

Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar-VIII

Research on Social Sciences-VIII

Editörler:

Doç. Dr. Hasibe Yazıt • Dr. Neşe Köktürk

 **ÖZGÜR
YAYINLARI**

Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar-VIII

Editörler:

Doç. Dr. Hasibe Yazıt

Dr. Neşe Köktürk

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozgurayinlari.com

✉ info@ozgurayinlari.com

Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar-VIII

Research on Social Sciences- VIII

Editörler: Doç. Dr. Hasibe Yazıt • Dr. Neşe Köktürk

Language: Turkish-English

Publication Date: 2023

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-975-447-718-4

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub239>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>
This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Yazıt, H. (ed), Köktürk, N. (ed) (2023). *Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar-VIII*. Özgür Publications.

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub239>. License: CC-BY-NC 4.0

“Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu ile ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk yazarlara aittir.”

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozgurayinlari.com/>

 ÖZGÜR
YAYINLARI

Önsöz

Değişim ve gelişimin her alanda çok hızlı bir şekilde yaşandığı görülmektedir. Bu hızlı değişim ve gelişim sosyal bilimler alanında da olmaktadır. Bu kitap, sosyal bilimler alanında önemli görülen pek çok konuyu okuyuculara bilimsel anlamda farklı bakış açılarıyla sunmayı amaçlamaktadır.

Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar-VIII'de yer alan bilimsel çalışmaların sosyal bilimler alanındaki araştırmacılar, öğrenciler ve akademisyenler için faydalı bir kaynak olmasını, onlara değişik açılardan da bakmayı sağlamasını temenni ederiz.

Preface

It is seen that change and development are experienced very rapidly in every field. This rapid change and development also occurs in the field of social sciences. This book aims to present readers with many important issues in the field of social sciences from different scientific perspectives.

We hope that the scientific studies in Research on Social Sciences- VIII will be a useful resource for researchers, students and academics in the field of social sciences and will enable them to look at them from different perspectives.

İçindekiler

Önsöz	iii
Preface	v

Bölüm 1

Halkla İlişkilerin Sosyal Bilimlerde Yeniden Konumlanması: Kurumsal Sosyal Sorumluluktan Kurumsal Sosyal Savunuculuğa	1
<i>Ebru Akçay</i>	

Bölüm 2

Exploring the Complexities of National Identity Through Theories of Nationalism	25
<i>Elif Gözler Çamur</i>	

Bölüm 3

İklim İletişimi ve Sürdürülebilirlik Bağlamında Türk Ekonomi Bankası “Ya Sonra? Sürdürülebilir Bir Dünya İçin” Farkındalık Projesi Üzerine Bir İnceleme	37
<i>Erdem Varol</i>	
<i>Merve Çelik Varol</i>	

Bölüm 4

Şeffaflığın Sağlanması ve Kayıtdışılıkla Mücadelede Vergi Denetiminin Rolü	55
<i>Esra Uygun</i>	

Bölüm 5

Sağlık Hizmetlerinin Kamu Malları Açısından Değerlendirmesi	75
<i>Hüseyin Ercan</i>	
<i>Emrah Kıvatoğlu</i>	

Bölüm 6

From Radical to Mainstream: The Evolution of Video Art	95
<i>Merve Kaptan</i>	

Bölüm 7

Teknoloji Kullanımının Aile İlişkilerine Etkisi	107
<i>Ömer Şükrü Yusufoglu</i>	

Bölüm 8

TCDD İşletmesinde Uluslararası ve Yurtiçi Demiryolu Yük Taşımacılığı Etkinliklerinin Değerlendirilmesi	125
<i>Ramazan Yıldız</i>	

Bölüm 9

İş Örnekleme Yoluyla Kapasite Planlama	141
<i>Salih Aka</i>	

Bölüm 10

Teknoloji ve Yenilik Yönetiminde İkiz Geçiş için AB 'Adil Geçiş' Çerçevesi	159
<i>Senem Demirkıran</i>	

Halkla İlişkilerin Sosyal Bilimlerde Yeniden Konumlanması: Kurumsal Sosyal Sorumluluktan Kurumsal Sosyal Savunuculuğa

Ebru Akçay¹

Özet

Halkla ilişkilerin, politik ve kültürel olarak kutuplaşmış toplumlardaki en güncel uygulama alanlarından biri kurumsal sosyal savunuculuk girişimleridir. Henüz halkla ilişkiler alanında Türkçe literatüre girmemiş olan kavramın, Türkiye’de hakkında geniş bir literatürün geliştiği kurumsal sosyal sorumluluk kavramından önemli farklılıkları bulunmaktadır. Örgütlerin tartışmalı konular hakkında duruş sergilemesi olarak tanımlanan kurumsal sosyal savunuculukta ele alınan konu, genellikle örgütün faaliyet alanı ile ilişkili değildir ve kavram, sosyopolitik bir konuda taraf tutmak anlamına geldiği için kurumsal sosyal sorumluluktan daha risklidir. Bu çalışma, kurumsal sosyal savunuculuk argümanlarının hangi unsurlarla yapılandırıldığını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, “Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi”nden Türkiye’nin çekilmesine yönelik farklı kesimlerin dahil olduğu kamusal tartışma esnasında; *Koç Holding*, *Borusan Holding* ve *Sabancı Vakfı*’nın yapmış olduğu kamuoyu açıklamaları kurumsal sosyal savunuculuk örneği olarak ele alınmıştır. Söz konusu kamuoyu açıklamaları argüman analizi ile incelenmiş ve argüman analizi için Stephen E. Toulmin’in “Argüman Modeli”ndeki aşamalar takip edilmiştir. Analiz sonucunda, söz konusu açıklamalarda İstanbul Sözleşmesi’nden çekilmenin yanlış bir karar olduğuna yönelik argümanların, İstanbul Sözleşmesi’nin kadına yönelik şiddetle mücadelede önemli bir işlevi olması gerekçesiyle desteklendiği ortaya konmuştur. İstanbul Sözleşmesi’ne yönelik ihtilafli tartışmada, aksi bir argümanın kadına yönelik şiddetle mücadeleye zarar vereceği yönündeki net duruş sergilemeleri, incelenen açıklamaları kurumsal sosyal savunuculuk girişimleri olarak örneklendirmeyi mümkün kılmıştır. Bu çerçevede çalışmada, kurumsal sosyal savunuculuğun,

1 Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, ebruakcay@baskent.edu.tr, 0000-0002-4792-9680

halkla ilişkilerin topluma olan katkısının görülebileceği bir alan olduğu ve bu sayede halkla ilişkilerin sosyal bilimlerde yeniden konumlandırılması gerektiği ileri sürülmüştür.

1. Giriş

Halkla ilişkiler, uygulamalı bir alan olması nedeniyle sıklıkla yönetsel bir faaliyet olarak ele alınmakta ve bu nedenle halkla ilişkilerin sosyal bilimlerde sıklıkla tartışılan temel meseleleri kamusal tartışmaya dahil eden ve bu konularda söylem üreten toplumsal bir pratik olduğu göz ardı edilmektedir. Ancak günümüzde halkla ilişkiler sadece kurumların verimliliğini ve etkinliğini artıran yönetsel bir faaliyet değil, aynı zamanda toplumsal bir pratik olarak kavramsallaştırılmalıdır (Swann, 2014). Halkla ilişkilerin topluma ve toplumsal süreçlere katkı sağladığını ileri süren bu yaklaşım, aslında yeni bir yaklaşım değildir. Öyle ki, halkla ilişkilerde kurumsal sosyal sorumluluk (*corporate social responsibility*) yaklaşımı uzun süredir halkla ilişkilerin üzerine akademik çalışmalar yapılan bir uygulama alanıdır. Eğitim, çevre, insan hakları, kadın hakları gibi çeşitli konularda gerçekleştirilen kurumsal sosyal sorumluluk kampanyalarını inceleyen araştırmalara ek olarak, sosyal sorumluluk kavramını eleştiren ve kurumsal sosyal sorumluluğun kurumların yapıp etmelerinin üstünü örten yönetsel bir pratik olduğu literatürde sıklıkla söylenmiştir. Bu nedenle, alanda kurumsal sosyal sorumluluk kavramından daha geniş bir kavram olarak ve kurumların toplumsal meseleler hakkındaki bir konuya (*issue*) ve bir nedene (*cause*) bağlı olarak tutum sergilemeleri anlamına gelen kurumsal sosyal savunuculuk (*corporate social advocacy*) kavramı gündeme gelmiştir.

Kurumsal sosyal savunuculuk kavramı; kurumsal sosyal sorumluluk, kurumsal politik savunuculuk ve CEO aktivizminin kesişmesinden kaynaklanan yeni bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Lim ve Young, 2021: 2). Kurumsal sosyal savunuculuk, örgütsel gücü daha kapsamlı bir şekilde inceleyerek halkla ilişkilerin sınırlarını zorlamak için olgunlaşmış bir bilimsel alandır (Austin, Gaither ve Gaither, 2019: 27). Bu çerçevede, son yıllarda, eşcinsel evlilik, ırksal eşitlik ve iklim değişikliği gibi sosyopolitik konuların, kamusal alanda giderek daha fazla ilgi görmeye başlaması, kamuların şirketlerin toplumdaki rolüne ilişkin beklentisini etkilemektedir (Rim, Xu ve Dong, 2022: 111). Günümüzde, sivil toplumun birer üyesi olan örgütler, kamusal beklentileri karşılamak adına çeşitli sosyal konuları desteklemekte (Park, 2022: 823) ve genellikle kendi faaliyet alanları dışında kalan ihtilaflı konularda, kamularıyla bağlantı kurmak için platformlarını ve markalarını giderek daha fazla kullanmaktadır (Tarin, Upton ve Hernández, 2021: 3). Bunun temel nedeni, örgütlerin faaliyet gösterdikleri çevrede

meşruiyet kazanmak için toplumsal beklentileri karşılamak durumunda olmalarıdır (Heffron, 2019: 17).

Tartışmalı konular hakkında duruşlarını ortaya koyan örgütlerin sayısındaki artış, uluslararası halkla ilişkiler literatüründe kurumsal sosyal savunuculuk ile ilgili bir literatürün de artmasına kaynaklık etmiştir. Kurumsal sosyal savunuculuk kavramı, Türkçe literatürde henüz bu adlandırma ile karşılanmasa da halkla ilişkiler alanının savunuculuk faaliyetleri ile olan bağlantısını kuran çalışmalar mevcuttur (Sancar, 2017; Aktaş ve Akçay, 2019; Seyidov ve Akçay, 2021).

Kurumsal sosyal savunuculuğu bir halkla ilişkiler faaliyeti olarak ele alan bu çalışmada, öncelikle kurumsal sosyal sorumluluk ve kurumsal sosyal savunuculuk kavramsallaştırmaları arasındaki farklılıklara ve benzeşmelere değinilmiştir. Ardından, “Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi”nden Türkiye’nin çekilmesine yönelik kamusal tartışmada; *Koç Holding*, *Borusan Holding* ve *Sabancı Vakfı*’nın yapmış olduğu kamuoyu açıklamaları kurumsal sosyal savunuculuk örneği olarak ele alınarak, argüman analizi ile incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı, kurumsal sosyal savunuculuk argümanlarının hangi unsurlarla yapılandırıldığını ortaya koymaktır. Bu nedenle, argüman analizi için Stephen E. Toulmin’in “Argüman Modeli”ndeki aşamalar takip edilmiştir.

Çalışma, bir yandan halkla ilişkilerin toplumsal fayda için kullanılacak bir savunuculuk aracı olduğunu gösterme potansiyeli olduğunu, diğer yandan halkla ilişkiler pratiğinin bizatihi kendisinin toplumsal bir pratik olduğunu ileri sürmektedir. Zira, bu çalışmanın temel iddiası, kâr amacı güden şirketlerin de tartışmalı toplumsal meseleler hakkında iletişim kurma yolları aracılığıyla, toplumda etkiye sahip olduklarıdır (Parcha, 2023). Bu nedenle, araştırmanın toplumsal meseleler hakkında söylem üretme potansiyeli olan bir pratik olarak halkla ilişkilerin görmezden gelindiği sosyal bilimler alanına yeni bir bakış açısı kazandıracığı düşünülmektedir.

1.1. Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Kurumsal Sosyal Savunuculuk: Farklar, Benzerlikler

Son yıllarda, toplumsal cinsiyet, eşcinsel evlilik, sağlık reformu, LGBTQ+ hakları, ırkçılık, göçmen politikaları, iklim değişikliği, silah kontrolü, kürtaj, asgari ücret, emisyon kontrolleri gibi tartışmalı sosyopolitik sorunlar; bu sorunlarla ilgilenen örgütleri ve toplumu iyileştirmeye kendini adanmış kamuları harekete geçirmektedir (Yim, 2021: 60; Overton ve Xiao, 2022: 650; Xiao ve Overton, 2022: 373). Giderek daha da politik olarak

kutuplaşan toplumda; kamular artık örgütlerden, tartışmalı sosyopolitik meselelerde duruş göstermelerini ve kamusal tartışmalara dahil olmalarını beklemektedir. Bu noktada, kamuların örgütlerden beklentilerinin, eğitim ve yoksulluğun ortadan kaldırılması gibi evrensel konuların desteklenmesi anlamına gelen geleneksel kurumsal sosyal sorumluluk girişimlerinin ötesine geçtiği söylenebilir (Rim, Lee ve Yoo, 2020: 1).

Bir yandan örgütler, sosyopolitik konularda tavır aldıklarında, kamuoyunun dikkatini bu konuya çekmektedir (Heffron, 2019: 14). Diğer yandan, kamular sosyal mecraların da yardımıyla tartışmalı konuları örgütlerin gündemine taşımaktadır. Bu durum, halkla ilişkilerin uygulama alanlarından biri olan kurumsal sosyal sorumluluk kavramıyla ilintili olan ancak söz konusu kavramdan daha başka bir pratiğe işaret eden bir kavramı daha gündeme getirmektedir. Kurumsal sosyal savunuculuk kavramı; bir örgütün sosyopolitik konularla ilgili basın açıklaması yapması ya da bir duruş ortaya koyması (Dodd ve Supa, 2014) veya faaliyet gösterdiği alandan ya da ürettiği üründen bağımsız, tartışmalı toplumsal bir mesele hakkında duruş sergilemesi (Hernandez-Blades, 2021; Nartya, 2022) olarak tanımlanmaktadır. *Nike*'ın ırkçılık konusundaki, *Dick's Sporting Goods*'un silah denetimi reformu konusundaki ve *Ben&Jerry*'nin LGBTQ+ eşitliği, iklim adaleti ve mülteciler konusundaki duruşları (Overton ve Xiao, 2022: 642); *Starbucks*, *Amazon*, *Ford* ve *Microsoft*'un eşcinsel evliliğe ilişkin duruş sergilemeleri (Dodd ve Supa, 2014: 2) kurumsal sosyal savunuculuğun en güncel örnekleri arasında sayılmaktadır.

Savunuculuk kavramının yeni bir kavram olmadığı ve özellikle halkla ilişkiler alanına özgü bir kavram olmadığı aşikardır. Öyle ki, savunuculuk; bir fikri, ihtiyacı, kişiyi veya grubu destekleme eylemi olarak tanımlanmaktadır ve savunucular, belirli bireylerin/grupların yararı için başkalarının tutumlarını, davranışlarını veya kararlarını etkileyebilmek için birtakım stratejiler kullanırlar (London, 2010: 225). Örgütlerin ve kamuların kullandığı bu stratejiler, halkla ilişkiler stratejileri olarak değerlendirilmektedir. Kâr amacı güdüp gütmemelerine bakılmaksızın, örgütlerin savunuculuk girişimlerinde bulunuyor olmaları; kurumsal iletişim/halkla ilişkiler ve savunuculuk kavramlarının bir araya gelmesinden oluşan kurumsal sosyal savunuculuğu; halkla ilişkiler disiplininin odağına yerleştirmektedir.

Popüler yayınlar; kurumsal sosyal savunuculuğun kurumsal sosyal sorumluluğun bir adım ileri aşaması olduğunu vurgularken², akademik yayınlar kurumsal sosyal savunuculuğu, kurumsal sosyal sorumluluğun bir

---

2 <https://www.quorum.us/blog/corporate-social-advocacy/> (Erişim tarihi: 10 Temmuz 2023).

türü ya da alt dalı olarak kavramsallaştırmaktadır (Austin, Gaither ve Gaither, 2019: 6; Hong ve Li, 2020: 162). Kurumsal sosyal savunuculuğun kurumsal sosyal sorumluluk altında kategorize edilip edilemeyeceğinin hala tartışmalı olduğunu not düşen Park (2022: 822) kurumsal sosyal savunuculuğun “kurumsal sosyal sorumluluğun yeni bir biçimi” olarak görülmesi gerektiğini savunmakta ve bu kavramın kurumsal iletişim tartışmalarında yeni filizlenen bir konu olduğunu belirtmektedir. Bu kavramsallaştırma, kurumsal sosyal sorumluluk ve kurumsal sosyal savunuculuğun karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Kurumsal sosyal sorumluluğun kurumsal iletişim alanında artık kabul görmüş bir kavram olduğunu belirten Park (2022: 823) kurumsal sosyal sorumluluğun şemsiye bir kavram olduğunu hatırlatır. Kurumsal sosyal sorumluluk, bir örgütün kendi amacını gerçekleştirirken ve çalışanlar, topluluklar, çevre ve toplum dahil olmak üzere tüm paydaşlarına karşı yükümlülüklerini yerine getirirken uyguladığı gönüllü eylemler olarak tanımlanmaktadır (Coombs ve Holladay, 2012: 8). Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı, hem halkla ilişkiler pratiğinin en gözde uygulama alanlarından biri olduğunu hem de kurumun imajı, itibarı ve finansal çıktıları bakımından etkin bir faaliyet alanı olduğunu kanıtlamış görünmektedir. Zira Dodd ve Supa (2015: 288) halkla ilişkiler literatüründe kurumsal sosyal sorumluluk girişimleri ve finansal performans çıktıları arasındaki ilişkinin net bir biçimde ortaya konduğunu belirtir. Kurumsal sosyal sorumluluk girişimlerinin, örgütlerin faaliyet gösterdikleri topluluklar ve topluma karşı sosyal sorumluluklarını, olumsuz etkilerini hafifleterek veya topluma fayda sağlayarak yerine getirmesi anlamında bir tür kamu yararı da sağladığı (Austin, Gaither ve Gaither, 2019: 6) vurgulanan temel meselelerden biridir.

Kurumsal sosyal savunuculuk üzerine gelişen literatürde; tartışmalı toplumsal meseleler için kurumsal destek veya bunlara muhalefet etme anlamına gelen kurumsal sosyal savunuculuğun, kimi paydaşları yabancılaştırma ya da boykota neden olma riski taşıması sebebiyle kurumsal sosyal sorumluluktan farklı bir alan olduğuna dikkat çekilmektedir (Hong ve Li, 2020: 174; Gaither ve Austin, 2023: 177). Her ikisi de toplumsal meseleleri odağına olan kurumsal sosyal sorumluluk ve kurumsal sosyal savunuculuk kavramları birbirinden bu noktada farklılaşmaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluktan farklı olarak, kurumsal sosyal savunuculukta, savunuculuk yapan örgütle ele alınan toplumsal mesele arasında bir bağlantı genellikle bulunmaz (Gaither ve Austin, 2023: 182). Bu nedenle, kurumsal sosyal savunuculuğun yapıldığı alanın genellikle örgütün kendi ürünleriyle/hizmetleriyle bağlantılı olmadığı ve genellikle reaktif olduğu ileri sürülmektedir (Dodd ve Supa, 2014).

Rim, Lee ve Yoo da (2020: 2) kurumsal sosyal savunuculukta, kurumsal sosyal sorumluluktan farklı olarak örgütün savunduğu sosyopolitik meselelerin örgütün faaliyet alanıyla ilgili olmadığına dikkat çeker. Dodd ve Supa (2015: 288) bunu bir örnekle açıklar: bir şirket ahşap ürünler üretiyorsa, kurumsal sosyal sorumluluk faaliyeti muhtemelen bir ağaçlandırma çabasıyla ilgili olacaktır ancak bu şirketin kurumsal sosyal savunuculuk girişimi kadın hakları gibi bir konuyla ilgili olabilir. Parcha ise (2023) *Starbucks* ve *Oreo* örneklerini verir: *Starbucks*'ın kahve çiftçilerini desteklemesi kurumsal sosyal savunuculuk olarak tanımlanamaz ancak *Oreo*'nun tüm cinsel yönelimleri desteklemesi kurumsal sosyal savunuculuğa örnek olarak verilebilir. Dolayısıyla, örgüte bir amaç ve vizyon katan kurumsal sosyal savunuculuğun (Nartya, 2022) kurumsal sosyal sorumluluktan en önemli farkı, kurumsal sosyal savunuculuğun tartışmalı konularla ilgili olmasıdır. Bu kapsamda, kurumsal sosyal sorumluluk kamuların beklentisini karşılamak üzere toplumsal meselelere destek olma olarak tanımlanırken; kurumsal sosyal savunuculuk tartışmalı bir konunun çözümü için örgütün taraf tutması anlamına gelmektedir (bkz. Tablo 1).

Tablo 1: Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Kurumsal Sosyal Savunuculuk Arasındaki Temel Farklılıklar

	Kurumsal Sosyal Sorumluluk	Kurumsal Sosyal Savunuculuk
Temel Amaç	Kamuların beklentilerini karşılama	Tartışmalı sosyopolitik bir meselenin çözümü için meselenin tarafı olma
Desteklenen Konu	Kamuyunun desteklemede ortaklaştığı konular (eğitim, sağlık, çevre, kadın hakları vb.)	Tartışmalı/ihtilafli konular (LGBTİ hakları, kürtaj, eşcinsel evlilik, silahlanma, mülteci yasası vb.)
Konunun İlgili Düzeyi	Kurumun faaliyet alanıyla ilişkili	Kurumun faaliyet alanı ile ilişkili değil
Risk Düzeyi	Düşük	Yüksek

Kurumsal sosyal sorumluluk ve kurumsal sosyal savunuculuk arasındaki bir diğer önemli fark, örgütlerin tartışmalı konular hakkında duruş sergilemesi anlamına gelen kurumsal sosyal savunuculuğun kurumsal sosyal sorumluluğa göre daha riskli bir alan olmasıdır. Dünya genelindeki tüketicilerin %64'ünün bir markayı sadece toplumsal bir konu hakkındaki duruşundan dolayı tercih ettiğini ya da boykot ettiğini belirten DiRusso (2021) kurumsal sosyal savunuculuğun kimi kamu kategorilerini markadan soğutmak gibi bir “riski” barındırdığını belirtir. Örneğin, *Uber* ve *Starbucks*

dönemin ABD Başkanı Donald Trump'ın göçmen yasası ile ilgili kararına karşı duruşları sonrası boykot edilmişlerdir (Hong ve Li, 2020: 160).

Kurumsal sosyal savunuculukta bir diğer risk, tartışmalı sosyal bir meselede bir tarafı savunmak anlamına gelen kurumsal sosyal savunuculuğun sonucunda paydaşların kutuplaşma ihtimalidir (Rim, Lee ve Yoo, 2020: 2). Bu noktada, Zhang ve Borden'ın (2022) "kurumsal sosyal savunuculuk meşruluğu" adını verdikleri kavram önem kazanmaktadır. Yazarlara göre "kurumsal sosyal savunuculuk meşruluğu", kamuların bir örgütün kurumsal sosyal savunuculuk girişimlerini toplumsal değerlerle ve beklentilerle uyumlu görme seviyesidir (Zhang ve Borden, 2022: 6). Diğer bir deyişle, bir örgütün savunuculuk yaptığı meselenin ve örgütün savunuculuk girişiminin meşru görülmesidir. Diğer taraftan, kurumsal sosyal sorumluluk girişimlerinin genellikle kamuoyunda desteklenen konular olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, kamuların kız çocuklarının eğitiminin destekleyen, kadına yönelik şiddete karşı duruş sergileyen ya da yoksullukla mücadele eden bir kurumu boykot etme ihtimalleri düşüktür. Dolayısıyla, kurumsal sosyal sorumluluk ve kurumsal sosyal savunuculuk arasındaki bir diğer önemli fark, kurumsal sosyal sorumluluk girişimleri sonucunda paydaşlardan olumlu geribildirim alınması muhtemelken, kurumsal sosyal savunuculuğun tüm paydaşlar tarafından iyi karşılanmayabileceği ihtimalidir (Gaither ve Austin, 2023: 183). Zira, eşcinsel evlilik ile ilgili bir duruş sergileyen örgüte paydaşların karşı çıkma ihtimali, küçük yaşta evliliğe zorlanan çocuklarla ilgili farkındalık yaratmayı hedefleyen bir kampanyaya karşı çıkma ihtimalinden daha yüksektir.

Kurumsal sosyal sorumluluk ve kurumsal sosyal savunuculuk arasındaki bir diğer farklılık, iki faaliyetin etkilediği kamu kategorisiyle ilgilidir. Öyle ki, kurumsal sosyal sorumluluk genellikle tüm paydaşlara fayda sağlarken, kurumsal sosyal savunuculuk daha küçük aktivist gruplar adına konuşmayı ve taraf tutmayı yani onlar adına kutuplaştırıcı konuları savunmayı içermektedir (Gaither ve Austin, 2023: 183). Bu nedenle, kurumsal sosyal sorumluluktan farklı olarak, kurumsal sosyal savunuculuğun, politik olarak kutuplaşmış bir toplumun doğal bir sonucu olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür (Parcha, 2023). Ancak politik kutuplaşmayı kurumsal sosyal savunuculuğun bir nedeni olarak tanımlarken, kurumsal sosyal savunuculuğun toplumda kutuplaşmaya neden olabileceği de (Parcha, 2023) unutulmamalıdır.

Kurumsal sosyal sorumluluk ve kurumsal sosyal savunuculuk arasındaki farklılara rağmen, Tarin, Upton ve Hernández (2021: 3) kamusal etkisi büyük olan büyük örgütler söz konusu olduğunda sosyal sorumluluk ve sosyal savunuculuk arasındaki sınırın bulanıklaştığını belirtir. Buna ek olarak,

kurumsal sosyal sorumluluk ve kurumsal sosyal savunuculuk kampanyalarının benzeştiği noktalar da bulunmaktadır. Örneğin, Austin, Gaither ve Gaither (2019: 4) kurumsal sosyal sorumluluk kampanyalarının, paydaşlarda ve aktivist kuruluşlarda şüphe uyandırması gibi, kurumsal sosyal savunuculuk kampanyalarının da şirketlerin kar elde etmek için sosyal olarak bilinçli görünme girişimleri olarak görülerek eleştirildiğini belirtir. Nitekim, halkla ilişkiler literatüründe, örgütlerin kamu yararına fedakâr bir bağlılıkla bağlı olmaktan ziyade açgözlülük tarafından yönlendirildiği konusunda genel bir fikir birliği vardır (Austin, Gaither ve Gaither, 2019: 5). Kamular tarafından olumlu ya da olumsuz karşılanma ve örgütlerin kamularıyla olan ilişkisini güçlendirme ya da zayıflatma potansiyeli düşünüldüğünde, kurumsal sosyal savunuculuğun, halkla ilişkiler alanında yerini ve rolünü tartışmak önemli görünmektedir. Böylesi bir tartışma, hem Türkçe literatüre henüz girmemiş olan kurumsal sosyal savunuculuk kavramını tartışmaya açmak hem de kavramın alanla bağına kurmak açısından kayda değerdir.

1.2. Halkla İlişkiler Uygulama Alanı Olarak Kurumsal Sosyal Savunuculuk

Kurumsal sosyal savunuculuğun ortaya çıkışı; küreselleşen ve ulusötesi bir hal alan günümüz toplumunda çok uluslu şirketlerin hükümetleri dahi aşacak güce ve toplumsal/siyasal konular hakkında baskı yaratma yeteneğine sahip olmasıyla koşut ilerlemiştir (Dodd, 2018: 225). *Edelman*'ın (2018: 4-5) araştırması, araştırmaya katılanların %64'ünün, hükümetlerin aksiyon almasını beklemektense şirketlerin değişime öncülük etmesini beklediğini ve %67'sinin tartışmalı bir konu hakkındaki duruşu nedeniyle bir markayı ilk defa satın almaya karar verdiğini ortaya koymuştur. Yine aynı araştırmanın katılımcılarının %64'ü ülkenin problemlerinin çözümünde markaların, hükümete göre daha iyi çözüm önerileri sunduğunu ve %53'ü markaların toplumsal sorunlar için hükümetlerin yaptıklarından daha fazlasını yapabildiğini düşünmektedir (Edelman, 2018: 14). Günümüz kamularının örgütler/markalar hakkındaki bu fikirleri; örgütleri kurumsal sosyal savunuculuk girişimleri aracılığıyla, stratejik paydaşlarının siyasi taleplerini dile getiren ve sosyal değişim talep eden aktörler konumuna getirmiştir (Rim, Xu ve Dong, 2022: 111-112).

Örgütlerin, tartışmalı sosyopolitik konular hakkındaki duruşları aracılığıyla kamularıyla karşılıklı yarara dayalı ilişkiler kurmaları, halkla ilişkilerin kurumsal sosyal savunuculuk ile olan teorik ve pratik bağına ortaya çıkarmaktadır. Bu çerçevede, kurumsal sosyal savunuculuk "kuruluşların (kasıtlı olsun ya da olmasın) kendilerini kurumsal sosyal sorumluluk alanları dışındaki tartışmalı bir sosyopolitik meseleyle hizaladıkları bir halkla ilişkiler

işlevi” olarak tanımlanmakta ve kurumsal sosyal savunuculuğun, halkla ilişkiler alanının iki önemli alanından- stratejik konu yönetimi ve kurumsal sosyal sorumluluktan- doğduğu ifade edilmektedir (Dodd ve Supa, 2015: 288). Benzer şekilde, Rim, Lee ve Yoo (2020: 2) kurumsal sosyal savunuculuğun, kurumun stratejik kararına dayalı duruşunu ifade eden planlı girişimler olduğunu söylerken, Dodd ve Supa (2014: 1) kurumsal sosyal savunuculuğun, halkla ilişkiler pratisyenlerinin uzmanlık alanına denk geldiğinin altını çizmektedir.

Kurumsal sosyal savunuculuğun halkla ilişkilerle olan teorik ve pratik bağı aynı zamanda, söz konusu girişimin kamuların örgütlerle özdeşleşmesini sağlama ve örgütlere yönelik tutumlarını etkileyebilme potansiyelinde (Rim, Xu ve Dong, 2022: 112) yatmaktadır. Ancak örgütler, kamuların siyasi değerlerine aksi bir duruş sergilediğinde, kamuların önceden var olan tutumlarının nasıl değişeceği konusunda çalışma yapılmadığı belirten Rim, Xu ve Dong’a göre (2022: 129) kamuların beklentilerini karşılarken farklı kitleleri kucaklamaya yardımcı olan kurumsal sosyal sorumluluktan farklı olarak, kurumsal sosyal savunuculuk dış ve iç çevrenin sistematik değerlendirmesine dayalı daha stratejik bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Bu fikirle uyumlu olarak, kurumsal sosyal savunuculuğu, mevcut halkla ilişkiler literatürü içinde kavramsallaştıran Dodd ve Supa (2014: 2) kavramın stratejik konu yönetimi ve kurumsal sosyal sorumluluk arasındaki sınırı genişletebileceğine dikkat çekmektedir. Diğer bir deyişle, kurumsal sosyal savunuculuğun riskleri düşünüldüğünde, stratejik planlama her zamankinden daha kritik hale gelmektedir.

Dodd ve Supa (2014: 5) kurumsal sosyal savunuculuğun, halkla ilişkilerin önemli uygulama alanlarından olan sorun yönetimi ve kurumsal sorumluluk alanlarında üç şekilde somutlaştığını belirtir: 1) örgütler tarafından ele alınan sosyopolitik konular, örgütle ilgili olan konulardan farklıdır, 2) sosyopolitik konulara katılım tartışmalıdır ve aktivist grupların ilgisini çekerken örgütün kimi paydaşlarını izole edebilir ve 3) kurumsal sosyal savunuculuğun mali sonuçları da bulunmaktadır. *Edelman*’ın araştırmasında (2018: 22) marka duruşunun (*brand stance*) üç yolla mümkün olduğu belirtilmektedir: markanın varoluş amacının belli olması, markanın duruşunun otantik bir biçimde kültüre eklenmesi ve markanın tartışmalı bir konuya yönelik aktivist bir tutum sergilemesi. Bu değerlendirme, kurumsal sosyal savunuculukla yakından ilişkili olan “aktivist halkla ilişkiler” kavramsallaştırmasını gündeme getirir.

Hem uluslararası literatüre hem de Türkçe literatüre girmiş olan “aktivist halkla ilişkiler” kavramı, örgütlerin toplumda aktivistler gibi davrandıklarına

işaret etmektedir. Aktivist halkla ilişkiler “halkla ilişkilerin aktivizm amaçlı kullanımı” olarak (Sancar, 2017: 3) tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, aslında halkla ilişkiler literatürü sivil toplum örgütleri dışında kâr amacı güden örgütlerin de halkla ilişkiler strateji ve taktiklerini aktivist amaçlarla kullandığını kabul etmiş görünmektedir. Dahası, artık Türkçe literatür bir örgüte bağlı/iye olmayan kamuların da aktivist amaçlar için halkla ilişkiler taktiklerini kullandığını tartışmaktadır (Akçay, 2023: 266-267). Bu tartışmaya, kamuların *Twitter* (Akçay, 2021) ya da *Change.org* gibi dijital platformlarda yürüttükleri imza kampanyalarını halkla ilişkiler kampanyası olarak kavramsallaştıran çalışmalar da (Aktaş ve Akçay, 2019; Seyidov ve Akçay, 2021) eklenmektedir. Ancak aktivist halkla ilişkilerden farklı olarak kurumsal sosyal savunuculuk kavramının, özellikle kurumsal girişimleri içerdiğini belirtmekte yarar vardır. Diğer bir deyişle, aktivist halkla ilişkiler örgütlerin ve kamuların halkla ilişkileri aktivist amaçla kullanımı anlamına gelirken, kurumsal sosyal savunuculuk yalnızca örgütlerin savunuculuk faaliyetlerini içermektedir. Bu çerçeveden bakıldığında, kurumsal sosyal savunuculuk girişimlerinin aktivist halkla ilişkilerin bir alt dalı olduğu söylenebilir.

Heffron (2019: 16) kurumsal sosyal savunuculuğun, halkla ilişkiler pratisyenleri için dikkat çeken bir çalışma alanı olduğunu ancak paydaşların tutumları ve davranışsal niyetleri üzerindeki etkisinin henüz tam olarak anlayamadığını belirtmektedir. Ancak bu tespit, halkla ilişkiler alanında kurumsal sosyal savunuculuğun etkileri hakkında çalışmaların olmadığı anlamına gelmemektedir. Son dönem çalışmalar, kurumsal sosyal savunuculuğa dair birtakım önemli sonuçlar ortaya koymuş ve halkla ilişkiler alanı ve profesyonelleri için çıkarımlarda bulunmuştur.

Starbucks ve *Chick-fil-A*'in eşcinsel evliliklere yönelik duruşunu değerlendiren araştırmalarında Dodd ve Supa (2015), kişilerin eşcinsel evliliğe ilişkin fikirleriyle uyumlu bir duruşa sahip olan şirketlerden daha fazla satın alma niyeti olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Overton ve diğerleri de (2020) *Nike*'in ırkçılık karşıtı söylemi olan ve Colin Kaepernick'in oynadığı reklam filminin *Nike*'in satışlarını artırdığını ortaya koymuştur. Kurumsal sosyal savunuculuğun “olumlu” sonuçlarına odaklanan çalışmalar dışında, savunuculuk faaliyetlerinin “olumlu” sonuçlarının birtakım etmenlere bağlı olduğunu ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, kurumsal sosyal savunuculuğun, örgütlerin toplumsal meseleler hakkındaki ahlaki tutumlarıyla yakından ilişkili olduğunu belirten Overton ve Xiao'nun çalışması (2023: 643) kurumsal sosyal savunuculuk ve halkla ilişkiler arasında ahlaka dayalı bir önerme sunmaktadır. Overton ve Xiao'ya göre (2023: 643) örgüt ve örgütün kamularının aynı ahlaki ilkeleri paylaştıkları durumlarda, örgütler

kamularıyla ve paydaşlarıyla daha yakın ilişkiler geliştirebilirler. Bu nedenle, paydaşlarıyla ilişkilerini sürdürmek ve güçlendirmek isteyen örgütlerin, belirli bir amacı destekleme nedenleri konusunda net olmaları ve toplumsal değişim yaratma konusundaki samimi arzularını iletmeleri hayati öneme sahiptir (Overton ve Xiao, 2022: 650). Kurumsal sosyal savunuculuğun, kurum itibarına etkisini araştıran Lim ve Young'ın çalışması (2021) kurumsal sosyal savunuculukta kamuların kurumlar hakkındaki otantiklik algısının kurumsal itibar üzerinde olumlu etkisi olduğunu ortaya koyarken; Rim, Lee ve Yoo (2020: 1) günümüzde, kurumsal sosyal savunuculuk girişimlerinin örgütlerin stratejik sorun yönetiminin ve kurumsal meşruiyetinin en önemli bileşenlerinden biri konumunda olduğunu altını çizmektedir.

Kurumsal sosyal savunuculuğu, stratejik iletişimin ayrılmaz bir parçası olarak kavramsallaştıran Yim (2021: 60) ise örgütün ahlaki değerlerini yansıtan ve kamuların beklentilerini karşılayan kurumsal sosyal savunuculuğun örgütün meşruiyetine olumlu katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur. Başka bir deyişle, Yim (2021: 69) örgütün söyledikleri ve yaptıkları arasındaki boşluğun ve kamuların beklentileriyle örgütün yaptıkları arasındaki boşluğun az olmasının kurumsal sosyal savunuculuğu samimi hale getirdiğini ortaya koymuştur. Bu nedenle, tartışmalı bir konuda, örgütlerin duruşundan sonra harekete geçmenin paydaşların samimiyet algıları üzerindeki önemli etkisini anlamak, halkla ilişkiler araştırmacıları ve profesyonelleri için merkezi bir öneme sahiptir (Heffron, 2019: 41).

Halkla ilişkiler ve medya psikolojisi arasındaki ilişkiye ışık tutan ve kurumsal sosyal savunuculuk mesajlarına içerik analizi uygulayan Abitbol ve VanDyke'a göre ise (2023: 8) kurumsal sosyal savunuculuk mesajlarını örgüt ve paydaş perspektifinden analiz ederken duyguların dikkate alınması gerekmektedir. Nitekim, kamuların örgütten bir sinyal alıp onu çekici bulduğunda, o örgüte karşı duygusal bağ geliştirme ihtimalleri yüksektir (Park, 2022: 826). Örgütlerin, kamuların çabalarıyla daha iyi bütünleştirmek için iletişim stratejileri nasıl oluşturabileceklerine dair içgörü sunmayı amaçlayan Xiao ve Overton (2022: 382) ise kampanya mesajlarında örgütlerin ve kamuların ortak bir amacı desteklemek için birlikte çalıştıklarını vurgulamanın, örgütlerin imajına katkı sağlayacağını ve örgütlerin sosyal değişimi kolaylaştırmadaki rolüne dikkat çekmişlerdir. Çalışmalar yalnızca kurumsal sosyal savunuculuğun kurumsal itibar açısından değil, finansal açıdan da katkılarına değinmektedir. Örneğin, Dodd ve Supa'nın araştırması (2014: 13) eşcinsel evlilik, sağlık reformu ve acil kontrasepsiyon konularında kurumsal sosyal savunuculuk girişimlerinin, örgütlerin mali performansını önemli ölçüde etkileyebileceğini ortaya koymuştur.

Ashby-King (2023) George Floyd'un öldürülmesi üzerine ABD'nin önde gelen üniversitelerinin nasıl duruş sergilediğini, üniversitelerin kamuoyu açıklamalarına yaptığı eleştirel tematik analiz aracılığıyla araştırmıştır. Araştırma, söz konusu üniversitelerin açıklamalarının George Floyd'un öldürülmesini ırkçılık örneği olarak tanımladığını, konuyu yerelleştirdiğini ve beyaz zihniyeti güçlendirme işlevi gördüğünü ortaya koymuştur (Ashby-King, 2023). Bu nedenle, Ashby-King (2023) kurumsal sosyal savunuculuk girişimlerinin, sosyopolitik meselelerle ilgili açıklama yapmanın ötesinde düşünülmesi gerektiğini ileri sürmektedir çünkü yazara göre kurumlar, sosyopolitik meseleler hakkındaki kurumsal iletişimleri aracılığıyla egemen ideolojileri güçlendirme potansiyeline de sahiptir. Bu nedenle, yazara göre halkla ilişkiler araştırmacıları, halkla ilişkiler uygulamalarının potansiyel eksikliklerini göz önünde bulundurlarsa, kurumların sosyal adaleti ilerletmek için halkla ilişkileri kullanma yollarını daha kolay bir biçimde belirleyebilirler (Ashby-King, 2023: 9).

Kurumsal sosyal savunuculuğun örgütlere olan katkılarının yanı sıra, olası risklerine değinen araştırmalar da bulunmaktadır. Zhang ve Borden'a göre (2022) kurumsal sosyal savunuculuğun etkinliği ve örgüt ve kamuları arasındaki geleneksel ilişkiyi nasıl etkilediği birtakım sorunları beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, paydaşların kurumsal sosyal savunuculuk girişiminin meşruluğunu nasıl değerlendirdiği örgütün devamlılığı için hayati öneme sahiptir (Zhang ve Borden, 2022). Örneğin, ABD genelinde bin üzerinde kişiye yaptıkları anket çalışmasında, Austin, Gaither ve Gaither (2019: 21) liberallerin ve genç katılımcıların, sosyal konulara kurumsal katılımı destekleme olasılıklarının yüksek olduğunu, muhafazakârların ve daha yaşlı katılımcıların ise, kurumların yalnızca kendi faaliyet alanlarıyla ilgili sorunları savunması gerektiği yönünde fikirleri olduğunu ortaya koymuştur. Çalışma ayrıca, kurumların sosyopolitik konulardaki duruşlarını nasıl çerçevelediklerinin kamular için bir değeri olduğunu ortaya koymuştur (Austin, Gaither ve Gaither, 2019: 26). Bu çerçeveden bakıldığında, kurumsal sosyal savunuculuk girişimlerinin örgütün kamularıyla olan ilişkisini ne şekilde etkileyeceğine yönelik fikirlerin koşullara bağlı olarak değişebileceği sonucuna varmak mümkündür.

Kurumsal sosyal savunuculuğun örgütler açısından yarattığı bu "riskler", kimi araştırmacıların halkla ilişkiler uzmanlarına yönelik reçete sunmasını da beraberinde getirmiştir. Örneğin, kimi çalışmalar (Yim, 2021: 70) örgütlerin, çevrelerindeki kültürel değişimlere karşı son derece hassas olmaları, kamuları savunuculuk kampanyalarına nasıl dahil edeceklerini bulmak için sürekli çalışmaları ve böylece toplumla birlikte değer yaratmaları gerektiğini vurgularken, kimi çalışmalar (Rim, Xu ve Dong, 2022: 120)

halkla ilişkiler uzmanlarının, kamuları kurumsal sosyal savunuculuk ile ilgili daha kapsayıcı diyaloga davet eden bir yapı oluşturması gerektiğini ileri sürmektedir. Yanı sıra, kurumsal sosyal savunuculuk girişiminde bulunan kurumların, kurumsal sosyal sorumluluğun “belirsiz” mesajlarına kıyasla, sosyal meseleler hakkında “net” bir duruş sergilemelerine (Park, 2022: 835) ve kamularla ilişki kurmak için, kurumsal sosyal savunuculuğun karşılıklı, etkileşimli ve katılıma açık olması gerektiğine (Gaither ve Austin, 2023: 185) yönelik çağrılar yapılmaktadır.

1.3. Yöntem

Bu çalışmada, kamuoyunda İstanbul Sözleşmesi olarak bilinen “Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi”nden Türkiye’nin çekilmesine yönelik kamusal tartışmada; *Koç Holding*, *Borusan Holding* ve *Sabancı Vakfı*’nın yapmış olduğu kamuoyu açıklamaları argüman analizi ile incelenmiştir. Üzelgün, Küçükural ve Oruç (2020: 270) argüman analizinin, eleştirel söylem analizinin bir biçimi olarak düşünülebileceğini belirtir. Analiz için argüman analizinin seçilme gerekçesi, kurumsal sosyal savunuculuk metni olarak ele alınan kamuoyu açıklamalarında örgütlerin bir argüman ileri sürüyor olmalarıdır. Nitekim araştırmanın temel amacı, kurumsal sosyal savunuculuk argümanlarının nasıl bir yapıda ve hangi unsurlarla sunulduğunun ortaya konmasıdır.

Argüman analizi için, Stephen E. Toulmin’in “Argüman Modeli”ndeki aşamalar takip edilmiştir. Toulmin’in “Argüman Modeli” (2003) “iddia” (*claim*), “veri” (*grounds*), “ruhsat” (*warrant*), “destek” (*backing*), “niteleyici” (*qualifier*) ve “çürütme” (*rebuttal*) aşamalarından oluşmaktadır.³ “İddia” bir konuşmanın temel argümanı ya da savı anlamına gelirken, “veri” o iddianın temelini oluşturan gerekçeye, bilgiye ya da kanıta işaret etmektedir. Bir iddianın “ruhsatı”, iddiayı ve o iddianın dayanağını birbirine bağlayan ve iddiayı meşru kılan açık ya da örtük varsayımdır. İddiayı destekleyen ekstra bilgiye “destek” adı verilirken, iddianın kesinlik düzeyini gösteren ve iddianın her durumda geçerli olmayabileceğini aktaran ifadeler “niteleyici” olarak adlandırılır. “Çürütme” ise iddianın karşı argümanlarını da saklı tutmak kaydıyla nitelendirilmesi anlamına gelmektedir.

Toulmin’in modeli, temelde bir kişinin bir iddiasını desteklemek için veriler sunduğunu ve bu verileri desteklemek için de gerekçeler ürettiğini ileri sürmektedir (Karbach, 1987: 81). İddiayı destekleyen nedenler ne

3 Bu çalışmada, kavramların Türkçe karşılıkları kullanılırken; Üzelgün, Küçükural ve Oruç’un (2020) “Argüman Analizinde Dört Yaklaşım: Toulmin Modeli, Pragma-Diyalektik, Politik Söylem Analizi ve Argüman Kaynakları Modelinin Bir Karşılaştırması” başlıklı makalelerinde kullandıkları çevirilere sadık kalınmıştır.

kadar ikna edici olursa, iddianın o kadar rasyonel ve kabul edilebilir olma eğiliminde olduğu ileri süren Toulmin'in modeli, hem tartışma becerisinin öğretilmesi hem de gerçek söylemdeki pratik akıl yürütmenin incelenmesi için bir temel sağlamaktadır (Skerlep, 2001: 184).

1.4. Bulgular ve Tartışma

Ülkelerin politik ve kültürel iklimi, örgütlerin kurumsal sosyal savunuculuk girişimlerinin veya kampanyalarının gerçekleştirilip gerçekleştirilmemesinin en önemli belirleyicisi konumundadır. Kimi bağlamlarda sosyopolitik meselelerin tarafı olmanın siyasal iktidara karşı durmak anlamına gelmesi ve bu örgütler için bir risk oluşturması, örgütlerin kurumsal sosyal savunuculuğu planlı bir halkla ilişkiler kampanyası biçiminde değil, kamuoyu açıklamaları biçiminde yapmasına neden olabilir. Çalışmada; 2020 yılında kamuoyunda Türkiye'nin ilk imzacısı olduğu İstanbul Sözleşmesi'nden çekileceğine yönelik kamusal tartışmanın olduğu dönemde; *Koç Holding*, *Borusan Holding* ve *Sabancı Vakfı*'nin yapmış olduğu kamuoyu açıklamaları, Türkiye'de gerçekleştirilen kurumsal sosyal savunuculuğun güncel örnekleri olarak ele alınmıştır.

11 Mayıs 2011 yılında imzaya açılan ve ilk imzacısının Türkiye olduğu, bu nedenle kısa adıyla İstanbul Sözleşmesi olarak bilinen “Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi”, Türkiye’de 1 Ağustos 2014’te yürürlüğe girmiştir. 20 Mart 2021 tarihinde, İstanbul Sözleşmesi feshedilmiştir.⁴ İstanbul Sözleşmesi’nden çekilme kararından önce, konuya ilişkin oluşan kamusal tartışma ihtilafli bir hal almış ve Türkiye’nin İstanbul Sözleşmesi’nden çekilmesinin kadına yönelik şiddetle mücadelede büyük zarar vereceğini ileri süren kadın hareketinin temsilcileri ile İstanbul Sözleşmesi’nin toplumun değerlerine ve normlarına aykırı maddeler içerdiğini ileri süren aktörler arasında tartışmalar yaşanmıştır. Böylesi kutuplaşmış bir iklimde, *Koç Holding*, *Borusan Holding* ve *Sabancı Vakfı* Türkiye’nin İstanbul Sözleşmesi’nden çekilmesi meselesinde tavır ortaya koyarak konuya ilişkin kamuoyu açıklamaları yaparak kurumsal sosyal savunuculuk örneği sergilemişlerdir.

İlk olarak, *Koç Holding*, 24 Temmuz 2020 tarihinde *Twitter* hesabından “Kadına yönelik şiddet insan hakları ihlalidir. İstanbul Sözleşmesi’nin tarafı olmak, kadına yönelik şiddetle mücadele konusundaki kararlılığın göstergesidir. Bu vesileyle ülkemizdeki herkesi ve tüm yetkili kurumları İstanbul Sözleşmesi’ni korumaya ve bağlı kalmaya davet ediyoruz. Kadınların

4 <https://tr.euronews.com/2021/03/20/turkiye-istanbul-sozlesmesi-nden-ayr-ld> (Erişim tarihi: 20 Temmuz 2023).

(Erişim

şiddete maruz kalmadığı, öldürülmediği bir ülke için dayanışma içinde mücadele etmek gerektiğine inanıyoruz. Koç Topluluğu olarak bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da kadına yönelik şiddetle mücadele başta olmak üzere kadınların erkeklerle eşit hak ve özgürlüklere sahip olduğu bir dünya için çalışmaya devam edeceğiz” şeklinde açıklama yapmıştır.

Koç Holding'in kamuoyu açıklamasının temel iddiası, “(...) ülkemizdeki herkesi ve tüm yetkili kurumları İstanbul Sözleşmesi'ni korumaya ve bağlı kalmaya davet ediyoruz” cümlesinde aktarılmaktadır. Kamuoyu açıklaması aracılığıyla; *Koç Holding*, Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden çekilme kararına yönelik tartışmadaki tarafını açık bir şekilde ortaya koymakta ve yetkililere seslenmektedir. Açıklamada geçen “kadınların şiddete maruz kalmadığı, öldürülmediği bir ülke için dayanışma içinde mücadele etmek gerektiğine inanıyoruz” ifadesi ise bu argümanın verisi olarak işlev görmektedir. Zira İstanbul Sözleşmesi'ne bağlı kalma gerekliliğine yönelik argümanın temel gerekçesi, İstanbul Sözleşmesi'nin kadına yönelik şiddetle mücadelenin en önemli bileşeni olmasıdır. Dolayısıyla bu argümanın ruhsatı, “İstanbul Sözleşmesi'nin tarafı olmak, kadına yönelik şiddetle mücadele konusundaki kararlılığın göstergesidir” ifadesidir. Zira, *Koç Holding*, İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmenin şiddetle mücadeleye zarar vereceğini örtük bir şekilde ifade etmektedir. Bu açıklamanın destekleyici ifadesi ise aslında açıklamanın ilk cümlesidir: “Kadına yönelik şiddet insan hakları ihlalidir”. Dolayısıyla, bu açıklama İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmenin kadınlara yönelik gerçekleştirilen insan hakları ihlallerini artıracaklarını ima etmektedir.

Söz konusu açıklamanın kesinlik düzeyi “kesinlikle”, “kuşkusuz”, “mutlaka” gibi bir ifadelerle verilmemiştir ancak “Koç Topluluğu olarak bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da kadına yönelik şiddetle mücadele başta olmak üzere kadınların erkeklerle eşit hak ve özgürlüklere sahip olduğu bir dünya için çalışmaya devam edeceğiz” cümlesi, *Koç Holding*'in bu konudaki net duruşunu göstermektedir. Nitekim bu cümlede, *Koç Holding* kesinlik belirten bir ifade kullanmaktansa bu konudaki kararlılığını, gelecek zaman kipi kullanarak ve kadına yönelik şiddetle “bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da” mücadeleye edeceğini belirterek göstermektedir. *Koç Holding*'in argümanında çürütme ifadesinin bulunmadığını ifade etmek gerekir. İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmeye yönelik karşı bir argümanı saf dışı bırakan bu durum, doğru kararın İstanbul Sözleşmesi'ne taraf olmaya devam edilmesi olduğunu ileri sürmekte ve bu tercih de argümanın kesinlik düzeyine katkı sağlamaktadır.

Koç Holding'den bir gün sonra, 25 Temmuz 2020'de *Borusan Holding* *Twitter* hesabından “Toplumsal ve bireysel refah, toplumsal cinsiyet eşitliğine

koşulsuz bağlıdır. Bu bağlamda kadına yönelik ayrımcılık ve şiddet asla kabul edilemez. Türkiye, kadınların şiddetten ve ayrımcılıktan korunması için hazırlanan İstanbul Sözleşmesi'ni, Avrupa Konseyi üye ülkeler arasında ilk olarak, 2012 yılında imzalamıştır. Tüm yetkili kurumların İstanbul Sözleşmesi'ni koruması ve kararlılıkla uygulamaya geçirmesinin gerekliliğine inanıyoruz. Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamanın bu yönde atılacak en önemli adımlardan biri olduğunu biliyoruz. Borusan Grubu olarak, Borusan Eşittir Platformumuz ile bu bilinci yerleştirmek için çalışmaya devam edeceğiz” şeklinde açıklama yapmıştır.

Borusan Holding'in kamuoyu açıklamasının iddiası, “Tüm yetkili kurumların İstanbul Sözleşmesi'ni koruması ve kararlılıkla uygulamaya geçirmesinin gerekliliğine inanıyoruz” ifadesidir. Bu iddia ile, *Borusan Holding* de İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmeye yönelik tartışmada tarafını net olarak ortaya koymaktadır. Bu iddianın verisi, hemen ardından gelen cümlede bulunmaktadır: “Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamanın bu yönde atılacak en önemli adımlardan biri olduğunu biliyoruz.” Dolayısıyla, *Borusan Holding*'in İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmenin yanlış bir karar olduğuna yönelik iddiasının temel gerekçesi, İstanbul Sözleşmesi'nin toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamadaki ve eşitliğin toplumsal refahı artırmadaki rolüdür. Bu çerçevede, iddiayı ve veriyi birbirine bağlayan ruhsat cümlesi kamuoyu açıklamasının ilk cümlesidir: “Toplumsal ve bireysel refah, toplumsal cinsiyet eşitliğine koşulsuz bağlıdır.”

Borusan Holding, iddiasının destekleyici unsurunu, Türkiye'nin daha önceden bu konuda attığı adımda bulmaktadır. Zira açıklamadaki “Türkiye, kadınların şiddetten ve ayrımcılıktan korunması için hazırlanan İstanbul Sözleşmesi'ni, Avrupa Konseyi üye ülkeler arasında ilk olarak, 2012 yılında imzalamıştır” ifadesi ile, Türkiye'nin önceden İstanbul Sözleşmesi'ni imzalayan ilk ülke olmasının, İstanbul Sözleşmesi'nden çekilme kararıyla ve kadına yönelik şiddetle mücadeledeki kararlılıkla tezat oluşturduğu ima edilmektedir. Bu doğrultuda, *Borusan Holding*, argümanına yönelik bir itirazın kabul edilebilir olmadığını “kadına yönelik ayrımcılık ve şiddet asla kabul edilemez” cümlesiyle ifade etmekte ve argümanının kesinliğini “asla” kelimesiyle ortaya koymaktadır. Bu nedenle, *Borusan Holding*'in kamuoyu açıklamasındaki argümanında çürütme ifadesi bulunmamaktadır. Çürütme ifadesinin bulunmaması, *Borusan Holding*'in İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmeyi bir seçenek olarak görmediğini göstermektedir.

Borusan Holding ile aynı gün, *Sabancı Vakfı* da *Twitter* hesabından “Kadın cinayetlerine son vermek için #İstanbulSözleşmesi etkin bir biçimde uygulanmalıdır. Kadınların yaşam güvenliğinin sağlanması için

#İstanbulSözleşmesiŞart #İstanbulSözleşmesiYaşatır” ve “Ülkemizde her 10 kadından 4’ü eşi ya da partneri tarafından fiziksel şiddete maruz bırakılıyor. Kadınların yaşam hakkı ihlal ediliyor. 2016 yılından beri ‘İş Dünyası Aile Şiddetine Karşı’ projesini destekliyor, kalıcı çözümler üretmek için akademi, sivil toplum, uluslararası örgütler ve iş dünyasının iş birliği ile hareket ediyoruz. #İstanbulSözleşmesiYaşatır” şeklinde açıklama yapılmıştır.

Sabancı Vakfı’nın kamuoyu açıklamasının temel iddiası ise, açıklamanın ilk cümlesinde verilmektedir: “Kadın cinayetlerine son vermek için #İstanbulSözleşmesi etkin bir biçimde uygulanmalıdır.” İstanbul Sözleşmesi’nin uygulanması gerektiğine yönelik bu iddianın gerekçesi ise bir sonraki cümlede aktarılmaktadır: “Kadınların yaşam güvenliğinin sağlanması için #İstanbulSözleşmesiŞart #İstanbulSözleşmesiYaşatır”. Bu nedenle, *Sabancı Vakfı*’nın İstanbul Sözleşmesi’nden çekilmemeye yönelik argümanının ruhsatı, İstanbul Sözleşmesi’nin kadınların can güvenliğini sağlamasıdır. Nitekim, söz konusu argüman “Ülkemizde her 10 kadından 4’ü eşi ya da partneri tarafından fiziksel şiddete maruz bırakılıyor. Kadınların yaşam hakkı ihlal ediliyor” şeklindeki istatistiki örneklerle desteklenmektedir. *Sabancı Vakfı*’nın temel iddiasının kesinlik düzeyi ise açıklama yer verilen “#İstanbulSözleşmesiŞart” etiketi ile gösterilmektedir. Dolayısıyla, *Sabancı Vakfı*, Türkiye’de kadınların can güvenliğini korumak ve şiddetle mücadele etmek için İstanbul Sözleşmesi’nin vazgeçilmez olduğunu “#İstanbulSözleşmesiŞart” etiketi ile nitelendirmektedir. *Koç Holding* ve *Borusan Holding* gibi, *Sabancı Vakfı* da İstanbul Sözleşmesi’nden çekilip çekilmemeye yönelik tartışmada karşı bir argümanın kabul edilemeyeceğini ima edercesine, çürütme ifadesine yer vermemektedir.

Koç Holding, *Borusan Holding* ve *Sabancı Vakfı* Türkiye’nin İstanbul Sözleşmesi’nden çekilmesine yönelik oluşan ihtilaflı tartışmada, kadına yönelik şiddetle mücadelenin en kritik bileşeni olan ve bu konuda ülkelerin kararlılığını temsil eden İstanbul Sözleşmesi’nden çekilme kararının yanlış olduğuna yönelik net bir duruş sergilemişlerdir. Dolayısıyla, İstanbul Sözleşmesi konusunda oluşan ihtilafta, *Koç Holding*, *Borusan Holding* ve *Sabancı Vakfı*’nın kadına yönelik şiddetle mücadelede için kararlı bir tavır sergilediğini söylemek mümkündür. Zira kamuoyu açıklamalarında, İstanbul Sözleşmesi’nden çekilmenin kadına yönelik şiddeti artıracığı ve böylesi bir karardan koşulsuz bir biçimde vazgeçilmesi gerektiği belirtilmiş ve hatta bu konuda yetkililere seslenilmiştir. Ayrıca, *Koç Holding*, *Borusan Holding* ve *Sabancı Vakfı*’nın yaptıkları kamuoyu açıklamalarında, Türkiye’nin İstanbul Sözleşmesi’nden çekilip çekilmemesi tartışmasında, farklı ve geçerli başka bir görüşün kabul edilebilir olmadığına yönelik bir tutum sergilemeleri de kayda değerdir.

1.5. Sonuç

Gaither ve Austin (2023: 186) kurumsal sosyal savunuculuğun farklı kültürel bağlamlarda, farklı algıları ve tutumları içerdiğini aktarmaktadır. Nitekim, her ülkenin toplumsal ve politik sorunları farklılaşabildiği gibi örgütlerin bu sorunlara karşı durabilme kararı, ülkenin politik iklimine göre değişmektedir. Çalışma kapsamında kamuoyu açıklamaları analiz edilen söz konusu holdinglerin, Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden çekilme kararı konusundaki tavrını ortaya koyan açıklamalarının ötesinde, duruşlarının bir halkla ilişkiler kampanyasına dönüşmemesinin nedenleri bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Ancak bu haliyle de yapılan açıklamaları kurumsal sosyal savunuculuk örneği olarak ele almak mümkündür. Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmesine yönelik tartışmanın ihtilafli bir hal alması, konunun sosyopolitik bir mesele olması ve konunun *Koç Holding*, *Borusan Holding* ve *Sabancı Holding*'in faaliyet alanıyla direkt olarak bir bağlantısının olmaması; *Koç Holding*, *Borusan Holding* ve *Sabancı Holding*'in bu konu hakkındaki açıklamalarını, kurumsal sosyal savunuculuk girişimi olarak nitelendirmeyi mümkün kılmaktadır.

Çalışmada, *Koç Holding*, *Borusan Holding* ve *Sabancı Vakfı*'nin yaptıkları kamuoyu açıklamalarında İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmenin kadına yönelik şiddetle mücadele zarar vereceği fikrinden hareketle, İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmenin yanlış bir karar olduğu net bir şekilde belirtilmiştir. Bu konuda, başka türlü bir tutumun kadına yönelik şiddetle mücadeleyi sekteye uğratacağına yönelik ima ve bu konudaki net duruş, söz konusu kamuoyu açıklamalarını kurumsal sosyal savunuculuk örneği olarak tanımlamayı mümkün kılan unsurlar arasındadır.

Çalışma, Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmesine yönelik tartışmada tavrını kamuoyu açıklamalarıyla ortaya koyan üç holding üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle, gelecek halkla ilişkiler çalışmalarının Türkiye'de diğer tartışmalı konularda örgütlerin gerçekleştirdiği kurumsal sosyal savunuculuk girişimlerinin ve kampanyalarının olup olmadığını ve söz konusu kampanyaların nasıl bir argüman ürettiğini analiz etmesi önerilebilir. Hong ve Li (2020: 174) ise gelecek halkla ilişkiler araştırmalarının, kurumsal sosyal savunuculuk faaliyetlerinin bir bütün olarak topluma nasıl fayda sağladığını ölçmenin bir yolunun bulunması gerektiğini belirtmektedir. Bu nedenle, gelecek araştırmalar, halkla ilişkilerin güncel bir uygulama alanı olarak kurumsal sosyal savunuculuk girişimlerinin topluma nasıl katkı sağladığını da inceleyebilir. Xiao ve Overton'a göre ise (2022: 374) halkla ilişkiler alanında yayınlanan çalışmalar, gelecek araştırmalar için sağlam bir temel sağlamış olsa da kurumsal sosyal savunuculuğu, diğer kavramlardan

ayırmak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle, özellikle Türkiye özelinde kurumsal sosyal savunuculuk kampanyalarının, kurumsal sosyal sorumluluk kampanyalarından ne şekilde farklılaştığını ortaya koyan çalışmalara da ihtiyaç duyulmaktadır.

Zhang ve Borden (2022) ise kurumsal sosyal savunuculuk kampanyalarına yönelik çalışmaların artmasına rağmen, kurumsal sosyal savunuculuğun toplumsal olarak kabul edilip edilmediğine yönelik çalışmaların azlığına işaret etmektedir. Bu noktada, Türkiye’de kurumsal sosyal sorumluluk kampanyalarıyla kıyaslandığında, kurumsal sosyal savunuculuk kampanyalarının neden neredeyse hiç yapılamadığı ve buna bağlı olarak halkla ilişkiler alanının bu kavramı henüz neden tartışmaya açmadığı da değerlendirilmesi gereken konular arasındadır. Böylesi bir tartışma, hem örgütlerin kurumsal sosyal savunuculuk kampanyalarını başlatma motivasyonlarını hem de söz konusu kampanyalara kamuların nasıl eklemlendiğini ve katıldığını göstermesi açısından ufuk açıcı olacaktır. Böylesi bir bakış açısı da kamuların *Change.org* ya da *Twitter* gibi dijital platformlarda başlattıkları savunuculuk kampanyalarını halkla ilişkiler bağlamında değerlendirmeyi mümkün kılacaktır. Halkla ilişkilerin toplumsal meselelere yönelik tartışmadaki rolünü tartışmaya açan bu yaklaşımın, halkla ilişkilerin sosyal bilimlerdeki konumunu da değiştireceği düşünülmektedir. Zira bu bakış açısı, halkla ilişkileri yalnızca örgütlerin etkinliğini sağlayan yönetsel bir araç olarak değil, kamusal tartışmayı zenginleştirme, kamusal tartışmaya birçok kamu kategorisinin katılmasını sağlama ve topluma katkı sağlama potansiyeli olan toplumsal bir pratik olarak ele almayı beraberinde getirecektir.

Kaynakça

- Abitbol, A. ve VanDyke, M. S. (2023). Analyzing the nature of self-transcendent emotional elicitors in corporate social advocacy messages. *Public Relations Review*, 49(4): 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2023.102364>
- Akçay, E. (2021). Halkla ilişkiler ve kamulardaki ‘sosyo-kültürel dönüşüm’ e kampanyalar üzerinden bakmak: #KıyafetimeKarşıma kampanyası üzerine bir inceleme. *Fe Dergi*, 14(2): 44-59.
- Akçay, E. (2023). A theoretical discussion on the scope and the dimensions of activist public relations. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, 64: 249-270. <https://doi.org/10.26650/CONNECTIST2023-1103159>
- Aktaş, M. ve Akçay, E. (2019). Dijital savunuculuk örneği olarak ‘Özgecan Yasası’ Change.Org imza kampanyası. *Moment Dergi*, 6 (2): 305-336.
- Ashby-King, D. T. (2023). Corporate social advocacy or social issues management? Examining state flagship universities’ responses to the killing of George Floyd. *Public Relations Review*, 49(3): 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2023.102327>
- Austin, L., Gaither, B. M. ve Gaither, K. (2019). Corporate social advocacy as public interest communications: Exploring perceptions of corporate involvement in controversial social-political issues. *Journal of Public Interest Communications*, 3(2): 3-31. <https://doi.org/10.32473/jpic.v3.i2.p3>
- Coombs, W. T. ve Holladay, S.J. (2012). *Managing corporate social responsibility: A communication approach*. Wiley-Blackwell.
- DiRusso, C. (2021). Strategies for sharing corporate social advocacy messages on social media. *Institute for Public Relations*. Erişim adresi: <https://instituteforpr.org/strategies-for-sharing-corporate-social-advocacy-messages-on-social-media/> (Erişim tarihi: 20 Temmuz 2023).
- Dodd, M. (2018). Globalization, pluralization, and erosion: The impact of shifting societal expectations for advocacy and public good. *Journal of Public Interest Communication*, 2(2): 221-238.
- Dodd, M. D. ve Supa, D. W. (2014). Conceptualizing and measuring “corporate social advocacy” communication: Examining the impact on corporate financial performance. *Public Relations Journal*, 8(3): 2-23.
- Dodd, M. D. ve Supa, D. (2015). Testing the viability of corporate social advocacy as a predictor of purchase intention. *Communication Research Reports*, 32(4): 287-293. <https://doi.org/10.1080/08824096.2015.1089853>
- Edelman (2018). *Edelman earned brand global report*. Erişim adresi: https://www.edelman.com/sites/g/files/aatuss191/files/2018-10/2018_Edelman_Earned_Brand_Global_Report.pdf (Erişim tarihi: 10 Temmuz 2023).

- Gaither, B. M. ve Austin, L. (2023). Corporate social advocacy. A. O'Connor (Ed.), *The Routledge Handbook of Corporate Social Responsibility Communication* içinde (177-190. Routledge.
- Karbach, J. (1987). Using Toulmin's Model of Argumentation. *Journal of Teaching Writing*, 6(1): 81-91.
- London, M. (2010). Understanding social advocacy: An integrative model of motivation, strategy, and persistence in support of corporate social responsibility and social entrepreneurship. *Journal of Management Development*, 29 (3): 224-245. DOI 10.1108/02621711011025768
- Heffron, E. (2019). Nike's corporate social advocacy (CSA) practices as related to strategic issues management (SIM) and threats to organizational legitimacy. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Florida: University of Central Florida. Erişim adresi: <https://stars.library.ucf.edu/etd/6502> (Erişim tarihi: 20 Temmuz 2023).
- Hernandez-Blades, C. (2021). Crossing the rubicon: Is your company ready for corporate social advocacy? *Forbes*. Erişim adresi: <https://www.forbes.com/sites/forbescommunicationscouncil/2021/07/19/crossing-the-rubicon-is-your-company-ready-for-corporate-social-advocacy/?sh=fce41b946c12> (Erişim tarihi: 18 Ağustos 2023).
- Hong, C. ve Li, C. (2020). To support or to boycott: a public segmentation model in corporate social advocacy, *Journal of Public Relations Research*, 32 (5-6): 160-177. <https://doi.org/10.1080/1062726X.2020.1848841>
- Parcha, J. M. (2023). Conceptualizing the relationship between corporate social advocacy and political polarization. *Corporate Communications: An International Journal*. <https://doi.org/10.1108/CCIJ-09-2022-0117>
- Park, K. (2022). The mediating role of skepticism: How corporate social advocacy builds quality relationships with publics. *Journal of Marketing Communications*, 28(8): 821-839. <https://doi.org/10.1080/13527266.2021.1964580>
- Rim, H., Lee, Y. A. ve Yoo, S. (2020). Polarized public opinion responding to corporate social advocacy: Social network analysis of boycotters and advocates, *Public Relations Review*, 46(2): 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2019.101869>
- Rim, H., Xu, H. ve Dong, C. (2022). Triadic public-company- issue relationships and publics' reactions to corporate social advocacy (CSA): An application of balance theory. *Journal of Public Relations Research*, 34 (3-4): 109-134. <https://doi.org/10.1080/1062726X.2022.2071273>
- Sancar, G. A. (2017). Aktivist halkla ilişkiler bağlamında WWF dünya saati kampanya örneği. *Erciyes İletişim Dergisi "akademia"*, 5(1), 2-18. 10.17680/erciyesakademia.291883

- Skerlep, A. (2001). Re-evaluating the role of rhetoric in public relations theory and in strategies of corporate discourse. *Journal of Communication Management*, 6(2): 176-187
- Seyidov, İ. ve Akçay, E. (2021). Exploring change.org as a digital heterotopia: A Foucauldian Approach. *İlef Dergi*, 8(2): 239-260.
- Swann, P. (2014). *Cases in public relations management: The rise of social media and activism*. New York: Routledge.
- Nartya, D. (2022). Corporate social advocacy in public relations. *PRNews*, erişim adresi: https://prnews.io/blog/corporate-social-advocacy.html#What_Is_Corporate_Social_Advocacy (Erişim tarihi: 18 Ağustos 2023).
- Overton, H., Choi, H., Weatherred, J. L. ve Zhang, N. (2020). Testing the viability of emotions and issue involvement as predictors of CSA response behaviors. *Journal of Applied Communication Research*, 48(6): 695-713. <https://doi.org/10.1080/00909882.2020.1824074>
- Overton, H. ve Xiao, A. (2022). Conscience-driven corporate social advocacy: analyzing moral conviction and perceived motives as predictors of organizationpublic relationships. *Corporate Communications: An International Journal*, 27 (4): 641-653. DOI 10.1108/CCIJ-12-2021-0138
- Tarin, C. A., Upton, S. D. L. S., and Hernández, L. H. (2021). “We need to be better”: Race, outdoor recreation, and corporate social advocacy. *Frontiers in Communication*, 6 (726417): 1-10. <https://doi.org/10.3389/fcomm.2021.726417>
- Toulmin, S. (2003). *The uses of argument*. Cambridge University Press.
- Üzelgün, M. A., Küçükural, Ö. ve Oruç, R. (2020). Argüman analizinde dört yaklaşım: Toulmin modeli, pragma-diyalektik, politik söylem analizi ve argüman kaynakları modelinin bir karşılaştırması. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, 59, 265-297. <https://doi.org/10.26650/CONNECTIST2020-0666>
- Xiao, A. ve Overton, H. (2022). Motivations for supporting corporate social advocacy: Applying the SIMCA model. *Journal of Communication Management*, 26(4): 373-385. DOI 10.1108/JCOM-08-2021-0093
- Yim, M. C. (2021) Fake, faulty, and authentic stand-Taking: What determines the legitimacy of corporate social advocacy?. *International Journal of Strategic Communication*, 15 (1): 60-76. <https://doi.org/10.1080/1553118X.2020.1856853>
- Yim, J. S. ve Young, C. (2021). Effects of issue ownership, perceived fit, and authenticity in corporate social advocacy on corporate reputation. *Public Relations Review*, 47(4): 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2021.102071>
- Zhang, X. A. ve Borden, J. (2022). How legitimate are corporate social advocacy campaigns? An examination of the role of legitimacy in stakeholder

perceptions of CSA. *Journal of Marketing Communications*, <https://doi.org/10.1080/13527266.2022.2105931>

<https://tr.euronews.com/2021/03/20/turkiye-istanbul-sozlesmesi-nden-ayr-ld> (Erişim tarihi: 20 Temmuz 2023).

<https://www.quorum.us/blog/corporate-social-advocacy/> (Erişim tarihi: 10 Temmuz 2023).

Exploring the Complexities of National Identity Through Theories of Nationalism

Elif Gözler Çamur¹

Abstract

This study delves into the intricate realm of literature dedicated to exploring the concepts of nation and nationalism. Within this discourse, two dominant paradigms, primordialism and modernism, serve as the focal points of analysis. Primordialism portrays nations as age-old structures inherent in human nature, with scholars like Geertz and Van den Berghe offering insights into the enduring power of ethnicity and cultural identity. This perspective is rooted in the belief that nations are intrinsic facets of the human experience, connected by bonds of language, race, religion, and customs.

In contrast, modernism challenges the antiquity of nations, portraying them as recent constructs forged by nationalist movements. Figures such as Hobsbawm, Anderson, and Gellner frame nations as “imagined communities” and cultural artifacts closely tied to industrialization, standardization, and elite manipulation.

Throughout the discourse, the pivotal role of elites in shaping nationalist ideologies emerges as a common thread, transcending the boundaries of primordialism and modernism. Whether viewed as custodians of ancient traditions or architects of contemporary national identities, elites wield significant influence in the formation of nations.

This study concludes by highlighting the complexity of the subject, emphasizing that nations are products of their time, shaped by historical events, socio-cultural changes, and the agency of individuals and elites. It underscores the enduring debate surrounding the nature and origins of nations, inviting ongoing inquiry and discussion in the ever-evolving path of human civilization.

---

1 Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, elifgozler1@gmail.com, 0000-0003-2394-1447

1. Introduction

In the routine course of life, many individuals tend to take their nation for granted, largely influenced by the teachings of our educational systems, be it within our families or schools. The question of whether nations are inherent or human constructs has been a subject of intense debate for decades. Over this time, a multitude of perspectives, including primordialism, modernism, constructivism, ethnosymbolism, and contextualism, have emerged to address this discourse.

In the intricate realm of literature delving into the notions of nation and nationalism, a profound complexity shrouds the very definition of a nation. The concept of a nation, as it is examined in this discourse, is subject to diverse interpretations, each yielding unique perspectives. Whether seen through the prism of primordialism, where nations are regarded as intrinsic facets of human existence, or the modernist lens, where nations are seen as inventions manipulated by elites, the evolution of nations remains a compelling enigma. Within this intellectual landscape, this text tries to unravel the multifaceted character of nations, encompassing the perspectives of renowned theorists such as Anderson, Hobsbawm, Renan, Seton-Watson, Geertz, Van den Berghe, Connor, and more.

Primordialism, rooted in the belief that nations are age-old structures deeply embedded in human nature, finds support in the enduring power of ethnicity and cultural identities. Scholars like Geertz underscore the significance of primordial bonds, woven from elements such as language, race, religion, and customs, fostering a sense of loyalty to cultural identities. Van den Berghe takes primordialism further by positing a biological foundation, arguing that nepotism and ethnocentrism are innate traits that drive group formation.

In contrast, modernism perceives nations as relatively recent constructs brought into being by nationalist movements. Hobsbawm identifies 1780 as a pivotal year in the formation of nations, viewing them as invented traditions. Anderson's "imagined communities" framework explores the emotional legitimacy of nationalism, emphasizing that nations are cultural artifacts. Gellner connects the emergence of nations with industrialization and the standardization of culture. Elite manipulation plays a crucial role in both primordialist and modernist narratives, as elites often shape nationalist ideologies. However, modernist perspectives suggest that nations are products of specific socio-historical processes, evolving gradually through wars, religious divisions, literature, propaganda, and administrative pressures. In this exploration, we'll navigate the intricate interplay between

primordialism and modernism, shedding light on the complex evolution of nations and the forces that have shaped them.

This study aims to provide a thoughtful reflection on the complexities of the debate between primordialism and modernism regarding the nature and origins of nations. It emphasizes the need to consider the socio-historical context and acknowledges the dynamic and evolving nature of nations and their cultural entities. This study will delve into the concept of nationhood through exploring various viewpoints. It will commence with an examination of the diverse definitions of a nation put forth by various authors. Subsequently, the primordialist perspective, shedding light on the innate aspects of nations will be discussed. Then, modernism and its associated notions of invention, imagination, and elite manipulation will be explained through illustrative examples.

2.Perspectives on Primordialism and Modernism

Within the realm of literature exploring the concepts of nation and nationalism, a definitive consensus regarding the definition of a nation remains elusive. The notion of a nation is subject to diverse interpretations from various theorists, each offering unique perspectives. Over time, whether approached from a primordial or modern standpoint, the meaning of a nation has undergone significant evolution. One widely cited perspective, articulated by Renan, characterises nation as a spiritual principle, with its essence forged by a fusion of the past and present. In this context, the past represents a treasury of collective memories, while the present signifies the shared desire and conscious choice of individuals to coexist (Renan, 1882). Similarly, Seton-Watson associates the concept of a nation with a profound sense of solidarity, a collective national consciousness, and the presence of a shared culture. In his view, a nation comes into being when its people collectively perceive themselves as constituents of a distinct national identity (Alter, 1989:8).

Seton-Watson categorizes nations into two distinct groups drawing a clear distinction between “old” and “new” nations in the context of nationalism’s historical development (Seton-Watson, 1977:134). In his classification, old nations are those that had established their national identity before the advent of modern nationalism. Conversely, new nations owe their formation to the impetus of national movements and the deliberate cultivation of national consciousness by societal elites. This categorization hints at the ongoing debate between primordialism and modernism regarding the origins of nations, underscoring the question of whether nations are inherently

embedded in human existence or are more recent constructs. Primordialists, at the heart of this discourse, perceive nations as innate components of human nature, regarding them as age-old structures. They posit that national identity is an inherent and intrinsic facet of human beings. Notably, scholars such as Geertz lend support to the primordialist perspective by emphasizing the significance of primordial bonds, which are relative and multifaceted across individuals, historical epochs, and societies (Geertz, 1963:31). These primordial ties draw their foundations from elements like language, race, religion, customs, and other cultural fundamentals. These cultural realities express the continuing power of ethnicity and the sense of the loyalty to cultural identities (Smith, 1998: 147).

Van den Berghe contributes to the primordialist argument by presenting a biological foundation for it. For him, individuals hold nepotism in their nature which in turn uses the physical differences between individuals to constitute a group formation (Hale, 2004:461). He argues that institutionalized norms of nepotism and ethnocentrism confer a distinct advantage upon societies that adhere to these norms (Van den Berghe, 1978:99). In a similar vein, Connor aligns with other primordialists in asserting the self-sustaining nature of nationalism and the enduring presence of nations throughout history. He underscores the formidable influence of nationalism in shaping the world, often surpassing the impact of economics or social classes (Kellas, 1998:55).

These perspectives are commonly regarded as the more radical aspects of primordialism. A more measured facet of this approach is perennialism, which views nations as historical constructs that have evolved over centuries while retaining their intrinsic characteristics (Özkırmılı, 2000:68). Perennialism bears resemblance to Smith's argument of Ethnosymbolism, which serves as a synthesis between constructivism and primordialism. This will be discussed later after the modernist approach.

While nations hold different meanings for primordialists and modernists, the former considering them as ancient and natural phenomena while the latter view them as inventions manipulated by elites, this discourse reveals intriguing insights into the evolution of nations. Kedourie, for instance, argues that nationalism is a constructed doctrine that implies the naturalness of nations. He contends that the concept of a nation was endowed with a significance that was previously absent before the late eighteenth century, subsequently becoming a potent political tool in the Western world (Kedourie, 1960:9). Similarly, Breuilly perceives a nation as a modern ideological and political construct, closely tied to the emergence of the

modern sovereign state (Breuilly, 2001:32). Modernists, in general, relate the rise of nations to the era of modernity, exemplified by Hobsbawm, who identifies 1780 as a pivotal year in the formation of nations, considering nations as invented traditions (Hobsbawm, 1990:10). In this framework, traditions that claim to be ancient are often recent or manufactured. These traditions, as Hobsbawm describes, consist of “a set of practices, normally governed by overtly or tacitly accepted rules and of a ritual or symbolic nature, which seek to inculcate certain values and norms of behavior by repetition, which automatically implies continuity with the past. In fact, where possible, they normally attempt to establish continuity with a suitable historic past” (Hobsbawm, 1992:1). Symbols like national flags, anthems and emblems were used by the elites to give nationalist ideas form and power, to make the people come together show solidarity of the nation (Breuilly, 1993:64). The invention of traditions became a means for ruling elites to manage the challenge posed by mass democracy, with 1780 marking the onset of mass democracy, accompanied by the invention of public ceremonies, the proliferation of primary education, and the mass production of public monuments (Özkırmı, 2000:117).

Hobsbawm’s assertion, “nations do not make states but the other way round,” becomes evident when examining the historical example of Albanians, who did not identify themselves as such during that period, making it impossible to determine the number of Albanians who migrated to the United States (Hobsbawm, 1990:53). Gellner offers a perspective wherein “nationalism is primarily a political principle which holds that the political and national unit should be congruent” (Gellner, 1983:1). According to Gellner, discussions about nations are only relevant within the age of nationalism, as pre-modern political entities did not take the form of nations, and the emergence of nations is intertwined with industrialization. During the industrialization process, common culture waned among the masses due to its fluidity across social classes. Thus, nationalism emerged as a means to standardize culture and promote solidarity through a shared high culture (Özkırmı, 2000:131).

Anderson’s “imagined communities” framework treats nations and nationalism as cultural artifacts, exploring the emotional legitimacy of nationalism for individuals within specific communities (Özkırmı, 2000:123). He emphasizes that nations are “imagined” because even the smallest nation’s members will never personally know most of their fellow members, yet they carry within them the image of their collective identity (Anderson, 2006:6). Gillis further contends that people who have never met or seen each other still share a national memory and consider themselves

part of a collective history. Transformations in the foundations of nations create a sense of distance, making it challenging for people to recall life in the past (Özkırıklı, 2005:45). Anderson connects the rise of imagined communities to the decline of religion and dynastic realms. He posits that nationalism emerged as a secular concept to fill the void left by diminishing religious influence and the erosion of Latin's dominance. Consequently, print capitalism and the spread of vernacular languages significantly contributed to the creation of national consciousness (Anderson, 2006:11).

Similarly, Calhoun highlights the significance of collective identity and social solidarity in shaping and acknowledging nationalist claims, as well as fostering self-understanding among individuals. However, it's worth noting that collective identity and solidarity can manifest in various groups, such as families and corporations. To elucidate the additional elements that constitute a nation, Calhoun introduces the concept of discursive formation, which encompasses the recognition of nationalist claims by others (Calhoun, 1997:4).

It's notable that all modernists share the perspective that nations are relatively recent constructs brought about by nationalist movements. It becomes apparent that the process of modernization intertwines with nation-building. Kedourie, for instance, describes nation-building and nationalism as intertwined processes, emphasizing them as methods for instilling a sense of collective determination (Alter, 1989:14). In this context, a shared history, deep-rooted cultural and linguistic connections not only facilitate communication among members within a civil society but also contribute to the perception of equality among them. This perception of equality plays a pivotal role in the nation-building process (Hroch, 1993:61). In the eighteenth century, for example, seemingly new cultural artifacts like Scottish kilts and Coronation rituals were introduced but were presented as age-old traditions (Billig, 1995:25). It becomes evident that political solidarity within a national state does not automatically guarantee the existence of a nation, thus necessitating the undertaking of nation-building projects. For instance, in Italy, D'Azeglio aptly stated, "We have made Italy, now we have to make Italians" (Alter, 1989:15).

Nation-building, therefore, entails the cultivation of a shared sense of belonging, the promotion of a common language, and the facilitation of equal access to social institutions (Kymlicka, 1997:57). In the nineteenth century, for instance, many spoken dialects underwent transformation, attaining the status of distinct languages. This transformation was facilitated through the introduction of dictionaries and grammar guides aimed at delineating the

differences between these languages and their related counterparts (Moore, 2001, 42).

Take Italy, for example, where Dante famously claimed to have synthesized a language from various dialects. Dante's efforts contributed to the association of the Italian nation with this language (Breuille, 1993:3). Similarly, in France, as of 1789, half of the French population did not speak French (Hobsbawm, 1990:60). Members from diverse language groups often adapted their linguistic practices to gain access to education and employment opportunities (Brass, 1979:84). To address these language-related challenges, modern school systems were established to standardize language usage, sometimes employing extreme measures such as punishing children caught speaking their native languages. As Hobsbawm aptly observed, "Languages multiply with states; not the other way around" (Hobsbawm, 1990:63).

Elite manipulation constitutes a significant dimension of modernism. While their motivations may vary, elites play a pivotal role in the nation-building process. Elites may emerge either to address the demands of the masses or to legitimize state actions, but they invariably contribute to the early stages of ethnic transformation through the use of nationalism (Özkırmı, 2000:113). Seton-Watson, for instance, posits that educated elites tend to arise in social and political contexts where power is concentrated within a group that differs religiously or linguistically from the majority (Seton-Watson, 1977:137). Similarly, Hastings emphasizes the vital role of elites in nation-building, asserting that complete consciousness among all members is not a prerequisite for the existence of a nation. A nation may exist even if only some individuals within the ruling class acknowledge it (Özkırmı, 2005:41).

3.A Critical Respond

Modernism has faced criticism on various fronts, prompting scholars like Smith to propose a theory known as ethnosymbolism, which seeks to bridge the gap between primordialism and modernism. Smith's theory originates from his critique of modernism. While he acknowledges that the concept of a nation is a product of modernity, he contends that nations draw inspiration from pre-modern eras. Smith finds it challenging to envision a nation with a distinct identity devoid of symbols and mythology (Smith, 1989:124). Furthermore, he acknowledges the existence of certain nations before the age of nationalism, such as the French or English (Smith, 1991:115). Smith also concedes that the modern concept of nationalism emerged in the

eighteenth century and played a role in shaping nations. However, he argues that “nations and nationalism are no more ‘invented’ than other forms of culture, social organization, or ideology” (Smith, 1991:71). In this context, if nationalism is considered a reflection of the spirit of the age, it should have been influenced by earlier cultural motifs (Smith, 1991:71). Consequently, it does not specify which segments of the population are suitable to become nations but rather plays a significant role in determining when and where nations will form (Smith, 1991:99).

Motyl asserts that creations cannot arise out of nothing, emphasizing the importance of acknowledging pre-existing characteristics. In this context, the term “remembrance” may be more appropriate, as both invention and creation rely on the presence of pre-existing elements (Motyl, 1999:59). As previously mentioned, items like the ‘ancient’ Highland kilt and the Coronation mug may be viewed as modern inventions, yet they commemorate much older traditions—the Highland clan system and the English Coronation oath, respectively. It is essential to recognize that neither of these items was entirely invented, especially during the era of state formation (Billig, 1995:26).

In the realm of elite manipulation, as argued by Moore, the concept falls short of explaining the willingness of individuals to embrace a particular identity constructed by elites (Moore, 2001:12). Consequently, the mere expression of national sentiments by elites does not suffice to cultivate national consciousness capable of influencing the values and beliefs of the masses (Connor, 1994:212). While elites may have the capacity to invent nationalism, the same cannot be said for traditions (Motyl, 1999:69).

For Smith, it is crucial to understand that nations and nationalism do not result from the romantic visions of poets but rather from highly specific socio-historical processes (Smith, 1971:119). Similarly, Hastings articulates that nations evolve from ethnicities, emerge amidst wars and religious divisions, take shape through the development of literature, nationalist propaganda, and administrative pressures. These processes occur gradually, making it difficult at any given point in time to definitively declare what constitutes a nation and what does not (Hastings, 1997:26). Despite the differences in their essential origins from the linear narratives of nationalist myths, the creation of nations is a product of a long prehistory (Balibar, 1991:133). As Guibernau aptly puts it, the nation serves as the socio-historical context in which culture is deeply embedded. It acts as the conduit through which culture is produced, transmitted, and received (Guibernau, 1996:79). In this context, it can be posited that had the course of history taken a different

path, Serbs and Croats might have considered themselves to be Yugoslavs or even identified solely as Serbs or Croats (Moore, 2001:12).

4. Conclusion

The exploration of the concepts of nation and nationalism within the rich spectrum of literature reveals a complex and multifaceted landscape. The various perspectives presented in this text, ranging from primordialism to modernism, highlight the ongoing debate surrounding the origins and nature of nations.

Primordialism, with its emphasis on nations as innate components of human nature, draws attention to the enduring power of ethnicity, cultural bonds, and identity. Scholars such as Geertz and Van den Berghe provide biological and cultural foundations for this perspective, underscoring the deep-seated roots of national identity. On the other hand, modernism challenges the notion of nations as ancient and natural phenomena, portraying them as relatively recent constructs influenced by specific historical and socio-economic processes. Figures like Hobsbawm, Anderson, and Gellner propose that nations are “imagined communities” and cultural artifacts intertwined with the forces of industrialization, standardization, and elite manipulation. Throughout this exploration, we have witnessed how elites play a pivotal role in shaping nationalist ideologies, whether in the context of primordialism or modernism. They have the power to harness symbols, traditions, and sentiments to foster a sense of collective identity and solidarity among the people.

In this intricate interplay between primordialism and modernism, it becomes evident that the evolution of nations is not a straightforward narrative. Nations are products of their time, shaped by historical events, socio-cultural changes, and the agency of individuals and elites. They are both ancient and modern, with roots in pre-existing elements and adaptations to the demands of evolving societies. Ultimately, the definition and understanding of nations remain elusive and multifaceted, as different scholars and schools of thought offer unique perspectives. The discourse presented here serves as a testament to the enduring complexity of the subject, inviting ongoing inquiry and debate into the nature and origins of nations in the ever-evolving landscape of human civilization.

In a broader context, it becomes apparent that industrialization, the proliferation of print capitalism, core-periphery dynamics, and various other factors have served as potent tools in the hands of societal elites for the purpose of nation-building. Nevertheless, it would be imprudent to

disregard the pre-existing substrates inherently woven into the fabric of a nation.

Nationalism, as a force, selectively harnesses cultural elements to foster a shared sense of cohesion. However, these very cultural entities are not immune to transformation, potentially evolving into markedly distinct forms. Consequently, the assertion of an unaltered historical lineage for nations becomes an illusion. Like traditions, nations exhibit fluidity, adapting to the ever-shifting social and historical contexts they inhabit. The emergence of nations across various regions of the world demands an in-depth examination within the overarching framework of long-term historical development, transcending the binary debate of whether they are products of invention or not.

Bibliography

- ALTER P. (1989), Nationalism, Arnold Publishing.
- ANDERSON B. (1983), *Imagined Communities- Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso.
- BALİBAR E. (1991), "The Nation Form: History and Ideology" in Eley G., Suny R. (eds), (1996), *Becoming National*, Oxford University Press
- BILLIG M.(1995), *Banal Nationalism*, Sage Publication
- BRASS P. (1979), *Elite Competition and Nation Formation*
- BREUILLY J. (1993), *Nationalism and the State*, Manchester University Press
- BREUILLY J. (2001), "The State and Nationalism" in M. Guibernau , J. Hutchinson, *Understanding Nationalism*, Polity Press
- CALHOUN C. (1997), *Nationalism*, Open university Press
- GEERTZ C. (1963), "Primordial and Civic Ties" in J. Hutchinson and A. Smith (eds), (1994), *Nationalism*, Oxford University Press.
- GELLNER E. (1983), *Nations and Nationalism- New Perspectives on the Past*, Blackwell Publishing
- HALE H. (2004), *Explaining Ethnicity*, in *Comparative Political Studies*, Sage Publications
- HOBBSBAWM E.J. (1990), *Nations and Nationalism Since 1780- Programme, Myth, Reality*, Cambridge University Press.
- HOBBSBAWM, E. J. (1992) ,"Introduction: Inventing Ttraditions" from Hobsbawm, E.J. and Ranger, T. (eds), *The invention of Ttradition* pp.1-14, Cambridge University Press
- HROCH M. (1993), "From National Movement to the Fully- Formed Nation: The Nation Building Process in Europe" in Eley G., Suny R. (eds), (1996), *Becoming National*, Oxford University Press
- KEDOURİE E. (1960), *Nationalism*, Hutchinson of London,
- KELLAS J. (1998), *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, Palgrave Macmillan.
- KYMLICA W. (1997), "The Sources of Nationalism" in Mckim R, McMahan J. (eds), *The Morality of Nationalism*, Oxford University Press.
- MOORE M. (2001), *The Ethics of Nationalism*, Oxford University Press
- MOTYL, A. J. (1999) "Inventing invention: the limits of national identity formation", Suny, Ronald Grigor and Kennedy, Miachael D. (eds), *Intellectuals and the articulation of the nation*, 57-75, University of Michigan Press
- ÖZKIRIMLI U. (2000), *Theories of Nationalism- A Critical Introduction*, Palgrave

- ÖZKIRIMLI U. (2005), *Contemporary Debates on Nationalism- A Critical Engagement*, Palgrave Macmillan
- RENAN E. (1882), "What Is Nation?" in J. Hutchinson and A. Smith (eds), (1994), *Nationalism*, Oxford University Press.
- SETON-WATSON H. (1977), *Old and New Nations*, in J. Hutchinson and A. Smith (eds), (1994), *Nationalism*, Oxford University Press.
- SMITH A. (1971), *Theories of Nationalism*, Duckworth
- SMITH A. (1989), *The Origins of Nations*, in Eley G., Suny R. (eds), (1996), *Becoming National*, Oxford University Press
- SMITH A. (1998), *Nationalism and Modernism*, Routledge
- SMITH A. (1991), *National Identity*, Penguin Books.
- VAN DEN BERGHE P. (1978), "A Sociobiological Perspective" in J. Hutchinson and A. Smith (eds), (1994), *Nationalism*, Oxford University Press.

İklim İletişimi ve Sürdürülebilirlik Bağlamında Türk Ekonomi Bankası “Ya Sonra? Sürdürülebilir Bir Dünya İçin” Farkındalık Projesi Üzerine Bir İnceleme

Erdem Varol¹

Merve Çelik Varol²

Özet

Günümüzde güncel ve önemli bir konu olarak karşımıza çıkan “iklim krizi”, konuya yönelik farkındalık yaratmak, kişileri çözüme yönelik harekete geçirmek, sürdürülebilir politikalar imza üretebilmek amacıyla şeffaf ve samimi bir iletişim dili kullanmanın gereği olarak “iklim iletişimi” kavramını beraberinde getirmiştir. İçerisinde bulunduğumuz dönemde özellikle kurumların konuya yönelik gösterdiği çabalar ve ürettiği projeler önem arz etmektedir. 2023 yılında Nisan- Haziran ayları arasında YouTube üzerinden 5 farklı alanda sürdürülebilir projelerin somut örneklerinin sergilendiği, iklim krizine farkındalık sağlamak amacıyla gerçekleştirilen, Türk Ekonomi Bankası'nın başlattığı, Ya Sonra ?- Sürdürülebilir Bir Dünya İçin isimli projeyi analiz etmek bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Vaka Analizi/ Örnek Olay Çalışması yöntemiyle analiz eden söz konusu farkındalık projesinin geniş kitleler tarafından izlenmesi, samimi ve içten bir dil kullanılması, farklı alanlara dair önemli kişiler ile röportajlar gerçekleştirilmesi, konuya yönelik farklı kavramların tanımlanması ve bilgiler aktarılması gibi nitelikler projenin güçlü yönleri olarak yorumlanabilmektedir.

1. Giriş

Üzerinde yaşadığımız 4,5 Milyar yaşındaki Dünya üzerinde milyonlarca yıldır doğal kaynaklı birçok fiziksel dönüşümler yaşanmış, kimi zaman

1 Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi, erdemvarol355@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3940-2122

2 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Beykent Üniversitesi İletişim Fakültesi, mervecelik20@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0698-929X

fazlasıyla ısınmış kimi zaman buzul çağına girmiş, bu dönüşümler sonucu birçok canlı yok olmuş birçok canlı ise ortaya çıkmıştır. Günümüze geldiğimizde ise Dünya, küresel ısınma adı verilen ancak bu kez insan kaynaklı bir değişim içinde bulunmaktadır. İnsanlık ortaya çıktığından beri Dünya’da bulunan doğal kaynakları kendi yaşamını sürdürmek, üretmek ve gelişmek adına kullanmış, kaynaklar tükendikçe farklı kaynaklar keşfederek onlara yönelmiştir. Sanayi Devrimi ile birlikte doğal kaynakların kullanımı daha da artmış, özellikle kömür, petrol gibi fosil atıklar, fabrikalarda, makinalarda, evlerde yakıt olarak kullanılmaya başlanmış ve insan kaynaklı bir atmosferik değişimin ilk adımları atılmıştır. Söz konusu dönemlerde kullanılan fosil yakıtların Dünya’nın atmosferine yapacağı etki bilinmemektedir. 1979 yılında gerçekleştirilen Dünya İklim Konferansı ile birlikte dünyanın çevresel dengesinin insan kaynaklı bozulduğuna dair ilk küresel farkındalık oluşmaktadır. 1990’lı yıllarda dünyayı güneşin zararlı ışınlarından koruyan ozon tabakasının delindiği bilgisi toplumsal açıdan iklim değişikliği adına önemli bir kırılma noktası haline gelmiş, özellikle kozmetik ürünü olarak kullanılan deodorantların ozon tabakasına zarar verdiğinin ortaya çıkması sonrası deodorant kullanımı azalmıştır. Buna karşın söz konusu ürünü üreten markalar ozon tabakasının delinmesine neden olan zararlı maddelerin içerikten çıkarıldığını açıklamışlardır. 2000’li yıllara gelindiğinde ise “Sera Gazı”, “Karbon Salınımı”, “Küresel Isınma” kavramları gündeme gelmiş ve geniş kesimlerin dikkatini çekmiştir. Çevreye duyarlı tüketicilerin artması sonrası markalar ürünlerini dünya ekolojisine, çevreye olabildiğince zarar vermeyen şekilde ürettiklerini açıklamışlardır. 2010’lu yıllardan itibaren kurumlar, markalar, işletmeler başta iklim değişikliği olmak üzere, çevre kirliliği, küresel ısınma gibi konulara farkındalık yaratmak açısından çeşitli kurumsal sosyal sorumluluk projeleri oluşturmuş, ürünlerinin çevreyle dost olduğu mesajını veren yeşil pazarlama stratejileri kullanmışlardır. Bu çalışmada Türk Ekonomi Bankası’nın (TEB) sürdürülebilirlik, çevre duyarlılığı gibi konularda toplumsal farkındalığı artırmayı amaçlayan “Ya Sonra? Sürdürülebilir Bir Dünya” adlı farkındalık kampanyasına yönelik vaka çalışması/ örnek olay incelemesi yöntemiyle bir araştırma gerçekleştirilmiştir.

2. Yaşlanan Dünya ve Değişen Küresel İklim

Dünya olduğu andan günümüze birçok canlıya ev sahipliği yapmış, birçok değişimler geçirmiş, geçirdiği bu değişimler sonrası yeraltı ve yer üstü kaynakları bünyesinde barındırmaktadır. İnsanlığın dünyaya hâkim olmaya başlamasıyla önce hazır kaynakları kullanmış, avcı ve toplayıcı olarak ihtiyaçlarını karşılamıştır. İnsanlık bilim ve teknik açısından geliştikçe dünyadaki doğal kaynakları şekillendirmiş, dönüştürmüştür. Sanayi

devrimine kadar doğal kaynak kullanımını görece düşük seyretmekteyken, fosil yakıtların keşfiyle doğal kaynaklar yağmalanırçasına, hiç tükenmeyecek gibi kullanılmıştır. Fosil yakıtların yakılarak hem sanayide, hem araçlarda hem de artan kentleşmeyle konutlarda kullanılması, azalan yeşil doğa örtüsü sonucu salınan sera gazlarının atmosferdeki birikimleri, 1900'li yıllardan bugüne hızla artmaktadır. Bu durumun sonucu olarak atmosferdeki sera gazları dünyaya gelen güneş ışınlarının atmosferde kalmasına, dünyanın adeta bir fanus ile çevrilmesine neden olmaktadır. Böylece yeryüzündeki ısı hızla artmaktadır (Türkeş vd., 2000: 1).

Başta karbondioksit olmak üzere, metan, azot-oksit, ozon gibi gazlar, atmosfere salındıkça, atmosferin yer küreye bakan kısmında adeta bir sera etkisi yaratarak ısıyı tuttuğundan bu gazların etkisine sera etkisi denilmektedir ve söz konusu gazlar onlarca yıldan binlerce yıla kadar atmosferde kalmaktadır (Tuckett, 2019: 363). Artan atmosfer ısısı, yeryüzünde yaşanan sıcaklıkların artmasına, olağan dışı hava durumlarının yaşanmasına, buzulların erimesine dolayısıyla denizlerin, okyanusların sıcaklığının artmasına ve suların yükselerek kıyı bölgelerin, adaların sular altında kalmasına neden olmaktadır. Tüm bu değişimler bitkilerin, hayvanların ve insanların yaşam alanlarını ve kalitelerini de olumsuz yönde etkilemektedir (Türkeş vd., 2000: 10).

İklim değişikliği bazı ülkeleri doğrudan bazı ülkeleri ise dolaylı yönden etkilese bile makro açıdan bakıldığında, gıda ihtiyacı, göçler vb. konular göz önüne alındığında adından hareketle küresel bir sorun olarak görülmelidir. 20. Yüzyılın başlarında sanayileşen ve gelişen ülkeler söz konusu dönemlerde kullandıkları fosil yakıtlarla, yok ettikleri doğal kaynaklarla küresel ısınmanın başlamasında nasıl etkili olduysa sonradan gelişen veya gelişmiş ülkeleri yakalamaya çalışan ülkeler de kullandıkları fosil yakıtlar, karbon salınımları ile iklim değişikliğinde etkili olmaktadır (Flor, 2004: 5). Gelişmiş ülkeler yenilenebilir enerjilere (Güneş, Rüzgar vb.) yönelerek geçmişin hatalarını azaltmaya çalışırken, gelişmekte olan ülkeler ise sanayilerini geliştirmek adına karbon salınımına getirilmek istenen sınırlamalara yanaşmamaktadır. Bu tartışmaları gidermek adına Birleşmiş Milletler harekete geçerek iklim değişikliğine karşı atılacak adımları bir araya getirecek Kyoto Protokolünü hazırlamıştır. Emisyon azaltma hedefi belirlenen ilk uluslararası anlaşma olarak tanımlanan protokol 1997 yılında kabul edilmiş, 2005 yılında ise yürürlüğe girmiştir (İklim.gov.tr: 2022). Kyoto protokolündeki hedeflere ulaşamaması, protokolü en fazla karbon salınımı yapan ülkelerin uygulamaması ve protokolün 2020 yılına kadar geçerli olması nedeniyle Birleşmiş Milletler Paris İklim Anlaşmasını hazırlamış, 2015 yılında kabul edilen anlaşma 2016 yılında ise yürürlüğe girmiştir. Söz konusu anlaşmayı Kyoto Protokolünden ayıran en önemli fark toplu bir karbon salınımını

azaltmak değil, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, sanayi yapıları ve atmosfere saldıkları karbon gazlarının miktarına göre kategorilere ayrılması ve her ülke için farklı hedefler belirlenmesi olmuştur (İklim.gov.tr: 2022). İklim değişikliğine karşı geliştirilen ülke odaklı çözümler tam anlamıyla uygulanmamaktadır. Ancak ülkelerin yöneticilerinin imzaları, meclislerinde onaylanmaları bir yana küresel ısınmaya karşı toplumsal duyarlılığın gelişmesi, tüm insanlık açısından bir farkındalık yaratılması son derece önemlidir. Söz konusu duyarlılıkların ve farkındalıkların hayata geçmesinde en önemli araçların başında iletişim gelmektedir. Kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları ve sosyal sorumluluk olarak işletmeler iklim krizine dikkat çekmek, toplumu bu konuda eğitmek amacıyla etkinlikler planlayarak iklim iletişimi ile toplumun tüm kesimlerine ulaşmalıdır.

3. Değişen Küresel İklim ve Tüketici Davranışlarına Etkileri

İklim değişimi 2000’li yıllardan itibaren toplumsal bir konu olarak dikkat çekmeye başlamıştır. Bilim insanlarının 1990’lı yıllardan itibaren iklim değişikliği konusunda teorik uyarıları, akademik makaleleri iklim iletişimi açısından geniş kesimlerin dikkatini çekmemiş olmasına rağmen olağan dışı iklim olayları yaşandıkça toplumsal bir bilinç oluşmaya başlamıştır (Nerlich vd., 2010: 97). Buna rağmen iklim değişikliği konusunda önemli şüpheleri olan geniş bir kesim de bulunmaktadır. Özellikle sosyal medya üzerinden yayılan komplo teorilerine inanan birçok insan ya küresel ısınmanın olmadığına ya da abartıldığına inanmaktadır (Chan vd.,2023: 1). Söz gelimi Youtube üzerinden yayınlanan küresel ısınma konulu videoların yarısı bilimsel açıklamalar içermekteyken diğer yarısı iklim değişikliği üzerine komplo teorilerinden oluşmaktadır (Allgaier, 2019). Bununla birlikte, küresel ısınma, iklim değişikliği gibi konulara dikkat çekmek için, ekolojik aktivistleri tarafından yapılan marjinal eylemler de, söz konusu ekolojik tehlikelere farkındalık yaratmanın yanı sıra toplumsal tepkilere de neden olmaktadır. Söz gelimi sanat eserlerine boya atmak, kendini belirli yerlere zincirlemek veya çevreyi kirlettiği iddia edilen bir şirketin ürünlerine zarar vermek gibi eylemler literatüre “ekoterörizm” adıyla geçmiştir (Merriam-Webster, 2023).

Artan çevre duyarlılığı sonrası tüketiciler de müşterisi oldukları şirketlerin ürünlerinin, üretim şekillerinin çevreye zarar verip vermediğine dikkat etmeye başlamış, böylece “yeşil tüketici” kavramı ortaya çıkmıştır (Zinkhan ve Carlson 1995:2). Şirketler de tüketicilerin çevre duyarlılıklarına göre reklam ve halkla ilişkiler stratejileri uygulamaktadır. Söz konusu uygulamalar yeşil reklam ve yeşil pazarlama olarak tanımlanmaktayken işletmeler adı

geçen reklam ve pazarlama faaliyetlerine, ekolojik sosyal sorumluluk faaliyetlerinden daha çok bütçe ayırmaktadır (Nakajima, 2001:335).

Yeşil pazarlama kavramı diğer birçok pazarlama kavramı gibi Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya atılmıştır. Amerikan Pazarlama Derneği (AMA), 1960'lı yılların sonunda artmaya başlayan çevre bilincinin ve hassasiyetlerinin tüketiciler üzerinde de etkili olması sonrası 1975 yılında yeni yaklaşımlar üzerine düzenlediği konferansta yeni bir pazarlama türü olarak yeşil pazarlama kavramı öne çıkmıştır (Boran, 2023: 94). Söz konusu dönemlerde tamamen ekolojik tabanlı bir pazarlama çeşidi olarak görülen yeşil pazarlama 20. Yüzyılın sonlarına doğru işletmeler tarafından kamuoyunun çevre duyarlılıklarına karşı daha çok halkla ilişkiler bağlamında kullanılmıştır (Smith, 2005: 6-9). Özellikle 1990'lı yıllarda tüketiciler arasında doğa dostu ürünleri tercih edenler artmaya başlamış, geri dönüşümle üretilmiş çantalar, uzun ömürlü ampüller hatta Ozon Tabakası'na zarar vermeyen deodorantlar sıklıkla kullanılmaya başlamıştır (Becker-Olsen, Potucek, 2013: 1318). 21. Yüzyıla gelindiğinde ise yeşil pazarlama kavramı ekoloji ve sürdürülebilirlik kavramlarıyla daha çok anılmaya başlamış, işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk projelerinde anahtar kavramlarından birisi haline almıştır (Garg, 2015: 302). Kurumların sosyal sorumluluk faaliyeti olarak çevre konularına eğilmeleri, ekolojik duyarlılık sahibi tüketicileri memnun etmiştir ancak yapılan çalışmaların ne kadar samimi olduğu konusu şüphe uyandırmaktadır. Böylece işletmelerin sadece görünürde çevreye duyarlı oldukları veya çevreyi kirleten uygulamalarını maskeleyerek adına çevreci gördükleri anlamına gelen *yeşil aklama* (greenwashing) kavramı ortaya çıkmıştır (Özel, 2015: 77).

Yeşil aklama veya *yeşil yıkama* bir işletmenin, kurumun veya kuruluşun müşterilerinin gözünde çevreye duyarlı, çevre kirletmeyen aksine doğayı koruyan, kurumsal sosyal sorumluluk çalışmaları yapıyor görünerek veya şekilsel olarak yaparak aynı zamanda tam aksi eylemlerde bulunması ve toplumu kandırmasıdır. Söz gelimi 2000'li yılların başında petrol şirketi British Petroleum (BP) fosil yakıtların zararlarının geniş kitleler tarafından kabul edilmesi sonrası pazarlama stratejisinde değişikliğe giderek en yeşil ve doğa dostu olan petrol şirketi imajını kullanmış, bir kısım tüketicileri bu konuda ikna etmeyi başarmıştır. Ancak 2010 yılında BP'nin Meksika Körfezi'ndeki petrol tesisindeki çevre felaketi şirketin tüm çevreci imajını yıkmış ve bir yeşil yıkama örneği olarak tarihe geçmiştir (Becker-Olsen, Potucek, 2013: 1318). Ekoloji konularında önde gelen sivil toplum örgütü Greenpeace'e göre çokuluslu şirketler kendilerini çevreyi korumada mücadele veren bir kurum olarak gösterip, sahip oldukları pazarı daha da genişletmeyi amaçlamış bu da yeşil aklama olarak görülmektedir (Karlner, 1997: 169

Akt. Özel, 2015: 78). İklim değişikliğinin toplumsal olarak bilinirliğinin artması ve hatta kabul görmesi için hem kamu kurumları, hem özel sektör hem de sivil toplum örgütleri tarafından iletişim kampanyaları düzenlenmeli, yeşil aklama gibi olumsuz örneklerin azalması için kurumlara toplumsal bir baskı kurulması hedeflenmelidir.

4. İklim Değişikliği İçin Nasıl Bir İletişim?

Bilimsel tüm veriler, yapılan tüm araştırmalar dünya ikliminin önemli değişimler yaşadığı ve eğer önlem alınmazsa dünyanın ve dolayısıyla dünyadaki tüm canlıların geri dönülemez bir felakete doğru gittiğini belirtmektedir. İklim değişikliği ve olumsuz etkileri aktarılırken verilen bilgilerin fazla akademik ve karmaşık olması toplum düzeyinde kafa karışıklığı yaratabilir. Ayrıca yaşanan değişikliklerin her coğrafyada farklı sonuçlar yaratması nedeniyle söz konusu yerde yaşayanlara o bölgede yaşanan iklim değişiklikleri öncelikle anlatılmalıdır. Bununla birlikte iletişim mesajlarında iklim değişikliğini önlemek için yapılacaklar eylemlerin sadece kamu kurumları, şirketler veya sivil toplum örgütleri eliyle yapılabileceği mesajı vermek bireylerin kendini daha az sorumlu veya sorumsuz hissetmesine neden olabilir (Günay, Güçdemir, 2022: 1029). Bu nedenle dünya üzerindeki tüm toplumlarda iklim değişikliği ve yarattığı sonuçları kabul etmeyen, çekimser kalan veya bilgi sahibi olmayan kişileri ikna etmek, bilgi sahibi olanları ise iklim değişikliğini önlemek adına doğru yönlendirmek doğru bir iletişimden geçmektedir. Söz konusu iletişim kanallarının kurulması konusunda hem kamu kurumlarına hem şirketlere hem de sivil toplum örgütlerine önemli görevler düşmektedir. Örneğin İngiltere merkezli *“The Climate Communication Project”* Leeds Üniversitesi başta olmak üzere iklim ile ilgili çalışmalar yapan akademisyenlerin bir araya gelerek iklim değişikliği hakkında farkındalık yaratmak amacıyla kurulmuş bir proje olarak dikkat çekmektedir (theclimatcommsproject.org, 2023). Bu proje ile başta İngiltere olmak üzere dünya çapında düzenlenen etkinliklerle akademisyenleri halkla buluşturarak iklim değişikliği hakkında bilgi paylaşımı yaparak iklim iletişimine katkı sağlamaktadır.

İklim iletişimi açısından bir başka konu ise bankaların fosil yakıt kullanan, çevreyi kirleten şirketlere kredi vermeyi reddetmesi veya karbon ayak izini azaltan, çevreci şirketlere daha kolay kredi sağlamasıdır (Karbon Finans İzi Raporu, 2022: 3). Yine bankaların iklim değişikliği konusunda farkındalık yaratması amacıyla örneğin müşterilerini kağıt kullanımını azaltıcı önerilerde bulunması, dijital bankacılığa yönlendirmesi, bankaların da karbon ayak izi azaltma ve gelecekte sıfırlama hedefine katkı sağlamaktadır. Yine finans sektörü üyeleri halkla ilişkiler çalışmaları kapsamında çevre, ekoloji,

sürdürülebilirlik konularında kurumsal sosyal sorumluluk kampanyaları düzenleyerek toplumsal farkındalığa katkı sağlayabilir. Söz gelimi Türk Ekonomi Bankası'nın çevre bilincini yükseltmek amacıyla yaptığı “Ya Sonra-Sürdürülebilir Dünya İçin” isimli farkındalık kampanyası, iklim iletişimi açısından olumlu bir örnek olarak gösterilebilir (Media Cat, 2023).

Kamu kurumları ise, ilköğretimden başlayarak okullarda iklim eğitimi vererek küçük yaşlardan itibaren vatandaşlarına çevre bilincini aşılayabilir, farkındalık yaratabilir. Bununla birlikte, kamu kurumları öncülüğünde, sivil toplum örgütleri, şirketler ile ortaklaşa iklim iletişimi konusunda çalışmalar yapabilir. Kitle iletişim araçları üzerinden tüm topluma ulaşacak kamu spotları yayımlayarak çevre bilinç düzeyini yükseltebilir (Leal Filho, Lackner ve McGhie, 2019: 3).

5. Amaç

İçerisinde bulunduğumuz çağda oldukça dikkat çeken ve önemli bir konu haline gelen “iklim iletişimi” hem kurumlar ve markalar hem tüketiciler açısından tüm yönleriyle bilinmesi gereken bir süreç haline gelmiştir. Özellikle son yıllarda yaşanan çevre kirliliği, iklim krizi, doğal afetler ve salgın hastalıklar kurumları ya da markaları farkındalık çalışmaları yapmaya yönlendirmiştir. Günümüzde kurumlar ya da markalar farklı reklam çalışmaları, halkla ilişkiler ve sürdürülebilirlik kampanyaları düzenleyerek kişilerin bilgilendirilmesi yönünde çaba sarf etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı Türk Ekonomi Bankası'nın söz konusu farkındalık çalışmasını “iklim iletişimi” ve “sürdürülebilirlik” izleğinde analiz etmek amaçlanmıştır.

6. Önem

İklim iletişimi, sürdürülebilirlik, gıda israfı, doğal kaynakları verimli bir biçimde kullanabilmek, saygılı tüketim gibi konular günümüzde farkındalık kazandırılması gereken ve tedbir alınması gereken konular olarak önem arz etmektedir. Markalar ya da kurumlar bu önemli konuya dikkat çekmek ve farkındalık yaratabilmek adına halkla ilişkiler ve reklam çalışmaları gerçekleştirmektedir. Söz konusu konuda verilen samimi mesajlar ekolojik bilinci yüksek olan tüketiciler ile buluşmakta ve bireyleri harekete geçirmektedir. Bu bağlamda, iklim krizinin ve çevre kirliliğinin artış gösterdiği günümüz koşullarında iletişim çalışmalarının samimi ve gerçek olması kadar kurum kültürü haline gelmesi de önem arz etmektedir. Bu bağlamda kurumların ya da markaların farkındalık kampanyalarını analiz etme gereğinden doğan bu çalışma halkla ilişkiler ve reklam izleğinde ele alınması ve Türk Ekonomi Bankası “Ya Sonra” isimli kampanya ile sınırlı kalması nedeniyle literatürde yer alan diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır.

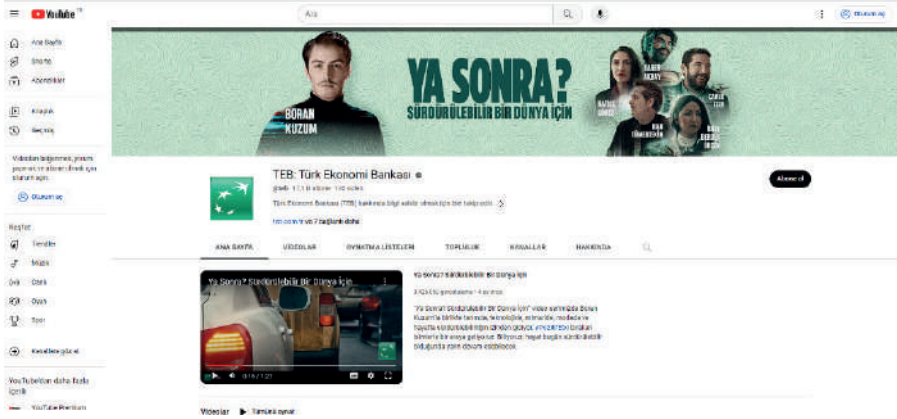
7. Yöntem

Bu çalışmanın yöntemini nitel araştırma yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkan vaka/örnek olay incelemesi/ çalışması oluşturmaktadır. Son yıllarda akademik çalışmalarda sıklıkla kullanılan bir yöntem olarak betimleyici vaka çalışması, araştırmacıların belirli bir konuya odaklanmaları ve tüm değişkenleriyle söz konusu süreci gözlemlemeleri, anlamlandırmaları ile ilgili bir yöntemdir (Dooley, 2002'den aktaran Süleymanoğlu Kürüm, 2021, s. 152). Bu bağlamda söz konusu çalışmanın evrenini iklim iletişimi ve sürdürülebilirlik konusunda çalışmalar yapan tüm kurumlar oluştururken örnekleme ise Türk Ekonomi Bankası- Ya Sonra? isimli farkındalık çalışması oluşturmaktadır. Zaman ve maliyet kısıtı söz konusu olduğundan çalışma Türk Ekonomi Bankası- Ya Sonra? isimli kampanya ile sınırlı tutulmuş ve 25 Nisan 2023 tarihi ile 9 Haziran 2023 tarihi arasında Türk Ekonomi Bankası'nın video paylaşım sitesi YouTube resmi hesabından yayınlanan moda, mimari, teknoloji, tarım, hayat temalarında farklı isimler ile yayınlanan videolar izleğinde bir inceleme gerçekleştirilmiştir.

8. Türk Ekonomi Bankası- Ya Sonra ? isimli Farkındalık Çalışması Üzerine Bir İnceleme

Türk Ekonomi Bankası kaynakları doğru kullanma ve gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakma amacıyla hayata geçirdiği “Ya Sonra?-Sürdürülebilir Bir Dünya İçin” isimli proje kapsamında sürdürülebilir moda, mimari, teknoloji, hayat, tarım gibi konularda 2023 yılı Nisan- Haziran ayları arasında 5 adet farklı videoyu YouTube kanalı üzerinden paylaşarak önemli bir farkındalık çalışması gerçekleştirmiştir. 17, 2 bin aboneye sahip Türk Ekonomi Bankası YouTube sayfasında yayınlanan 5 farklı video toplam 3,4 milyon izleyiciye ulaşmıştır.

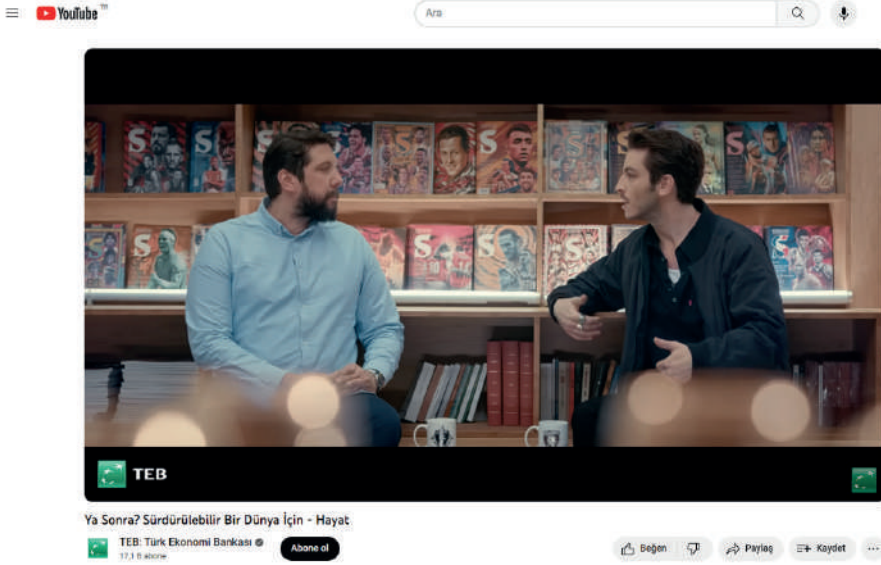
Resim 1. Ya Sonra? isimli projenin YouTube sayfasından bir kare

Kaynak: Türk Ekonomi Bankası YouTube Sayfası

(Söz konusu videolara <https://www.youtube.com/watch?v=60hPgpQPkII&list=PLrRjVV9AibKMixyKIIYpkZCJaDoGBoMKL> adresinden ulaşılabilir.)

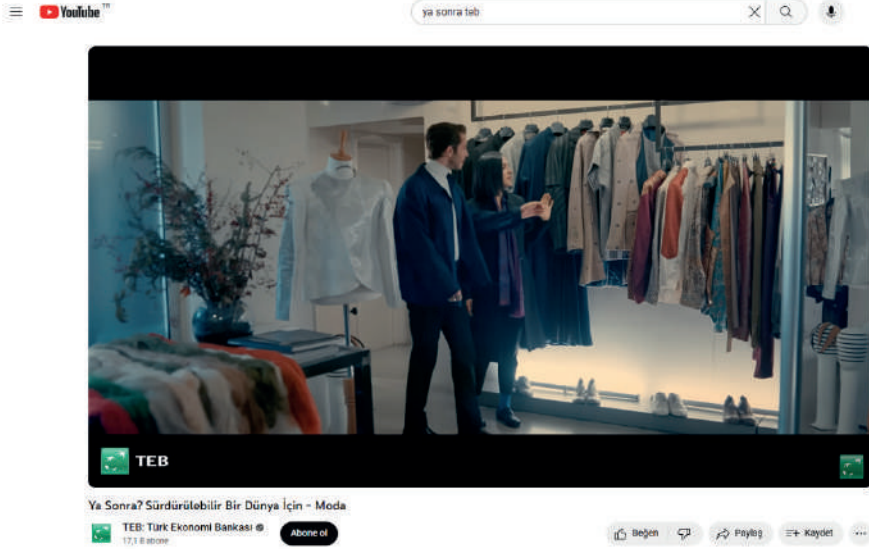
Türk Ekonomi Bankası- Ya Sonra? isimli farkındalık çalışmasının ilk videosu YouTube üzerinden 25 Nisan 2023 tarihinde Boran Kuzum'un sunumu eşliğinde teknolojiye, sanatta, mimaride, hayatta, tarımda sürdürülebilirliğin peşinden giden ve “pozitif etki” bırakan isimler ile bir araya gelmesiyle başlamıştır. 3. 424. 911 kez izlenen video, söz konusu farkındalık projesini tanıtıcı nitelikte bir video olarak karşımıza çıkmaktadır. “Doğadaki her şeyi amaçlarımıza göre değiştirip dönüştürüyoruz ama bir yandan da Dünya’ya zarar verip eksiltiyoruz” cümlesiyle başlayan videoda Han Tümertekin, Hatice Gökçe, Buse Berber Örçen, Bager Akbay, Caner Eler gibi meslek yaşamalarında fark yaratan isimler ile sürdürülebilirlik konusuna dair röportajlar gerçekleştirileceği duyurulmuştur. Ya Sonra? isimli farkındalık çalışmasının ilk videosu “Hayat” 4 Mayıs 2023 tarihinde YouTube üzerinden yayınlanmıştır. 3.518. 337 kez görüntülene ve 2 dakika 47 saniye süren söz konusu video Socrates Genel Yayın Yönetmeni Caner Eler ile gerçekleştirilen röportajı kapsamaktadır. Caner Eler ile “hayatta sürdürülebilirlik” konusunun irdelendiği ve tanımlandığı bir konuşma ile başlayan çalışma “sürdürülebilir bir yaşam için neler yapılması gerektiği” konusunun tartışılmasıyla devam etmekte ve gelecek nesillere iyi bir gelecek bırakabilmek adına “ya sonra?” sorusunun cevabı “bugün” olarak verilmektedir.

Resim 2: Ya Sonra? Sürdürülebilir Bir Dünya İçin Video Serisi Hayat'tan Bir Bölüm

Kaynak: Türk Ekonomi Bankası YouTube Sayfası

Türk Ekonomi Bankası'nın farkındalık çalışmasının ikinci videosu olan Ya Sonra?- Moda'da 10 Mayıs 2023 tarihinde tasarımlarını sürdürülebilirlik temelinde inşa eden Hatice Gökçe ile bir söyleşi gerçekleştirilmiştir. 3 dakika 7 saniye süren söz konusu söyleşide “sürdürülebilir moda anlayışı” tanımlanmış, “Anadolu bölgesindeki kadınlar ile çalışma fırsatı” konusu işlenerek sürdürülebilir moda ve tüketime dair tavsiyelerde bulunulmuştur. Bu bağlamda, gereksiz üretim ve tüketimin yaratmış olduğu çevresel sorunlar ve etkilerinin gelecek nesiller açısından olumsuz bir durum oluşturacağı konusu söz konusu projede yeniden gündeme getirilmiştir. Kampanyanın üçüncü videosunu ise Ya Sonra?- Tarım isimli video oluşturmaktadır. 18 Mayıs 2023 tarihinde yayınlanan ve 2,7 milyon görüntülemeye sahip olan videoda biyoteknoloji girişimcisi Buse Berber Örçen ile bir söyleşi gerçekleştirilmiştir. 3 dakika 20 saniye süren bu söyleşi içerisinde sürdürülebilir tarımın doğanın kendisini yenilemesine fırsat veren bir kavram olduğu açıklanarak, tarım ilacının azaltılarak tarım yapmanın yollarına dair bilgiler aktarılmıştır. Doğaya ve insana zarar veren uygulamalar yerine doğal kaynaklardan üretilen tarım ilaçlarının kullanılmasının hem çevreye hem de insan sağlığına olan olumlu katkıları açıklanmıştır.

Resim 3. Ya Sonra? Sürdürülebilir Bir Dünya İçin Video Serisi Moda'dan Bir Bölüm

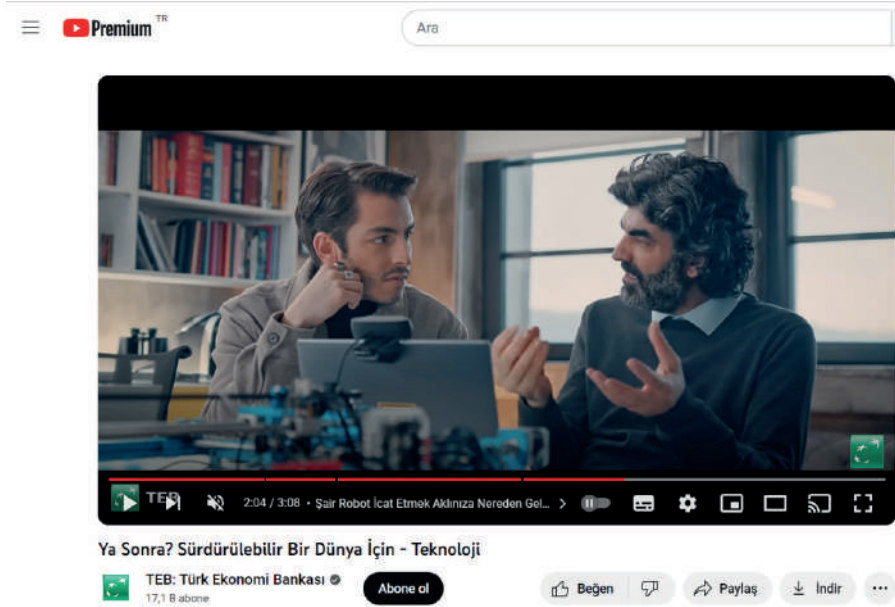

Kaynak: Türk Ekonomi Bankası YouTube Sayfası

Tüketiciler açısından organik olan ürünlere yönelmeleri ve israfın önüne geçilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Kampanyanın dördüncü videosu ise 31 Mayıs 2023 tarihinde yayınlanmış ve “yenilenebilir teknoloji” konusu irdelenmiştir. Akademisyen, sanatçı ve teknoloji danışmanı Bager Akbay ile yapılan söyleşinin ana izleğini “sürdürülebilir teknoloji” konusu oluşturmuş ve sürdürülebilir teknolojinin bir kültür olduğu belirtilmiştir. Ayrıca söz konusu videoda şair robot icat eden Bager Akbay, teknolojik atık ve çöp arasındaki ayrıma dikkat çekerek enerjinin ve teknolojinin yenilenebilir olduğunun altını çizmiştir. 3 dakika 8 saniye süren söyleşi, YouTube üzerinden 3.105.469 kez izlenmiştir.

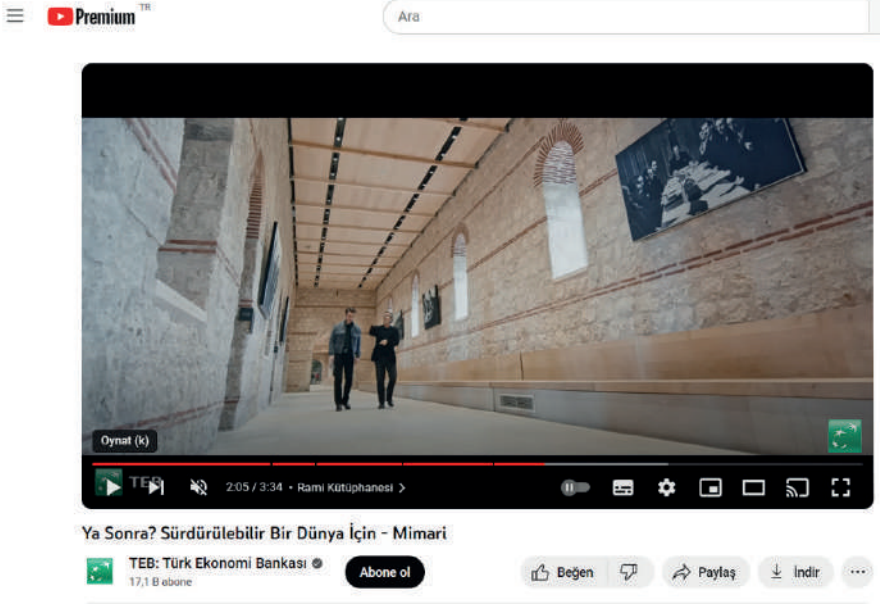
Resim 4. Ya Sonra? Sürdürülebilir Bir Dünya İçin Video Serisi Teknoloji'den Bir Bölüm

Kaynak: Türk Ekonomi Bankası YouTube Sayfası

Sürdürülebilir bir dünya için- Ya Sonra? isimli farkındalık projesinin son videosunu, 9 Haziran 2023 tarihinde yayınlanan, mimari temalı bir söyleşi oluşturmaktadır. 2,8 milyon izlenen söz konusu videoda ulusal ve uluslararası ödüllü bir mimar olan Han Tümertekin ile “sürdürülebilir mimari” kavramı üzerine bir röportaj gerçekleştirilmiştir. 3 dakika 34 saniye süren videoda doğayı ve insanları daha iyi koşullarda yaşatmayı amaçlayan nitelikli ve ekonomik mimari üzerine bilgiler aktarılmaktadır. Ayrıca bu videoda doğaya uygun tasarlanan mimarinin daha sürdürülebilir olduğunun da altı çizilmiştir. Rami Kışlası'nın yeniden işlevlendirme yöntemi ile Rami Kütüphanesi'ne dönüştürülmesi sürecini de açıklayan Han Tümertekin, mekan eklemek yerine hareket eden bölümü tasarlamının daha doğru ve sağlıklı olduğunu da belirtmiştir.

Resim 5. Ya Sonra? Sürdürülebilir Bir Dünya İçin Video Serisi Mimari'den Bir Bölüm

Kaynak: Türk Ekonomi Bankası YouTube Sayfası

25 Nisan- 9 Haziran 2023 tarihleri arasında yayınlanan Türk Ekonomi Bankası-Sürdürülebilir Bir Dünya İçin- Ya Sonra? isimli farkındalık kampanyası kapsamında yayınlanan 5 video değerlendirildiğinde; farklı alanlarda doğaya ve insana daha faydalı olacak eylemler ve öneriler dile getirilmiş, yenilenebilir ve sürdürülebilir olmanın getireceği imkanlar açıklanmış ve gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakabilmek için yapılan çalışmalar ve yapılabilecek olan eylemler sıralanmıştır. Kaynakların sonsuz olmadığı, gelecek nesillerin de aynı kaynaklardan eşit oranda yararlanılabildiği bir dünya için yapılması gerekenler konusunda bir farkındalık sağlamayı amaç edinen söz konusu projenin videoları, YouTube üzerinden yaklaşık 3 milyon kişi tarafından izlenerek büyük bir kitleye ulaşmayı başarmıştır.

9. Sonuç ve Öneriler

İklim değişikliği ve çevreye olan etkileri hakkındaki bilgileri çeşitli kitlelere etkin ve etkili bir biçimde aktarma sürecini ifade eden iklim iletişimi; nedenler ve sonuçlar ya da potansiyel çözümler konusunda kişileri bilgilendirmek amacıyla gerçekleştirilmektedir. Etkili bir iklim iletişimi; konuya yönelik farkındalığın artırılmasında, kamu desteği sağlanmasında ve çözüme yönelik eylemlerde bulunulmasında önemli iletişim çalışmaları olarak karşımıza

çıkılmaktadır. İklim iletişimi; kimi zaman kamuya yönelik gerçekleştirilen basın toplantıları, röportajlar, sosyal medya çalışmaları, belgeseller, eğitim programları aracılığıyla ele alınabilen bir kavram olabilirken kimi zaman da çeşitli kurumlar ya da markaların kısa ya da uzun vadeli olarak gerçekleştirdikleri farkındalık çalışmaları ile değerlendirilebilmektedir. Geniş kitlelere ulaşabilmek, farklı bireylerin ya da grupların inançları, değerleri ve endişelerine yönelik mesajlar üretebilmek amacıyla gerçekleştirilen söz konusu kampanyalar şeffaf ve dürüst bir iletişim dili kullanarak kitlelerin dikkatini çekebilmektedir. İklim iletişimi ile ilgili teknik bilgileri daha somut hale getirerek çeşitli grafikler, fotoğraflar, haritalar kullanarak anlatabilmek; kişisel hikayeleri ve duyguları aktarabilmek, farklı endişeleri anlayabilmek ve konuya yönelik çabaları eyleme geçilebilir hale getirebilmek amacıyla gerçekleştirilen söz konusu farkındalık çalışmaları kitlelere ulaşmada ve yönlendirmede oldukça etkili hale gelmiştir. Günümüzde iklim iletişimi konusunda yapılan farkındalık çalışmalarının artış göstermesi dikkat çekmektedir. Kurumlar için önemli bir halkla ilişkiler uygulaması olan söz konusu çalışmalar bilimsel bilgiler aktarma ve farkındalık sağlamaya odaklanmaktadır. Dolayısıyla iklim iletişimi, halkla ilişkiler perspektifinden bakıldığında kişilerin ya da kurumların itibarını ve iletişimlerini yönetmek konusunda bir araç olabilmektedir. Bu bağlamda, iklim iletişimi konusunda halkla ilişkiler uzmanları; kamuoyunu yönlendirmekte, krizleri yönetmede yardımcı olmakta ve çözüme yönelik eylemleri teşvik etmede önemli bir rol oynamaktadır. Gerçekten de iklim krizi ile ilgili endişeleri gidermek, iklim eyleminin önemini ve sürdürülebilir uygulamaların faydalarını anlatabilmek, iklim ile krizlere etkili bir şekilde yanıt verebilmek, konuya yönelik stratejiler geliştirmek, iklim değişikliği konusu ile ilgili sorunların doğru ve dengeli bir biçimde ele alınmasını sağlamak için medyayı kullanmak, kurumların iklim değişikliği konusunu iş uygulamalarına dahil edilmesini sağlamak, sürdürülebilirlik girişimlerini ve çabalarını paydaşlara iletebilmelerini sağlamak, politika kararlarını etkilemek, iklim dostu girişimleri teşvik etmek ve savunmak, iletişim çabalarının etkilerin artırmak amacıyla kurumlar, hükümetler, paydaşlar arasındaki iletişimi kolaylaştırmak amacıyla halkla ilişkiler çalışmaları araç olarak kullanılabilir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Türk Ekonomi Bankası'nın Ya Sonra? adlı farkındalık çalışması; YouTube üzerinden farklı tarihlerde ve alanlarda yayınlamış olduğu 5 video ile 3 milyonun üzerinde kişiye ulaşmış, samimi ve etkili bir dil kullanarak farklı alanlarda sürdürülebilirlik kavramını ilke edinen kişiler aracılığıyla geniş kitleler ile iletişim kurmuş ve konuya yönelik bir etkili bir kampanya gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Bununla birlikte video serisinin ünlü bir ekran yüzü olan Boran Kuzum'un sunumu ile başlaması, en çok izlenen

video paylaşım sitelerinden biri olan YouTube üzerinden yayınlanması, şeffaf ve etkili bir iletişim dili kullanılması, farklı kategorilerde sürdürülebilir uygulamalara yönelik somut örnekler sunulması, alanında uzman kişiler ile röportajlar gerçekleştirilmesi, konuya yönelik teşvik edici tavsiyeler sunulması, iklim iletişimi ile ilgili kavramlara yönelik tanımlamalar ve açıklamalar yapılması söz konusu farkındalık çalışmasının güçlü yönleri arasında değerlendirilebilmektedir. Türk Ekonomi Bankası'nın Ya Sonra? adlı farkındalık çalışmasının vaka analizi yöntemiyle incelendiği bu çalışmanın çıkış noktasını güncel bir konu olarak karşımıza çıkan "iklim iletişimi" konusunu tüm yönleriyle açıklamak ve analiz etmektir. Bundan sonraki çalışmalar için öneriler; daha fazla farkındalık projesinin analiz edildiği çalışmalar gerçekleştirilmesi, konuya yönelik nicel araştırmalar yapılması, iklim iletişimi ile ilgili farklı kurumlar ve yöneticiler ile mülakatlar gerçekleştirilmesi, farklı meslek gruplarından ve farklı yaşlardan kişiler ile odak grup çalışmaları yapılması şeklindedir.

Kaynakça

- Allgaier, J. (2019). Science and environmental communication on YouTube: Strategically distorted communications in online videos on climate change and climate engineering. *Frontiers in communication*, 4, 36. <https://doi.org/10.3389/fcomm.2019.00036>
- Becker-Olsen, K., Potucek, S. (2013). Greenwashing. In: Idowu, S.O., Capaldi, N., Zu, L., Gupta, A.D. (eds) *Encyclopedia of Corporate Social Responsibility*. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-28036-8_104
- Boran, T. (2023). İklim Değişikliği Krizinin Gölgesinde Yeşil Pazarlama, Yeşil Ürün Ve Eko-Etiket Kavramlarına Yönelik Bir Literatür Taraması. *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 91-102, <https://dergipark.org.tr/pub/akmyosb/issue/78215/1288934>
- Chan, H-W., Tam, K-P., Hong, Y. (2023). Does belief in climate change conspiracy theories predict everyday life pro-environmental behaviors? Testing the longitudinal relationship in China and the U.S., *Journal of Environmental Psychology*, Vol 87, May 23, <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2023.101980> Volume 87, May 2023, 101980
- Flor, A. G. (2004). *Environmental Communication: Principles, Approaches and Strategies of Communication Applied to Environmental Management*. Universtiy Of Philippines Open University.
- Garg, A. (2015). “Green marketing for sustainable development: an industry perspective”, *Sustainable Development*, 23, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/sd.1592>, 301-316.
- Gülcan, C. (2021). Nitel bir veri toplama aracı: odak (focus) grup tekniğinin uygulanışı ve geçerliliği üzerine bir çalışma. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergisi*, Cilt: 4 Sayı: 2, 94-109.
- Günay, K. & Güçdemir, Y. (2022). İklim Değişikliği İletişimi Bağlamında Türkiye’de 2020- 2021Yılları Arasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Twitter Paylaşımlarının Konu Modelleme Analizi. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 12 (4), 1026-1045.
- İklim Değişikliği Başkanlığı. (2022). <https://iklim.gov.tr/kyoto-protokolu-i-35> Erişim Tarihi: 20.07.2023
- İklim Değişikliği Başkanlığı. (2022). <https://iklim.gov.tr/paris-anlasmasi-i-34> Erişim Tarihi: 20.07.2023
- İslamoğlu, H.A., Alnaçık, Ü. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Beta Yayınları.
- Karbon Finans İzi Raporu. (2022). Türkiye’deki Bankaların İklim Değişikliğine Yaklaşımı. <https://350turkiye.org/files/2022/10/karbon-finans-izi-rapor-TR.pdf>. Erişim Tarihi: 30.07.2023.

- Leal Filho, W., Lackner, B., & McGhie, H. (2019). Addressing the Challenges in Communicating Climate Change Across Various Audiences (W. Leal Filho, B. Lackner, & H. McGhie, Ed.). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-98294-6>
- Media Cat, (2023). Ya Sonra? <https://mediacat.com/teb-ya-sonra-surdurulebilir-bir-dunya-icin-video-serisi/>. Erişim Tarihi: 02.08.2023
- Merriam-Webster (2023). <https://www.merriam-webster.com/dictionary/ecoterrorism> Erişim Tarihi: 20.07.2023
- Nakajima, N. (2001). Green Advertising and Green Public Relations as Integration Propaganda, *Bulletin of Science, Technology & Society*, 21(5), October, 334-348.
- Nerlich, B., Koteyko, N., Brown, B. (2010), Theory and Language of Climate Change Communication. *WIREs Clim Change*, 1: 97-110. <https://doi.org/10.1002/wcc.2>
- Özel, A. (2015). Çevresel Aktivizm, Halkla İlişkiler ve Yeşil Aklama Üzerine Kuramsal Bir Bakış. *Selçuk İletişim*, 8 (4) , 73-89. <https://dergipark.org.tr/pub/josc/issue/19030/201097>
- Süleymanoğlu-Kürüm, R. (2021). Uluslararası İlişkilerde Nitel Yöntemlerle Makale Yazımı: Vaka Analizi ve İncelikleri, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2021 Sayı 42:Özel sayı 1, Denizli, s. Ö149-Ö168
- Smith, M. F. (2005) Activism, *Encyclopedia of Public Relations*, (Ed.), Robert Lawrence Heath, Thousand Oaks, CA: Sage, Volume I: A-L., 6-9.The Climate Communication (2023). <https://thelimatecommsproject.org/> Erişim Tarihi: 31.07.2023
- Tuckett, R. (2019). Greenhouse Gases. In P. Worsfold, A. Townshend, C. Poole, & M. Miró (Eds.), *Encyclopedia of Analytical Science* (3rd ed., pp. 362-372). (Reference Module in Chemistry, Molecular Sciences and Chemical Engineering; Vol. 4). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-409547-2.14031-4>
- Türkeş, M., Sümer, U. M. ve Çetiner, G. (2000). ‘Küresel iklim değişikliği ve olası etkileri’, Çevre Bakanlığı, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Seminer Notları (13 Nisan 2000, İstanbul Sanayi Odası), 7-24, ÇKÖK Gn. Md., Ankara.
- Zinkhan, G. M., Carlson, L. (1995). Green Advertising and the Reluctant Consumer, *Journal of Advertising*, XXIV(2), 1-6

Şeffaflığın Sağlanması ve Kayıtdışıyla Mücadelede Vergi Denetiminin Rolü

Esra Uygun¹

Özet

Vergi denetimlerinin uygulanmasının temel nedenlerinden biri kayıtdışı ekonominin varlığıdır. Günümüzde az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş tüm ülkelerde az ya da çok kayıtdışı ekonomi görülmektedir. Bu nedenle kayıtdışı ekonominin önlenmesi tüm ülkelerin temel amaçlarında biridir. Kayıtdışı ekonomi pek çok alanda karşımıza çıkan bir sorundur ki bu alanlardan birisi de vergisel olmasıdır. Kayıtdışı ekonominin vergiselliği yasal veya yasal olmayan faaliyetlerin tespit edilememesi ya da tespit yapıldıktan sonra faaliyetlerin gerekli düzeyde vergilendirilememesidir. Bu aşamada vergi denetimleri önemli hale gelmektedir. Özellikle vergiyi doğuran olaya neden olan faaliyetlerin yeterli vergilendirilmesi, vergi denetimleri sonucunda uygulanan cezaların caydırıcı olması etkin vergi denetim sisteminin sağlanmasında önemlidir. Vergi denetimlerinin etkin işlememesi durumunda bazı mükellefler çeşitli yöntemleri kullanarak kayıtdışı faaliyetlere yönelmektedir. Bu durum vergisini tam ve eksiksiz olarak ödeyen dürüst mükelleflerin adalet duygusunu zedeleyerek vergiye gönüllü uyumlarını azaltarak kayıtdışı ekonomik faaliyetlere özendirilmektedir. Bu çalışmada şeffaflığın sağlanması ve kayıtdışıyla önlenmesinde vergi denetiminin rolü değerlendirilmiştir. Kayıtdışı ekonominin önenebilmesi için öncelikle etkin vergi denetim sisteminin sağlanması gerekmektedir. Bu yolla hem kayıtdışı ekonomi önenebilecek hem de şeffaflık sağlanabilecektir.

1. ŞEFFAFLIK VE VERGİ ŞEFFAFLIĞI

Özellikle 2000 li yıllardan sonra artan küreselleşme ile birlikte çok uluslu işletmelerin ve yüksek gelir gruplarının vergiden kaçınma ve vergi kaçırma faaliyetlerinin artış göstermesi ile artan vergi kayıp ve kaçaklarının önlenmesine yönelik çalışmalarda şeffaflık kavramı önemli hale gelmeye

1 Öğretim Görevlisi Doktor, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Zile MYO, esra.uygungop@edu.tr, ORCID: 0000-0001-5332-0831

başlamıştır. Şeffaflık, ilk olarak devlet bütçesi ile halk arasındaki şeffaflığın sağlanmasına yönelik başlamıştır. Son zamanlarda ise vergi mükelleflerinin hükümetlere, hükümetlerin vergi mükelleflerine, hükümetler arasında ve hatta kamuya şeffaflık ekseninde yoğunlaşmıştır. Genel anlamda şeffaflık, kurum veya kuruluşlar tarafından belirli bir faaliyette sürecin dışında kalanlar için veri paylaşımını, sonuçların erişilebilirliğini, gözetimi, incelemeyi, test etmeyi, kontrol etmeyi ve hesap verebilirliği içermektedir (Demirkıran Ada ve Eroğlu, 2023: 19).

Günümüzde şeffaflık denildiğinde sadece hükümetlerin halka karşı açık ve hesap verebilir konumda olması değil aynı zamanda vatandaşların, şirketlerinde hem devlete hem diğer şirketlere ve vatandaşlara karşı açık olması anlaşılmaktadır. Vergi şeffaflığı kavramı da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Vergi şeffaflığı, vergi mükelleflerinin devlete karşı şeffaf olmalarını gerektirmektedir. Vergi şeffaflığı, vergi mükelleflerinin çalışmaları, hedef ve amaçları ile ilgili bilgilere erişimini sağlamaya yardımcı olmaktadır (Kim vd., 2017:6).

Vergi mükellefleri üzerlerine düşen vergiyi azaltmak için çeşitli girişimlerde bulunmaktadır (Stewart, 2018:3). Ödeyeceği vergiyi azaltma çabasında olan vergi mükellefleri kanunların etrafında dolanarak vergi ödevlerini tam ve eksiksiz olarak yerine getirmedikleri (Alexander, 2013:548), peçeleme yoluyla vergilerini hakkıyla ödemedikleri, verginin özellikle tavana yayılmadığı şeklinde bir algı bulunmaktadır. Şeffaflığın temeli, ihtiyaç duyan herkesin istediği bilgilere en hızlı ve güvenilir bir şekilde ulaşımını sağlanmaktadır (Saydam, 2015:1).

Şeffaflık, saydamlık, saydam olma anlamında kullanılmaktadır (TDK, 2017). Bushman vd'e göre şeffaflık, firmaların dış taraflarına bilgi mevcudiyeti sağlaması olarak ifade edilmiştir. Finansal şeffaflık, finansal açıklamaların yoğunluğuna ve güncelliğine ve ayrıca analistler ve medya tarafından yapılan haberlere dayanmaktadır (Bushman vd., 2004). Şeffaflık, ekonomik, kurumsal ve yasal sistemin, politik kararların ve dayanaklarının, para ve maliye politikaları bilgilerinin, açık, anlaşılır ve zamanında erişilebilir şekilde kamuya açık olmasıdır (OECD, 2017). Çeşitli hukuk dallarında da şeffaflık ilkesi tanımlanmıştır: Kamu ihale hukukuna göre şeffaflık, ihale ilanı ve tekliflerin kamuya açık/aleni biçimde yapılmasıdır (Gözler, 2009: 113). İdari usul ilkesine göre şeffaflık, idarenin karar alma sürecinde yapılan bütün görüşmelerin kamuya açık olmasıdır (Yıldırım vd., 2010:187).

Vergi şeffaflığı demokratik yönetimin temel özelliklerinden biridir. Vergi şeffaflığı, kamuoyuna hem yürürlükte olan hem de uygulandığı şekliyle vergi kanunları ve politikaları hakkında bilgi sağlayarak, bilgiye dayalı tartışmaları

kolaylaştırmaktadır. Ayrıca vergi şeffaflığı, kamuoyuna vergi dairesini izleme yetkisi verir ve kurumu yanlış yönlendirilmiş politikalar izlemekten veya yolsuzluğa karışmaktan caydırmaktadır (Okwara, 2020: 5). Küresel vergi yaptırımını açısında şeffaflık, özel ve kamu kurumları veya kuruluşları tarafından yolsuzluğun ve yetkinin kötüye kullanılmasının sona erdirilmesini amaçlamıştır. Bu amaçlar harcamaları kısıtlayarak veya vergileri azaltarak hükümetlerin mali eylemlerini ve süreçlerini disipline etmek, mali ve diğer piyasaların güçlendirilmesi, katılımcı demokrasiyi inşa etmek, insan haklarını korumak, genel olarak ekonomik kalkınmayı ve iyi yönetimi desteklemek ve çevresel ve diğer küresel politikalara uyumun sağlanması olarak ifade edilmektedir (Stewart, 2018: 237).

Vergi şeffaflığının öneminin artması ile vergi mevzuatına uyumun etik boyutu da vergi idareleri açısından önemli hale gelmiştir. Vergi şeffaflığının vergiyle ilgili itibar riskini azaltmak, müşteri sadakatini arttırmak, sermaye piyasası faydaları, gelişmiş vergi sistemleri ve finansal piyasaların artan işleyişi gibi birçok faydası olduğuna inanılmaktadır (Vemter vd, 2017: 396; Lenter vd., 2003: 803). Ayrıca vergi şeffaflığı ile daha yüksek ifşa seviyeleri, kazanç yönetimine yönelik daha az kanıt ihtiyacı, daha iyi muhasebe standartları, yüksek kaliteli denetçiler ve daha yüksek oranda likidite düzeylerini içeren önemli piyasa etkilerine sahip olunacağı düşünülmektedir (Kerr, 2019: 1147).

2. KAYITDIŞI EKONOMİ VE TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN DURUMU

2.1. Kayıtdışı Ekonomi Kavramı

Kayıtdışı ekonomi, kanunun getirdiği usullere göre kayıt altına alınmayan ve devletin resmi kayıtlarında yer almayan ekonomik faaliyetlerin tümüdür. Kayıtdışı ekonomi, vergi gelirlerinin azaltıcı etkiye sahiptir. Kayıtdışı ekonomide ekonomik faaliyetler fiili olarak gerçekleşmiş olmasına rağmen, ilgili kayıtların tutulmaması nedeniyle kamu idarelerinin denetimi dışında kalan her türlü ekonomik işlem ve faaliyetlerdir. Vergisel anlamda ise kayıt dışı ekonomi, vergi kaçırma veya vergiden kaçınma amacıyla vergi idaresinin bilgi alanı dışında bırakılmış faaliyetler bütünüdür (Altuğ, 1994:15). Mükellefler üzerlerine düşen vergiyi azaltmak ya da hiç vergi ödememek için, ekonomik faaliyetlerinin bir kısmını ya da tamamını gizleyebilir. Bu durum ekonomik faaliyette bulunanların kazançlarını artırıp onların haksız rekabet yoluyla rakiplerine üstünlük kurmalarını sağlarken, devlet açısından vergi kaybına yol açmaktadır (Dızman ve Yanık, 2016: 349). Kayıtdışı ekonomi nedeniyle oluşan vergi kaybını telafi etmek amacıyla devlet

borçlanmak, mevcut vergileri arttırmak ya da yeni vergiler uygulamaya koymak durumunda kalmaktadır. Vergi yükü artan mükellefler, vergilerini azaltmak için daha çok kayıtdışı faaliyetlere yönelmektedir. Bu durum bir kısır döngü haline gelerek ücretli kesim üzerindeki vergi yükünün daha çok artması, vergilemede adaletsizliğin artması, kamu hizmetlerinde aksaklıklar yaşanması, vergi ahlaki ve vergi uyumunun azalması, devlete olan güvenen azalması gibi birçok sorun ortaya çıkarmaktadır.

2.2. Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri

Kayıtdışı ekonominin önlenmesi için öncelikle nedenlerinin doğru tespit edilmesi gereklidir. Bu nedenleri; kamu maliyesinin uygulanmasından kaynaklanan nedenler, ekonomik nedenler, siyasi nedenler ve sosyal nedenler olarak sıralayabiliriz.

Kamu Maliyesinden Kaynaklanan Nedenler: Vergiyi bir yük olarak algılayan mükellefler üzerlerine düşen vergiyi azaltmak için kayıtdışı yöntemlere başvurmaktadır. Dolayısıyla vergi yükünün yüksekliği kayıtdışılığın önemli sebeplerinden biri olarak gösterilmektedir (Sugözü, 2010: 29). Ayrıca vergi denetimlerinin yetersizliği, vergi cezaları ve uygulamasının caydırıcı olmaması mükellefleri kayıtdışılığa teşvik etmektedir (Karabulut ve Yıldız, 2023:15).

Ekonomik Nedenler: Enflasyondaki artış ve ekonomik krizler kayıtdışı ekonominin ekonomik nedenleri arasındadır. Enflasyon ve ekonomik krizlerden daha çok etkilenen sabit ve düşük gelirli ve küçük işletmeler ekonomik dalgalanma dönemlerinde gelirlerini arttırmak için kayıtdışı çözümler aramaktadır (Savaşan, 2011:14). Kayıtdışılığın yüksek olduğu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde genellikle işletme ölçekleri küçük ve orta büyüklüktedir. Bu işletmelerin denetim ve belge düzeni konusunda büyük işletmelerle rekabet etmekte zorluk çekmektedir. Bu nedenle kayıtdışı yöntemlere sıklıkla başvururlar (Bakkal, 2007:58). Türkiye’de kendine özgü yapısı dolayısıyla belge ve kayıt düzeninin yerleşmediği tarım ve bazı hizmet sektörleri, kayıt dışı ekonominin artışında önemli bir olgu olarak durmaktadır. Genellikle ülke ekonomisinin ağırlıklı olarak tarım ve hizmet sektörlerinden oluşması ve bu sektörlerdeki işletmelerin önemli bir kısmının küçük ve orta ölçekte büyüklükte olması, kayıt dışı ekonominin büyüklüğündeki önemli unsurlardan olmaktadır (Karabulut ve Yıldız, 2023:16).

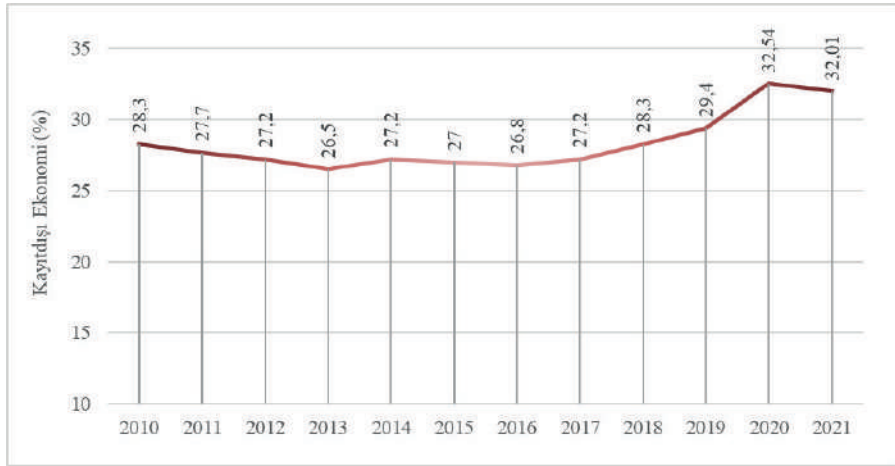
Siyasi Nedenler: Genellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, siyasi otoritenin yasal yetkilerini dayanarak gerçekleştirdiği bir takım faaliyetler ve idari boşluklar çeşitli yolsuzluk ve rüşvet türleri yoluyla kayıt dışılığa neden olabilmektedir.

Sosyal Nedenler: Toplumun değer yargıları, vergi ahlakı, mükellef psikolojisi ve tarihi gibi durumlar kayıtdışılığın sosyal nedenleridir (Aslanoğlu, 2008: 201). Toplumun kayıt dışılığa karşı genel tutumu dışlayıcı bir yönde ise ortaya konacak çevre baskısıyla birlikte kayıt dışılığa başvurmak her bir birey için daha zorlaşacaktır. Tersini durumda ise kayıt dışı faaliyet ve işlemler normal karşılanacak olup çevre baskısının önleyici etkisi bulunmayacaktır. Dolayısıyla vergi ahlakı ve vergi bilincinin yeterince gelişmediği toplumlarda kayıt dışı faaliyetler daha fazla olmaktadır (Karabulut ve Yıldız, 2023: 16).

2.2. Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Durumu

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutu hususunda, hem kayıt dışılığın tanımının net olmamasından hem de ölçümünün zor olmasından dolayı herkesin hemfikir olduğu bir rakam ortaya konulamamaktadır (Bedir ve Karabulut, 2011: 17). Kayıt dışı ekonominin boyutunun uluslararası çapta ölçülerek ortaya konulması, hem devletler bakımından değerlendirilebilmesi hem de konu hakkında yeni hedefler belirlenebilmesi amacıyla gereklidir.

Türkiye’deki 2010-2021 yılları arasındaki kayıt dışı ekonominin GSMH içindeki payını gösteren veriler aşağıda Grafik 1’de gösterilmiştir. Grafik 1 verileri Medina ve Schneider (2018), Schneider (2021) çalışmalarından alınmıştır. Grafikteki verilere bakıldığında değerlendirmeler, aşağıdaki gibidir: Türkiye’nin kayıt dışı ekonomi verileri incelendiğinde, kayıt dışı ekonominin GSMH içindeki payı 2010 yılında %28,3’e iken, 2011 yılında % 27,7, 2012 yılında % 27,2 olmuştur. 2013 yılında ise en düşük değer olan %26,5 olarak tahmin edilmiştir. Sonraki yıllarda %26 ile % 27 arasında dalgalı bir seyir izlerken 2017 yılından itibaren sürekli artış göstermiştir. Koronavirüs salgının etkilerini ağır bir biçimde gösterdiği 2020 yılında ise %32,54 ile son yirmi yılın en yüksek oranına çıkmıştır.

Grafik 1. Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin GSMH İçindeki Payı (2010-2021)

Kaynak: Schneider, F (2021), "Development of the Shadow Economy of 36 OECD Countries over 2003 – 2021.

3. VERGİ DENETİMİ VE TÜRKİYE’DE VERGİ DENETİMLERİNİN DURUMU

3.1. Vergi Denetimi Kavramı

Kamu ya da özel kuruluşlara ilişkin bilgilerin önceden belirlenmiş ölçütlere uygunluğunun saptanması ve rapor edilmesi amacı ile uzmanlar tarafından kanıt toplama ve değerlendirme süreci denetim olarak ifade edilir (TDK, 2014). Vergi Usul Kanunu (VUK) 134. Maddesinde “Vergi incelemesinden maksat, ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunu araştırmak tespit etmek ve sağlamaktır” şeklinde ifade edilmiştir. Bu maddeye göre vergisel denetimi, mükelleflerin yaptığı iş veya işlemlerinin önceden belirlenmiş vergi kanunları ve diğer mevzuatlara uygun olup olmadığının tespiti ve ödenmesi gereken vergilerin tespiti olarak ifade edilebilir. Genel olarak denetim, kurum veya kuruluşların faaliyetlerinin önceden tespit edilen amaç ve kurallara uygun olarak gerçekleşip gerçekleşmediğinin belirlenmesi için yapılan inceleme eylemidir (Karabalut ve Yıldız, 2023:12). Vergi denetimleri ile devletin ihtiyaç duyduğu gelirlerin elde edilmesini sağlamanın yanında artan denetlenme riski mükelleflerin vergiye tabi gelirlerini doğru beyan etme eğilimlerini de artırmaktadır. Merter’e göre vergi denetimi, vergi idaresi ve mükelleflerin yasal sınırlar içinde hareket edip etmediklerinin tespit edilmesidir (Merter, 2004: 8). Vergi denetimi mükellefler tarafından verilen beyannamelerin, ödenmesi gereken verginin ve vergi idaresinin işleyişinin vergi mevzuatına

uygun olup olmadığını araştıran, kanıtları toplayan ve değerlendiren süreçtir (Binbirkaya, 2006:5). Vergi denetiminin birçok amacı bulunmaktadır. Bu amaçlardan bazıları aşağıdaki gibidir (Karabulut ve Yıldız, 2023:12):

- Devletin gelir kaybını önlemek ve vergi gelirlerini arttırmak
- Kamu harcamaları için gerekli geliri sağlamak
- Vergi mükelleflerinin beyanlarının doğruluğunu tespiti
- Vergi kayıp ve kaçaklarını önlemek
- Yanlış ve eksik bilgi sonucu oluşan vergi hatalarını düzeltmek
- Kayıtdışılığı önlemek ve kayıtdışı mükellefleri kayıt altına almak
- Gelir dağılımında adalet, toplumsal refahı sağlamak
- Ekonomik istikrar, büyüme ve kalkınmayı sağlamak
- Mükelleflerin vergi kanunlarına aykırı fiillerde bulunmasını engellemek, aykırı davrananları cezalandırmak

3.2. Türkiye’de Vergi Denetiminin Durumu

Türkiye’de VUK ve diğer gelir kanunları kapsamında gerçekleştirilen vergi denetimleri T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı bünyesinde yer alan Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı (VDKB) aracılığıyla yerine getirilmektedir.

Mükelleflerin vergiyi doğuran olayı, ilgili kanunlarda gösterilen süre ve usuller çerçevesinde vergi dairesine bildirmesiyle vergilendirme süreci başlamaktadır. Mükellefler bu süreçte vergi ödevlerini eksik yerine getirebilir veya hiç yerine getirmeyebilir. Böyle durumlarda vergi idaresi, mükelleflerin bildirimlerinin doğru olup olmadığını çeşitli vergi denetim yöntemleri ile incelemektedirler. Vergi idaresi tarafından gerçekleştirilen denetimlerde uygulanan denetim yöntemleri şunlardır: Yoklama, vergi incelemesi, arama ve bilgi toplama Tablo 1’de VDKB tarafından hazırlanan faaliyet raporlarında yer alan inceleme sayıları ve inceleme sayılarının oransal dağılımına yer verilmiştir. Sınırlı inceleme sayılarında önemli dalgalanmalar yaşanmış olmasına rağmen tam inceleme sayıları daha çok artış eğiliminde olmuştur. Toplam inceleme sayısında ise azalma ve artış olmasına rağmen özellikle 2020-2022 yıllarında önemli artışlar yaşanmıştır. 2012 yılında yapılan incelemelerin %84’ü, 2014 yapılan incelemelerin %80’i, 2016 yılında yapılan incelemelerin %78’i, 2018 yılında yapılan incelemelerin %75.29’u ve 2020 yılında yapılan incelemelerin ise %73.93’ü, 2022 yılında yapılan incelemelerin %80.64’ü tam incelemelerden oluşmaktadır. Vergi incelemelerinde artış yaşanmasına rağmen tam inceleme oranları % 20 civarlarında olup hala yetersiz durumdadır.

Tablo 1. İnceleme Sayıları ve İnceleme Sayılarının Oransal Dağılımı

Yıllar	Sınırlı İnceleme		Tam İnceleme		Toplam İnceleme Sayısı
2012	88.737	% 84	17.024	% 16	105.761
2013	130.546	% 80	32.821	% 20	163.367
2014	111.692	% 75	37.355	% 25	149.047
2015	129.209	% 81	30.291	% 19	159.500
2016	144.820	% 78	40.642	% 22	185.462
2017	90.998	% 77	26.521	% 23	117.519
2018	101.422	% 75.29	33.681	% 24.71	135.103
2019	94.571	% 73.64	33.849	% 26.36	128.420
2020	107.343	% 73.93	37.859	% 26.07	145.202
2021	166.304	% 78.73	44.923	% 21.27	211.227
2022	191.771	% 80.64	46.051	% 19.36	237.822

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı Faaliyet Raporları veri alınarak tarafımda oluşturulmuştur.

Tablo 2’de ise 2012 yılından itibaren mükellef sayısı, incelenen mükellef sayısı ve incelenme oranları yer almaktadır. Tablo 2’de görüleceği üzere; 2022 yılında 77.610 mükellef incelenmiş olup incelenen en yüksek mükellef sayısını göstermektedir. En yüksek incelenme oranı ise sırasıyla 2013 yılında %2.90, 2015 yılında % 2.32, 2022 yılında % 2.26 ve 2014 yılında % 2.24 olarak hesaplanmıştır. Mükellef sayıları ise yıllar itibariyle artış göstererek 2022 yılında 3.5 milyona yaklaşmıştır.

Mükellef sayılarındaki artışa rağmen inceleme oranlarını %1-2 düzeylerinde olması vergi denetiminin çok yetersiz olduğunu göstermektedir. Vergi denetimlerinin bu kadar düşük olması vergi mükelleflerinin yanlış ve eksik beyanlarının tespitini zorlaştırarak vergi kayıp ve kaçaklarında artışa yol açmaktadır. Ayrıca denetlenme oranının düşük olduğu bilen mükellefleri kayıtdışı faaliyetlerde bulunmaya cesaretlendirmektedir. Hazinesinin vergi kaybını azaltmak için vergi denetimlerinin ciddi oranda artırılması gerektiği düşünülmektedir.

Tablo 2. Türkiye Genelinde Mükelleflerin İncelenme Oranları

Yıllar	Mükellef Sayısı	İncelenen Mükellef Sayısı	İncelenme Oranı
2012	2.422.975	46.845	% 1.93
2013	2.460.281	71.352	% 2.90
2014	2.472.658	55.284	% 2.24
2015	2.527.084	58.676	% 2.32
2016	2.514.016	49.817	% 1.96
2017	2.636.370	44.182	% 1.68
2018	2.727.208	44.376	% 1.63
2019	2.813.452	40.763	% 1.45
2020	3.004.329	47.597	% 1.58
2021	3.221.894	54.065	% 1.68
2022	3.433.964	77.610	% 2.26

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı Faaliyet Raporları ve Gelir İdaresi Başkanlığı'nın resmi internet sitesinden veri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Tablo 3'de mükellef başına tarhı istenen vergi, mükellef başına kesilmesi önerilen ceza ve mükellef başına toplam vergi ve ceza tutarlarına yer verilmiştir. Mükellef başına tarhı istenen vergi tutarı 2020 yılında en yüksek rakama ulaşarak 523.601 milyon TL olmuştur. Aynı yıl mükellef başına kesilmesi önerilen ceza miktarı 845.825 milyon TL, mükellef başına toplam vergi ve ceza miktarı ise 1.386.880 milyar TL olarak hesaplanmıştır. Yıllar itibariyle en yüksek mükellef başına kesilmesi önerilen ceza tutarı 2021 yılında 938.663 milyon TL olmuştur. Mükellef başına toplam vergi ve ceza miktarının en yüksek olduğu tutar ise 2021 yılında ve 1.386.880 milyon TL olmuştur.

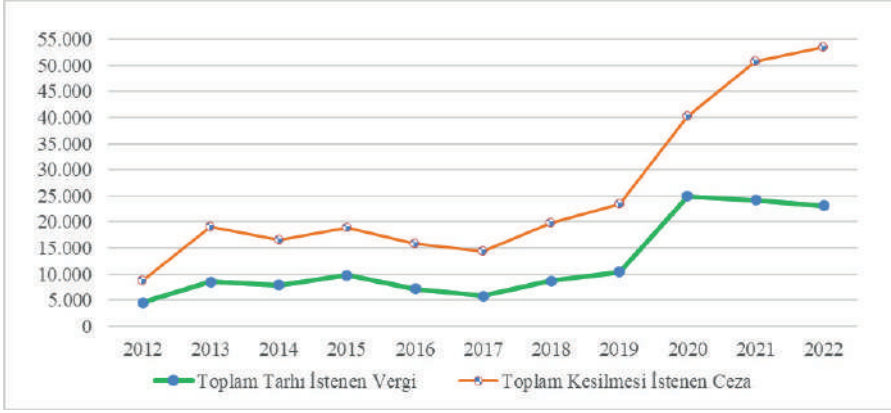

Tablo 3. Mükellef Başına Tarhı İstenen Vergi ve Kesilmesi Önerilen Ceza Tutarları

Yıllar	Mükellef Başına Tarhı İstenen Vergi (Milyon TL)	Mükellef Başına Kesilmesi Önerilen Ceza (Milyon TL)	Mükellef Başına Toplam Vergi ve Ceza (Milyon TL)
2012	96.820	187.343	284.163
2013	119.987	267.503	387.490
2014	143.610	299.953	443.563
2015	167.087	321.138	488.225
2016	145.229	319.258	464.487
2017	133.052	325.259	458.311
2018	196.566	447.598	644.164
2019	255.368	577.001	832.369
2020	523.601	845.825	1.369.426
2021	448.217	938.663	1.386.880
2022	298.100	689.765	987.864

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı Faaliyet Raporları veri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Grafik 2’de toplam tarhı istenen vergi ve kesilmesi önerilen ceza miktarlarına yer verilmiştir. 2012 yılında 46.845 mükellef incelenmiş (tablo 2), incelenen mükellefler için tarhı istenilen toplam vergi tutarı 4.535.523.091 TL, kesilmesi önerilen toplam ceza tutarı ise 8.776.098.415 TL olmuştur. En yüksek incelenme oranının (%2.90) olduğu 2013 yılında 71.352 mükellef incelenmiş (tablo 2), incelenen mükellefler için tarhı istenilen toplam vergi tutarı 8.561.313.250 TL, kesilmesi önerilen toplam ceza tutarı ise 19.086.884.477 TL olmuştur. 2021 yılında 54.065 mükellef incelenmiş, incelenen mükellefler için tarhı istenen toplam vergi tutarı 24.232.837.331 TL, kesilmesi önerilen toplam ceza tutarı ise 50.748.840.091 TL olmuştur. 2022 yılında 77.610 mükellef incelenmiş (tablo 2), incelenen mükellefler için tarhı istenilen toplam vergi tutarı 23.135.505.200 TL, kesilmesi önerilen toplam ceza tutarı ise 53.532.656.634 TL olmuştur.

Grafik 2. Toplam Tarhı İstenen Vergi ve Kesilmesi Önerilen Ceza (Milyon TL)

Yıllar	Toplam Tarhı İstenen Vergi	Toplam Kesilmesi İstenen Ceza	Yıllar	Toplam Tarhı İstenen Vergi	Toplam Kesilmesi İstenen Ceza
2012	4.535.523.091	8.776.098.415	2018	8.722.800.218	19.862.613.528
2013	8.561.313.250	19.086.884.477	2019	10.409.577.465	23.520.286.333
2014	7.939.389.423	16.582.633.968	2020	24.921.860.064	40.258.714.890
2015	9.803.999.983	18.843.082.627	2021	24.232.837.331	50.748.840.091
2016	7.234.873.130	15.904.492.736	2022	23.135.505.200	53.532.656.634
2017	5.878.506.580	14.370.585.724			

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı Faaliyet Raporları veri alınarak tarafımda oluşturulmuştur.

Tablo 4'de inceleme sonuçlarının tarhı istenilen vergiler bazında oransal dağılımına yer verilmiştir. Yıllara göre toplam tarhı istenilen vergi tutarları grafik 1'de yer almaktadır. İnceleme sonucunda tarhı istenilen vergi oranı en yüksek olan Katma Değer Vergisi (KDV)'dir. Yıllar itibariyle bu oranlar % 34 ile % 71 arasında değişmektedir. En düşük oranların ise Damga Vergisi (DV) ve Banka Sigorta Muameleleri Vergisi (BSMV)'de olduğu görülmektedir.

Tablo 4. İnceleme Sonuçlarının Tarlı İstenilen Vergi Bazında Oransal Dağılımı

Yıllar	KDV	ÖTV	KV	GV	BSMV	DV	Diğer
2012	54,0	14,0	15,0	10,0	-	-	2,0
2013	44,0	30,0	13,0	8,0	1,0	1,0	3,0
2014	43,0	30,0	15,0	8,0	1,0	1,0	2,0
2015	53,0	13,0	17,0	6,0	2,0	-	9,0
2016	53,24	14,14	23,37	6,46	0,51	0,83	1,28
2017	53,44	26,34	8,92	8,02	0,17	0,66	2,31
2018	56,37	17,47	17,27	3,81	0,22	0,53	1,74
2019	61,57	11,67	18,87	4,31	0,24	0,74	2,59
2020	34,0	28,0	27,0	7,0	1,0	1,0	3,0
2021	58,60	18,84	18,63	3,29	0,30	0,25	0,11
2022	71,21	8,98	15,23	3,79	0,14	0,31	0,34

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı Faaliyet Raporları veri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

4. ŞEFFAFLIĞIN ARTTIRILMASI VE KAYITDIŞILIKLA MÜCADELE AÇISINDAN VERGİ DENETİMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şeffaflık, bir ülkede kayıtdışı ekonominin azaltılmasında önemli rol oynamaktadır. İktisadi faaliyetlerin kayıt altına alınmaması olarak ifade edilen kayıtdışı ekonomi faaliyetlerin izlenmesi ve denetlenmesinin zorluğu nedeniyle özellikle hizmet ve tarım sektöründe daha yaygın görülmektedir. Kayıtdışı ekonominin birçok olumsuz etkisi olmasına rağmen bazı olumlu yanları da vardır. Söz konusu olumlu etkiler, üretim, istihdam ve yatırıma kaynak oluşturma, istihdamda artış ve ekonomiyi canlandırma olarak ifade edilebilir. Ülke ekonomileri üretim, istihdam ve yatırıma kaynak oluşturmaları, istihdamdaki artış yaratarak ekonomiyi canlandırması nedeniyle kayıtdışı ekonomi faaliyetlerini belli miktarda göz ardı edebilmektedir. Ancak kayıtdışı ekonominin yaygın olması durumunda bütçe gelirlerinin toplanması ve adil gelir dağılımını engelleyici önemli sorunlar ortaya çıkmaktadır (Mroz, 2010: 100). Bu nedenle, kayıtdışı ekonomiyi kontrol altında tutabilmek amacıyla oranını belirlemek ekonomiler için önemlidir. Kayıtdışılığın ölçümü, kamu yönetimi sürecinde, ülkelerin mali çıkarlarını korumak için gerekli önlemleri alabilecek ve analizler yapabilecek bir sistem olarak hizmet etmektedir. Kayıtdışı ekonominin etkilerini kontrol altında tutabilmek için ekonomideki kayıtdışılık oranının kontrol altında tutulması gereklidir. Bunun için

de öncelikle kayıtdışılığın nedenlerinin doğru tespit edilmesi gereklidir (Karabulut ve Yıldız, 2023: 12-18).

Ülke ekonomileri kayıtdışı ekonomi nedeniyle azalan vergi gelirleri ile oluşan bütçe açıklarını karşılamak için borçlanma, para basma yoluna başvurmaktadır (Sarılı, 2002:42). Bütçe açıklarının borçlanma ile karşılanması faizlerin artarak özel kesim yatırımlarının azalmasına neden olmaktadır. Yatırımların azalmasıyla işsizlik artacak, gelir dağılımında adalet bozulacaktır. Enflasyon artacak ve bu artış ile gelir dağılımında bozularak ekonomik büyüme, kalkınma ve istikrarı olumsuz yönde etkileyecektir. Kayıtdışı ekonominin tüm bu olumsuz etkilerini ortadan kaldırabilmek için iktisadi ve mali politikaların uygulanması gerekli olmakla birlikte vergi yönetimi ve denetiminin etkin uygulanması ve vergilendirmede şeffaflığın sağlanması gereklidir.

Kayıtdışı ekonominin önlenmesinde ve şeffaflığın sağlanmasında vergi denetimi son derece önemli bir fonksiyon üstlenmektedir. Vergi denetimi ile kayıtdışı ekonomi ve vergi şeffaflığı arasında bir ilişki olduğu aşikârdır. Şöyle ki, vergi denetimlerinin artması ve etkin uygulanması, denetim sonuçlarının kamuoyuyla paylaşılması ile bir yandan kayıtdışı ekonomide azalışa, diğer yandan ise vergi şeffaflığında artışa yol açacaktır. Ters durumda ise denetimlerin azalması ve denetimlerde etkinliğin sağlanamaması durumunda hem vergi şeffaflığının sağlanması güçleşecek hem de kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinde artış yaşanacaktır. Dolayısıyla kayıtdışılığın önlenmesinde vergi denetimde etkinliğe dikkat etmek gereklidir. Bu yolla hem kayıtdışı ekonomi azaltılabilir hem de vergide şeffaflık sağlanabilir. Ayrıca mükellefler tarafından etkin bir denetim mekanizmasının varlığı mükellefin kayıtdışı kalmasını önleyerek, daha özenli olunmasını sağlamaktadır. Denetimin yetersizliği nedeniyle mükelleflerin yakalanma ihtimalinin düşük olduğunu düşünerek rahat davranmasına ve kayıtdışılığa yönelmesine neden olmaktadır (Rakıcı, 2010: 354-357). Mükelleflerde denetlenmeyecekleri düşüncesi hâkim olduğunda daha az vergi ödemek ya da hiç ödememek için girişimlerde bulunurlar (Allingham ve Sandmo, 1972: 324). Denetimlerin asıl amacı da her mükellefin denetlenmesi değil, mükelleflerde denetlenme algısı yaratarak doğru beyanda bulunmaya teşvik etmektir (Savaşan ve Odabaş, 2004:6).

Son yıllarda kayıtdışı ekonominin önlenmesine yönelik çalışmalar devam etmekle birlikte vergi denetiminde etkinliğin sağlanması ve tek elden sağlanması amacıyla 646 sayılı KHK “Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı”nın kurulduğu bilinmektedir. Bu yapılanma ile vergi incelemelerin tek elden yürütülerek denetimde etkinliğin sağlanması amaçlanmıştır. Nitekim tablo 1, 2, 3, 4 ve grafik 2 incelendiğinde denetimlerde artış yaşandığı

görülmektedir. VDK ile mükerrer vergi incelemeleri ortadan kaldırılarak denetimlerde zaman ve emek kaybının da önüne geçilmiştir.

Vergi yükümlülüklerinin yerine getirilmesinin takibini sağlamak amacıyla çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bu yöntemlerden bazıları şunlardır: Mal ve hizmet satışı için verilen Form Bs ve mal ve hizmet alımı için verilen Form Ba, ödeme işlemlerinin elektronik kaydı için kullanılan cihaz ve vergi sorumlu sıfatıyla tevkif edilen vergilerin beyan edilmesidir. Bu yöntemler kullanılarak mükelleflerin beyanları ile gerçekleşen durumlar arasında çapraz kontroller yapılmaktadır. Bu şekilde bildirimde bulunmayan, eksik bildirimde bulunan ya da belge eksiklik/fazlalık bulunan mükellefler tespit edilmektedir. Yapılan tespitlere göre uyumsuzluklar ve nedenleri araştırılarak ödenmesi gereken vergilerin doğruluğu araştırılmaktadır. Bu analizler ile vergi denetim elemanları riskli mükellef ve alanlara yönelmekte, zaman kaybı önlenerek denetimde etkinliği arttırmaktadır (Doğan ve Taşyürek, 2022:111).

Bir toplumun vergiye bakış açısı ekonomik, sosyal, siyasal ve toplumsal birçok faktörün bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Vergi bilincinin düşüklüğü ile vergi direncini etkilemektedir. Vergi direnci artan mükellef vergiden kaçınma ve vergiyi kaçırma yollarına başvurmaktadır (Saygın, 2016). Uzlaşma müessesesinin varlığı da vergi denetimleri üzerinde etkili olmaktadır. Uzlaşma müessesesi tarhiyat öncesi uzlaşma ve tarhiyat sonrası uzlaşma olmak üzere 2 şekilde uygulanmaktadır. Her iki uygulamada da vergi asıllarının ve vergi cezalarının bir kısmından ya da tamamından vazgeçilmektedir. Ayrıca uzlaşma müessesesi komisyonlar ile mükellefler arasında birebir yapıldığı için mükellefiyet veya vergi türüne dair uzlaşmalarda uygulanacak indirim oranı belli değildir. Bu durum mükellefler arasında ayırım yapıldığı düşüncesine neden olabilir (Doğan ve Taşyürek, 2022:116).

Denetimler sonucu vergi cezalarının uygulanması kayıtdışı ekonominin azaltılmasına yönelik uygulanan yöntemlerdendir. Vergi mevzuatına göre getirilen cezalarının birinci amacı caydırıcılık, ikinci amaç ise ıslahıdır. Sonuç ise hazineye gelir aktarımının sağlanmasıdır. Ancak cezalar caydırıcı nitelikte değil, uygulamada ıslahı sağlayamıyorsa o halde cezalarda yetersizlik olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durum ise vergi denetimlerinin etkisiz çalıştığını göstermektedir. Tablo 1’de Türkiye’de kayıtdışı ekonominin GSYH içindeki payına yer verilmiştir. Görüldüğü üzere ülkemizde kayıtdışı ekonomi oranları yüksek seyretmektedir. Bu yüksekliğin nedenlerinden biri de denetimlerin yetersiz kaldığı ve denetim yapılması gereken alanında çok yüksek olması ihtimalini doğurmaktadır. Tablo 2’de Türkiye genelinde mükelleflerin inceleme oranlarına yer verilmiş olup son yıllarda artış yaşanmasına rağmen 2022 yılı inceleme oranı % 2.26 olduğu görülmektedir.

Kayıt dışı ekonominin oranının yüksekliğine rağmen, incelenen mükelleflerin oranının düşük olması, vergi denetimlerinin yetersiz olduğunu göstermektedir. Kayıtdışı ekonominin ekonomik dengeyi bozucu etkisi düşünüldüğünde kayıtlı ekonominin de rekabeti sağlayabilmek için kayıtdışı ekonomiye yönelmesi mümkündür. Dolayısıyla bu durum kayıtdışılığı daha fazla arttıracaktır. Aynı zamanda dürüst mükelleflerin devlete olan güvenini azaltarak, adalet algılarının zedelenmesine ve vergiye gönüllü uyumunun azalmasına neden olmaktadır.

SONUÇ

Bir ekonomide kayıtdışı ekonominin yüksekliği durumunda vergi gelirlerini ve dolayısıyla kamu harcamalarında kısıtlamaya yol açmaktadır. Bu nedenle sosyal ve toplumsal refahı olumsuz yönde etkilemektedir. Vergi denetimi, devletin kayıtdışı ekonomiyi azaltılmak için kullandığı önemli araçlardan biridir. Mükelleflerin yanlış ve eksik gelir beyanlarına dayanılarak tarh edilen yanlış ve eksik bildirimlerin tespitinde vergi denetimi etkin rol oynamaktadır. Mükelleflerin denetlenmeyeceklerini düşünmeleri kayıtdışılığa eğilimlerini arttırarak daha az vergi ödenmemesine ya da hiç vergi ödenmemesine neden olmaktadır. Denetimlerin asıl amacı da her mükellefin denetlenmesi değil, mükelleflerde denetlenme algısı yaratarak doğru ve eksiksiz beyanda bulunmalarına yönlendirmektir. Ayrıca vergi denetim mekanizmasının yetersiz ve etkisiz işlemesi durumunda vergisini tam ve zamanında ödeyen dürüst vergi mükelleflerinin vergiye gönüllü uyumları azalarak, kayıtdışılığa yönelme eğilimlerinde artış yaşanacaktır. Dolayısıyla vergi denetimleri hem yanlış ve eksik beyanlar sonucu oluşan vergisel kayıtdışılığı hem de daha önce hiç vergi konusu olmamış gelir getirici işlemlerin tespit edilmesi ve vergilerin doğru ve zamanında tespitinde sağlanması açısından önemli bir mekanizmadır.

Kayıtdışı ekonominin önlenmesinde ve şeffaflığın sağlanmasında vergi denetim mekanizmasının etkin işlemesi önemlidir. Etkin vergi denetim sisteminin sağlanması ise iyi bir kurumsallaşma ve teşkilatlanmaya bağlıdır. Vergi denetimlerinin kayıtdışı ekonominin önlenmesi ve şeffaflığın sağlanmasında etkili olabilmesi için öncelikle vergi denetim elemanlarının nicel ve nitel kapasitelerinin arttırılması gerekir. VDK ile denetim elemanlarının mesleğe seçiliş, yetiştirilme açısından nitelik sağlanmış olmasına rağmen nüfus ve vergi mükellefi sayısının fazlalığı düşünüldüğünde vergi denetim elemanı sayısı hale yetersiz düzeyde kalmaktadır. Bu nedenle vergi denetim elemanı sayısında artış sağlanarak vergi denetimleri yaygınlaştırılmalıdır. Kayıtdışı ekonominin azaltılması için vergi denetimleri sonucu uygulanan vergi cezalarının şiddeti ve etkinliğinin arttırılması da önemli bir durumdur.

Vergi cezalarının şiddeti ve etkinliğinin artırılması için parasal cezaların yanında hapis ve diğer cezaların uygulanması gereklidir. Vergi cezalarında uzlaşma müessesesi kaldırılmalıdır. Üretilen malların hammadde ve imalat aşamasında etkin denetimi sağlanarak belge kullanımının yaygınlaştırılması gereklidir. Dürüst vergi mükelleflerini destekleyici uygulamalar getirilmeli ve kullanım alanı genişletilerek mükellefler dürüst olmaya özendirilmelidir. Kamu harcamalarının kullanımında gereklilik, etkinlik ve verimlilik ön planda olmalı, bu yolla mükelleflerin vergi ahlâkı ve bilincinin gelişimi desteklenmelidir. Ekonomide kayıtdışı faaliyetlerin azaltılması ve şeffaflığın sağlanabilmesi için önerilere meşruluk kazandırılarak idari ve yasal zemine oturtulmalı ve etkin şekilde uygulanmasına önem verilmelidir. Bu şekilde toplumdaki vergi bilinci ve ahlakının geliştirilmesi de desteklenecektir.

KAYNAKÇA

- Ada Demirkıran Ebru ve Onur Eroğlu (2023). Vergi Őeffaflıđına İlişkin Bir Literatür İncelemesi, Vergi Sorunları Dergisi, Sayı 415, Nisan, 13-27.
- Alexander, Raquel Meyer (2013). Tax Transparency. Business Horizons, 56, 543-549.
- Allingham, Michael. G. ve Sandmo Agnar. (1972). Income Tax Evasion: a Theoretical Analysis, Journal of Public Economics, 1(3-4), 323-338.
- Altuğ, Osman (1994). Kayıt Dışı Ekonomi, Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul.
- Aslanoğlu, Suphi (2008). Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi ve Kayıtdışı Ekonomi-yi Azaltmaya Yönelik Çözüm Önerileri, Muhasebe ve Finansman Dergisi, sayı: 39, 199- 211.
- Bedir, Serap ve Kerem Karabulut (2011). İÇ Borçların Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. Cilt:25, Sayı:1, 13-30.
- Binbirkaya, İlhan (2006), “Türkiye’de Vergi Denetimi ve Kayıtdışı Ekonomi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İŞletme Anabilim Dalı Muhasebe Bilim Dalı, İstanbul.
- Bushman, Robert M., Piotroski, Joseph D. ve Smith, Abbie J. (2004). What Determines Corporate Transparency? Journal of Accounting Research, 42 (2), 207–252.
- Dızman Őakir ve Ramazan Yanık, Türkiye’de Şeffaflık Ve Hesap Verebilirliğin Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı Açısından Ekonomik Kalkınmaya Etkilerinin Değerlendirilmesi, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi 2016; 18 (Özel Sayı-1); 337-368.
- Doğan Zeki ve Faruk Taşyürek. (2022). Vergi Denetimini Etkileyen Faktörler Ve Etkin Bir Vergi Denetimi İÇin Öneriler, Vergi Raporu, Sayı 272, 109-137.
- Elmar R. Venter, Madeleine Stiglingh ve Anna-Retha Smit (2017). Integrated Thinking and The Transparency of Tax Disclosures in The Corporate Reports of Firms, Journal of International Financial Management & Accounting, 28(3), 394-427.
- Gözler, Kemal (2009). İdare Hukuku, 2.Baskı, 2.Cilt, Bursa, Ekin Yayınevi.
- Karabulut, Kerem ve Yakup Yıldız (2023). Vergi Denetimlerinin Kayıt Dışı Ekonomi-yi Önlemedeki Rolü Üzerine Bir Uygulama, Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, (1): 11-22.
- Kerr, John. N. (2019). Transparency, Information Shocks and Tax Avoidance, Contemporary Accounting Research, 36(2), 1146-1183.
- Lenter David, Joel Slemrod ve Douglas Shackelford (2003). Public Disclosure Of Corporate Tax Return Information: Accounting Economics and Legal Perspectives, National Tax Journal, 56(4), 803-830.

- Merter, Mehmet Emin. (2004), Türkiye’de Vergi Denetimi ve Vergi Denetiminde Etkinliğin Sağlanmasında Toplam Kalite Yönetimi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı.
- Mróz, Bogdan (2010). The Shadow Economy In Poland: Causes, Manifestations, Economic and Social Effects, Journal of Management and Financial Sciences, Warsaw School of Economics, Collegium of Management and Finance, C.3, S.3, Nisan, 96-118.
- OECD (2017). Standart for automatic exchange of financial account information in tax matters. Second Edition. <https://www.oecd.org/tax/exchange-of-taxinformation/standard-forautomaticexchange-of-financial-account-information-in-tax-matterssecondedition9789264267992-en.htm>
- Okwara, Christian. (2020). The Relationship between Tax Transparency, Trust, and Taxpayers Voluntary Tax Compliance in Northeast Region, Dissertation Wilmington University, ABD.
- Rakıcı, Cemil. (2011). Vergi Denetiminin Yeni Yapısı ve Denetimin Kayıtdışılığı Önleme Fonksiyonu, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 14, 345-362.
- Sarılı, Mustafa Ali. (2002). “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Boyutlar, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler”, Bankacılık Dergisi, S: 41, 32-50.
- Savaşan, Fatih (2011), “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi ve Kayıtdışılıkla Mücadelenin Serencamı”, Seta Analiz, S: 35, Mart 2011 Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Saydam, Göksel (2015). Mali Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik, http://www.kibrispostasi.com/index.php/cat/1/col/167/art/25078/PageName/KIBRIS_POSTASI
- Soonhee Kim ve Jooho Lee (2017). Citizen Participation, Process, and Transparency in Local Government: An Exploratory Study, Policy Studies Journal, 47(4), 1026-1047.
- Stewart, Miranda (2018). Transparency, Tax, and Human Rights, Melbourne Legal Studies Research Paper Series, 774 (4).
- Sugözü, İ. H. (2008). Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları (1980-2004 Türkiye Örneği). (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, Turan, Yasin, Melikşah, Özdemir, H. Eyüp, Üstün, Gül ve Okay, Özge (2010), İdare Hukuku II, 1.Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- VDK (2022). T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. Faaliyet Raporu, www.vdk.gov.tr
- VDK (2021). T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. Faaliyet Raporu, www.vdk.gov.tr
- VDK (2020). T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. Faaliyet Raporu, www.vdk.gov.tr

- VDK (2019). T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. Faaliyet Raporu, www.vdk.gov.tr
- VDK (2018). T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. Faaliyet Raporu, www.vdk.gov.tr
- VDK (2017). T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. Faaliyet Raporu, www.vdk.gov.tr
- VDK (2016). T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. Faaliyet Raporu, www.vdk.gov.tr
- VDK (2015). T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. Faaliyet Raporu, www.vdk.gov.tr
- VDK (2014). T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. Faaliyet Raporu, www.vdk.gov.tr
- VDK (2013). T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. Faaliyet Raporu, www.vdk.gov.tr
- VDK (2012). T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. Faaliyet Raporu, www.vdk.gov.tr

Sağlık Hizmetlerinin Kamu Malları Açısından Değerlendirmesi

Hüseyin Ercan¹

Emrah Kıratoğlu²

Özet

Devletin var olma gerekçelerinden birisi de insanların toplumsal özelliğe sahip ihtiyaçlarını karşılamaktır. Kişiler, özel gereksinimlerini piyasa sistemi yardımıyla, kamusal gereksinimlerini ise siyasi süreç yardımıyla yerine getirirler. Mal ve hizmetler çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Samuelson malları kamusal mallar ve özel mallar olarak iki gruba ayırmıştır. Kamu malları, piyasa dışı, kamu üretimi yoluyla sağlanan mal ve hizmetlerdir. Bunlar kolektif seçim yoluyla yaratılan, toplu olarak ödenen ve alıcılara ücretsiz (veya maliyetin altında) sağlanan mallardır. Kamusal mal olarak sağlık hizmetlerini değerlendirmek için iki gruba ayırabiliriz. Birinci gruba önleyici ve koruyucu sağlık hizmetlerini; ikinci gruba tedavi edici sağlık hizmetlerini dâhil edebiliriz. Önleyici ve koruyucu sağlık hizmetleri dışsal maliyetleri önlemesi nedeniyle faydası sadece hizmetten yararlanana değil tüm bireylere yayılmaktadır. Tedavi edici sağlık hizmetleri ise kişiye faydası yüksek olduğu gibi sosyal faydası da bulunmaktadır. Bu iki sağlık grubu da bireylerin ve toplumun sağlık düzeyini yükselttiği için işgücü verimliliğine olumlu katkısı olacaktır. Verimlilik artışı sonucunda ülkenin milli gelirine de olumlu yansımaktadır. Bu çalışmada, ilk önce kamu malları ve sağlık hizmetleri kavramları, sınıflandırılması, özellikleri açıklanacak; daha sonra sağlık hizmetlerinin kamu malları açısından değerlendirilmesi yapılacaktır.

1. Giriş

Kamu maliyesinin en temel konularından birisini de kamu malları konusu oluşturmaktadır. Kamu mallarının nasıl sunulacağı konusu geçmişten günümüze kadar devletlerin varoluş sebebini oluşturmaktadır. Geleneksel

1 Dr. huseyin.ercan@inonu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2641-3674.

2 Dr. emrahkiratoglu@harran.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1571-081X.

kamu ekonomisi yaklaşımına göre kamu malları piyasa başarısızlığına yol açan sebeplerden birisi olarak kabul edilmektedir. Piyasalar kamu mallarını sunmada ya tamamen yetersiz kalmakta ya da istenilen miktarda sunamamaktadır. Sosyal refahın yükseltilebilmesi açısından bu mallar toplum tarafından yeterli düzeyde tüketilmesi/kullanılması gerekmektedir. Bu yüzden de devlet kamu mallarının sunumunu gerçekleştirmek zorundadır (Arslan, 2020, s. 73). Kamu malları³ tanımı ilk olarak 1954'te ortaya çıkmış olsa da, devletler bin yıldır kamu mallarını sunmaktadır.

Bu çalışmada, ilk önce kamu malları ve sağlık hizmetleri kavramları, sınıflandırılması, özellikleri açıklanacak; daha sonra sağlık hizmetlerinin kamu malları açısından değerlendirmesi yapılacaktır.

2.Kamu Malı Kavramı

Devletin var olma gerekçelerinden birisi de insanların toplumsal özelliğe sahip ihtiyaçlarını karşılamaktır. Kamu kendine atfedilen görevlerini icra edebilmesi için, özel sektör gibi, kaynaklara sahip olması ve bu kaynakları toplumsal ihtiyaçlar çerçevesinde kullanmak durumundadır. Kamu sektörü ve özel sektör bir bütünün iki parçası gibidir. İki sektörde mevcut kıt kaynaklardan maksimum fayda elde edecek şekilde faaliyette bulunurlar. Kıt kaynaklarla halkın ihtiyaçlarını karşılamada, özel ekonomik faaliyetlerde fiyat mekanizması aracılığı yerine getirmektedir. Ancak, kamusal ihtiyaçların karşılanmasında, kamu sektörünce üretilen mal ve hizmetler kullanılmaktadır. Parlamenter yönetimlerde bütçeler aracılığıyla kıt kaynakları kamu ve özel kesim arasında ve kamu kesimi içerisindeki dağılımı belirlenir. Kamu sektörünün sunduğu kamusal mal ve hizmetlerin finansmanı, kamunun cebire dayalı olarak almış olduğu gelirlerle karşılanır. Özel kesimin üretmiş olduğu özel mal ve hizmetlerin finansmanında ise gönüllü ödeme esas alınmaktadır (Oktayer, s. 5). Kişiler, özel gereksinimlerini piyasa sistemi yardımıyla, kamusal gereksinimlerini ise siyasi süreç yardımıyla yerine getirirler (Çelikay, 2020, s.35). Şekil 1'de görüldüğü gibi bireyler ihtiyaçlarını iki kesim aracılığıyla temin etmektedir.

3 Maliye literatüründe, kamu malı yerine sosyal mal (Musgrave) veya kolektif mal (Buchanan) terimlerinde kullanılmıştır. Fakat günümüzde tercih edilen terim kamu malı terimidir.

Şekil 1: Ekonomik Sistem ve Kamu Kesimi Ekonomisi

Kaynak: Çelikay, 2020, s. 34.

İktisadi anlamda mal, üretiminde kaynak kullanımını gerektiren, alternatif bir maliyeti olan değerlerdir (Kirmanoğlu, 2009, S.118). Mal ve hizmetler çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Samuelson malları kamusal mallar ve özel mallar olarak iki gruba ayırmıştır (Arslan, 2020, s. 73). Piyasa ekonomisi tarafından kâr güdüsüyle üretilen, bölünebilen, pazarlanabilen, para karşılığında mülkiyeti devredilebilen mal ve hizmetler bulunmaktadır, tüketimlerinde kişiler birbirlerine rakip konumundadır ve bedelini ödemeyenlerin tüketiminden dışlanmaları söz konudur. Bu mal ve hizmetlere özel mal ve hizmetler örnek verilebilir. Bu özel mal ve hizmetleri fiyat mekanizması yoluyla tüketiciler satın almaktadır (Gümüş, 2020, s.59). Özel mal ve hizmetler küçük birimlere ayrılabilen, finansmanı fiyatlandırma yoluyla sağlanan, tüketimde bireylerin birbirlerine rakip oldukları ve genellikle üretilmesi için büyük sermaye gerektirmeyen mal ve hizmetlerdir. Özel malı satın alan bireyler satın aldıkları ürünleri istedikleri gibi kullanabilirler. Piyasa mekanizması fiyat mekanizması aracılığıyla bireylerin gereksinme duydukları birçok ürünü ve hizmeti karşılayabilir. Fakat bazı mal ve hizmetler özellikleri gereği piyasa ekonomisinde karşılanması başarısızlıkla sonuçlanmaktadır”. Bedelini ödemeyenlerinde dışlanamadığı (malın sağladığı fayda tüm topluma yayılabiliyorsa) ve bu maldan yararlananların birbirlerini etkilemediği (tüketimde rakip olmayıp bir tüketicinin tüketimi diğer tüketicilerin tüketim miktarlarını etkilemiyorsa) mallar kamu malı sayılmaktadır (Gümüş, 2019, s.27). Samuelson ‘rakip olmama’ özelliğini gösteren, kişilerin bir malın tüketiminde birbirleriyle rekabet etmedikleri mallara kamusal mal demiştir. Ayrıca tüketimde kişiler arasında rekabetin olmadığı, tüketimden hiçbir bireyin dışlanamadığı mallarda Kamusal mallardır (Arslan, 2020, s. 73). Kamu malları, piyasa dışı, kamu üretimi yoluyla sağlanan mal ve hizmetlerdir. Bunlar a. Kolektif seçim yoluyla yaratılan, b. Toplu olarak

ödenen ve c. alıcılara ücretsiz (veya maliyetin altında) sağlanır (Sekera, 2014, s.5). Kamu malları, bir kişinin tüketiminin diğerlerinin tüketebileceği miktarı azaltmadığı mal veya hizmetlerdir. Hastalık vektörlerinin kontrolü, gıda ve su güvenliğinin korunması, sağlıkta saf kamusal mallara örnektir. Bireysel eylem etkisiz olabilir (komşunun evinde fareler veya sivrisinekler varsa), maliyetli olabilir (su arıtma) veya neredeyse imkânsız olabilir (gıda güvenliği testi) (Musgrove, 1996, s.11).

Tablo 1: Malların Sınıflandırılması

	Tüketimleri Rakip	Tüketimleri Rakip Değil
Dışlanabilir	Durum A Özel mal Bisiklet Süt	Durum B Kulüp malı Kütüphane hizmetleri Yüzme havuzundan yararlanma
Dışlanamaz	Durum C Karma mal Kara yolu Yaban hayatı	Durum D Tam kamu malı Savunma hizmetleri Adalet hizmetleri Bulaşıcı hastalıklarla mücadele

Kaynak: Gümüş, 2019, s.28.

Tablo 1’de görüldüğü gibi mallar özel ve kamusal mal şeklinde sınıflandırılmıştır. Bir malın kamu ya da özel mal olarak değerlendirilmesinde kullanılan dışlanamazlık ve tüketimde rakip olup olmama kriterleri açısından değerlendirilmektedir.

Tablo 2: Sekera'nın Kamusal Mallarla İlgili Sınıflaması

Kategori	Açıklama	Örnekler
Etkin Piyasası Olmayan Kamusal Mallar	Faydaları çok yaygın olduğu için firmalar açısından bu malların fiyatlandırılmaları zordur. Bu mallara yönelik yatırımın getirisi belirsizdir. Bu yüzden bu malların etkin piyasası oluşmaz.	Temiz hava, temiz sokakların varlığı, kamusal sağlık, hava durumuyla ilgili veri toplama, Ar-Ge faaliyetleri, gıda ve ilaç güvenliği hizmetleri
Olumlu Dışsallıklar Niteliğindeki Kamusal Mallar	Kişilerin ödeme güçlerine bakmaksızın herkesin yararlanmasına imkan tanınan ve olumlu dışsallıkları fazla olan mallardır.	İçme suyu, eğitim, kütüphaneler, parklar, itfaiye ve kolluk hizmetleri.
Doğal Monopol Niteliğindeki Kamusal Mallar	Kamusal ve tek bir sağlayıcının olması birçok sağlayıcının olduğu rekabetçi şekilde sağlanmasından daha etkin ve verimli olduğu alanlardır.	Para sistemi, hukuk sistemi, bankacılık düzenlemeleri

Kaynak: Arslan, 2020, s. 78; Sekera, 2014, s.5.

Tablo 2'de kamusal malların farklı bir şekilde değerlendirildiği görülmektedir. Burada üçlü bir ayırım yapıldığı görülmektedir. Birincisi piyasası etkin olmayan kamusal malların varlığı, ikincisi olumlu dışsallık yaratan kamusal malların varlığı, üçüncüsü de doğal monopol özelliğine sahip kamusal mallar şeklinde sınıflandırılmıştır.

2.1.Kamu Mallarının Özellikleri

Kamu malı terimi esasında bir mal değil hizmeti ifade etmektedir. Ancak maliye literatüründe bu şekilde kullanıldığından bu çalışmada kamu malı terimi kullanılacaktır (Sekera, 2014, s.6-7; Arslan, 2020, s. 76; Oktayer, 51).

1)Piyasanın sağlamadığı mallardır. Piyasa (tam) kamusal malları sunmakta başarısız olmaktadır. Piyasada bu malların üretilmemesinin sebebi üreticiler karşılığını ya alamazlar ya da özel sektöre sağlanmasının kârsız hale getirecek düzeyde maliyetlere katlanmak zorundadırlar. Kamu malları nadiren tam kamusal mallardır.

2)Dışlanamaz. Kamu mallarının topluma bütün olarak sunulmaktadır. Bir defa sunulması sonucunda, herkes bundan eşit fayda sağlamasa da, eşit olarak tüketildikleri için, bedelini ödemeyenlerde o malın tüketiminden

dışlanamamaktadırlar. Teknolojik gelişmeler bazı mal ve hizmetler için dışlanamazlık özelliğini ortadan kaldırmaktadır.

3) Tüketimde rakipsiz (tükenmez). Diğer insanlar için mevcut olan miktar, birisi onu tükettiğinde azalmaz, tüketici sayısı arttıkça toplam üretim maliyeti artmaz (ek kullanıcı için $MC = 0$)

4) Kamu malları sadece devletin sunmuş olduğu mallar değildir. Özel sektör tarafından üretilerek devlete satılan askerî amaçlı araç, silah ve teçhizat gibi mallar aynı zamanda kamu tarafından da doğrudan üretilir. Özel sektör tarafından üretilen bazı mal ve hizmetler kamusal mal özelliği taşımaktadır. Kamu mallarının elde edilmesinde genellikle özel mallara ihtiyaç duyulur. Bazı iktisatçılara göre, bir malın devlet tarafından üretilmesi o malın kamusal mal özelliğine sahip olması açısından yeterli görmüşlerdir.

5) Kamusal mallar, “doğal mallar”ın aksine, insan çabasıyla yaratılır. Hava, su ve toprak doğal varlıklardır. Hava doğal bir şeydir; temiz hava bir kamu malıdır. Toprak doğal bir maldır; milli parklar kamusal mallardır. (Kamusal mallar, doğal malları korumak ve muhafaza etmek için yaratılır.)

6) Kamu malları kavramsal olarak “ortak mallar” ile aynı değildir. Ortak malları koruyan yasal yapı bir kamu malıdır.

7) Kamu malları somut ve ölçülebilirdir. Tanımlanabilen ve ölçülebilirdir. Tanımlanabilen ve ölçülebilirdir. Sonuçlar üreten mallar, hizmetler ve faydalardır. Bunlar yalnızca fikirler, “çıkarlar” veya “değerler” değildir.

8) Kamu malları kanunla yaratılır.

9) Kamusal mallar zamana ve yere göre değişmektedir. Tipik olarak pazardan pazar dışı üretime dönüşürler, bu nedenle zaman içinde değişirler. Örneğin, konut itfaiye hizmeti bir zamanlar kar amacı güden bir işti; okullar veya özel ders yalnızca ödeme yapabilenler için mevcuttu ve sokak aydınlatması zengin yayalar tarafından lamba taşıyıcılarından satın alınırdı. Ve kamu malları yere göre değişir: Bir ülkede kamu malı olan şeyler başka bir ülkede öyle olmayabilir. Herkes için sağlık hizmeti birçok Avrupa ülkesinde, Kanada’da ve başka yerlerde uzun süredir kamu malı olmuştur, ancak ABD’de böyle değildir. Teknolojide ilerlemeler sonucunda tam kamusal malların özellikleri zamanla değişebilmektedir. Eskiden bu grupta yer alan bazı mal ve hizmetlerin zamanla tam kamusal mal olma özelliğini yitirdiği görülmektedir.

10) Kamusal mallar sivil toplum, STK’lar, haneler veya bireyler tarafından değil hükümet tarafından üretilir. Bu tür kuruluşlar tarafından üretilen mallar halk tarafından kullanılabilirken, bunlar “sosyal mallardır”. Kamu mallarının

ayırt edici özellikleri, toplu seçim (oylama) yoluyla yaratılmaları ve toplu olarak ödenmeleridir (vergiler).

2.2.Kamusal malların üretim süreci ile ilgili yaklaşımlar

2.2.1.Piyasa Başarısızlığı Teorisi

Neoklasik iktisadi görüşe göre, piyasa başarısızlığı sebebiyle devletin ekonomiye müdahalesinin gerektiğini ancak bunun sınırlı düzeyde kalmasını ileri sürmüştür. Piyasa başarısızlığı durumu devletin ekonomiye müdahale de bulunmasına gerekçe oluşturmaktadır. Devletin ekonomide yer almasının gerekçesini Musgrave kaynak tahsisi, gelirin yeniden dağılımı ve istikrar fonksiyonu şeklinde belirtmiştir (Gümüş, 2020, s.65).

Devletin tek bir amacı bulunmaktadır. Piyasa başarısızlığını ortadan kaldırmak ve böylece sosyal refahı en üst seviyeye çıkarmaktır. Kamusal malları toplumun talep ettiği miktarda üretmektir. Devlet bunu yasal düzenlemeler, vergiler, kamu harcamaları ve para politikası araçlarını kullanarak üretim sürecine müdahale eder. Piyasa başarısızlığı teorisinde devlete bazı roller düştüğü fakat temel kaynak dağıtım mekanizmasının piyasa olduğunu kabul edilmektedir (Arslan, 2020, s.82-83). Piyasa aksaklığına kamusal malların varlığı, doğal tekellerin varlığı, eksik piyasalar, asimetrik bilgi ve dışsallıklar gibi durumlar yol açmaktadır (Oktayer, 51).

2.2.2.Kamusal seçim teorisi

Kamusal seçim teorisi, neoklasik iktisatın ve refah ekonomisinin kabul ettiği 'iyi devlet' anlayışını kabul etmemektedir. Neoklasik yaklaşım, kamu ekonomisini analiz ederken piyasa aksaklıkları teorisini temel almaktadır. Kamusal seçim teorisi ise, devlet aksaklığı teorisine dayandırmaktadır (Şeker, s. 13). Devletin temel amacı toplumun refahını maksimum etmek değildir. Ayrıca devlet toplumun üstünde yer alan bir yapı değildir. Devlet kendi amaç onksiyonlarını maksimum etmek için uğraşan iki grubun kararlarıyla hareket eden bir yapıdır. Bu gruplar politikacılar ve bürokratlardır. Politikacılar oylarını yükseltmek için seçmenin istediği kamusal mal ve hizmetleri üretmeyi çabalayacaklar, bürokratlar güçlerini artırmak, bütçelerini artırmak amacıyla hareket edecekler. Bu durum grupların çıkarları doğrultusunda hareket edildiğinden toplumun genelinin talep ettiği mallar yerine belirli seçme gruplarının taleplerine göre kamusal mallar üretilecektir. (Arslan, 2020, s. 83).

2.2.3. Kamusal piyasaya dışı ekonomi teorisi

Kamu piyasası dışı ekonomi, mal, hizmet ve diğer ürünlerin üretiminin kolektif bir şekilde sermayeleştirildiği (vergiler yoluyla) ve kolektif seçim (oylama) yoluyla yetkilendirildiği ve ürünlerin belirli bir noktada ücretsiz veya maliyetin altında sağlandığı ekonomidir (Sekera, 2017, s.31).

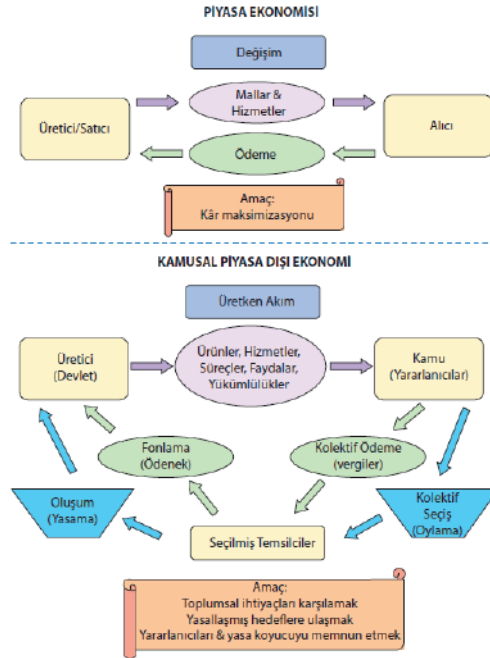
Piyasa dışı kamu ekonomisi teorisinin unsurlarını ana hatlarıyla şu şekildedir (Sekera, 2017, s.31).

-Temel amaç karı maksimize etmek değil, karşılanmamış toplumsal ihtiyaçları karşılamaktır;

- İhtiyaç odaklı olup, talep odaklı değildir. Kolektif seçim, talebin yerini alır.

- İki temel itici gücü toplu seçim ve toplu ödemedir.

Piyasa ekonomisi ile kamusal piyasa dışı ekonominin akım ilişkileri ve dinamiği arasında bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Piyasa ekonomisi üreten ile tüketen arasındaki mübadele ilişkisine dayanmakta iken, kamusal piyasa dışı ekonomi de devlet, kamu ve seçilmiş temsilciler arasındaki ilişkilere dayanmaktadır (Arslan, 2020, s. 83).

Şekil 2: Piyasa Ekonomisi İle Piyasa Dışı Ekonomi Arasındaki Farklar

Kaynak: (Sekera, 2017, s.32).

Şekil 2’de görüldüğü gibi piyasa ekonomisinde devlet döngünün içinde yer almazken devlet satıcı (üretici) rolü üstlenmektedir. Piyasa ekonomisinde amaç kar sağlamak iken piyasa dışı ekonomide amaç toplumsal ihtiyaçları karşılamaktır. Ayrıca iki piyasa arasında ödeme ve karar alma süreçleri de farklılık göstermektedir.

Piyasa ekonomisi ile kamusal piyasa dışı ekonomi arasındaki temel farklılıklar (Sekera, 2017, s.32).

Ürünler: Piyasa mal ve hizmet üretir; kamusal olmayan piyasa mal, hizmet, fayda ve yükümlülükler üretir. Sürücülerin hız sınırlarına uyma zorunluluğu ve fabrikaların çevre kirliliği düzenlemelerine uyma zorunluluğu gibi “yükümlülükler”, kamuya açık olmayan piyasanın benzersiz bir ürünüdür. Demokratik bir ulus-devlette, böyle bir güç yönetim tarafından oylama yoluyla verilir. Sağlık alanında tıbbi cihaz ve ilaçların piyasaya çıkışında uymaları gereken yükümlükler örnek olarak verilebilir.

Görünmezlik: Kamusal piyasa dışı ekonominin etkinliğinin ayırt edici özelliğidir: ihtiyaçların karşılanması; problemlerin çözülmesi; etkili koruma nedeniyle zararların olmayışı etkinliğin olduğu anlamına gelir.

Sonuçların ölçümü: İşletmelerin başarısı kârlılıkla ölçülür. Kamusal piyasa dışı ekonominin ölçülebilir sonuçları geçerli, yararlı ölçümler elde edecek ve istenmeyen sonuçlardan kaçınacak şekilde tanımlamak zordur.

3.Sağlık Hizmetlerinin Sınıflandırılması

Bireylerin ve toplumların sağlıklarını korumak, hasta olmaları halinde tedavilerini gerçekleştirmek, iyileşmenin tam olmaması halinde başkalarına bağımlı olmadan yaşamalarını sağlamak ve toplumun sağlık düzeyini daha iyi seviyelere çıkarmak için yapılan faaliyetlerin tümüne sağlık hizmetleri denilmektedir (Arslantaş, 2019, s.3). Şekil 3’de görüldüğü gibi 4 tane sağlık hizmetleri sınıfı bulunmaktadır.

Koruyucu Sağlık Hizmetleri; Sağlık koşullarının iyileştirilmesi, sağlığı bozacak etkenlerin ortadan kaldırılması ve bireylerin tamamını kapsayan hizmetlerden oluşmaktadır. Bu hizmetleri devlet ücret talep etmeden yerine getirmektedir. Bu hizmetlerden elde edilen fayda, sadece hizmetten yararlanana fayda sağlamaz aynı zamanda diğer bireylere de fayda sağlamaktadır. Bu sağlık hizmetinin sosyal faydası, özel faydasından daha yüksektir (Kumbasar, 2016, s. 11).

Tedavi Edici Sağlık Hizmetleri; Koruyucu sağlık hizmetleri ile karşılaştırıldığında bireysel faydası daha yüksektir. Hastalık ve hastalık

belirtileri ortaya çıktıktan sonra, hastalığın teşhis ve tedavi edildiği dönemde yararlanılan hizmettir (Kumbasar, 2016, s. 11).

Rehabilite Edici Sağlık Hizmetleri; Hastalık ve kazalar sonucunda ortaya çıkan kalıcı bozukluklar ve sakatlıkların günlük yaşamı etkilemesini önlemek ya da bu etkiyi en aza indirmek, bireyin bedensel ve ruhsal açıdan başkalarına bağımlı olmadan yaşamasını mümkün kılmak için sunulan sağlık hizmetleridir (Kumbasar, 2016, s. 11).

Sağlığın Geliştirilmesi Hizmetleri; kişilerin kendi sağlıkları üzerindeki kontrollerini artırmalarını ve sağlıklarını ilerletmelerini sağlama sürecidir (Kumbasar, 2016, s. 11).

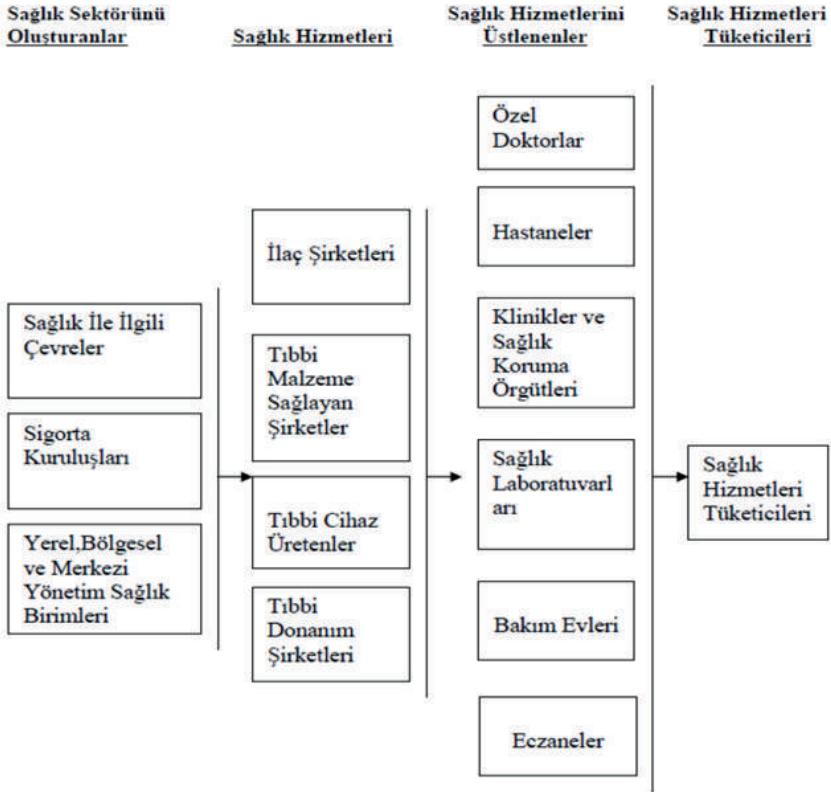

Şekil 3: Sağlık Hizmetlerinin Sınıflandırılması

Kaynak: Kumbasar, 2016, s. 11.

Kamusal mal olarak sağlık hizmetlerini değerlendirmek için iki gruba ayırabiliriz. Birinci gruba önleyici ve koruyucu sağlık hizmetlerini; ikinci gruba tedavi edici sağlık hizmetlerini dahil edebiliriz. Önleyici ve koruyucu sağlık hizmetleri dışsal maliyetleri önlemesi nedeniyle faydası sadece hizmetten yararlanana değil tüm bireylere yayılmaktadır (Kirmanoğlu, 2009, s.138). Önleyici ve koruyucu sağlık hizmetleri, erişkinlere yönelik bağımlılık tedavi ve rehabilitasyon hizmetleri, bağımlılıkla mücadele sürecinin izlenmesi ve değerlendirilmesi, birinci basamak sağlık tesisi yapım, tefrişat ve onarımı, çocuk ve ergenlere yönelik bağımlılık tedavi ve rehabilitasyon hizmetleri, ağız ve diş sağlığının korunması, sigara bırakma hizmetleri, bağımlılığı önleyici bilinçlendirme faaliyetleri, bağımlılık danışmanlık hizmetleri, Türkiye Yeşilay desteği, aile hekimliği hizmetleri, kanserle mücadele faaliyetleri, ana çocuk sağlığı faaliyetleri, aşılama hizmetleri, ruh sağlığı hizmetleri, bulaşıcı

hastalıklara karşı aşılama faaliyetleri, bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı diğer mücadele faaliyetleri, koruyucu sağlık hizmetlerinin planlanması ve koordinasyonu, sağlığın geliştirilmesi ve sağlıklı hayat programları, sağlıklı beslenme ve fiziksel aktiviteye yönelik faaliyetlerden meydana gelmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2022 Faaliyet Raporu, s. 54-71). Tedavi edici sağlık hizmetleri hastalık veya hastalık belirtileri sonrasında, hastalığın tanı-teşhis-tedavi edilmesi süreçlerini içeren sağlık hizmetleridir. Bu sağlık hizmetleri kişilerin ortalama ömrünü uzatmasının yanı sıra verimliliğini artırarak milli gelirden artışa yol açmaktadır (Erginöz ve Erdoğan, s.23). Tedavi edici sağlık hizmetleri; devlet hastanesinin sunmuş olduğu hizmetler, eğitim ve araştırma hastanesi hizmetleri, ağız ve diş sağlığı hastanesi hizmetleri, tutuklu ve hükümlülere yönelik sağlık hizmetleri, tedavi edici sağlık hizmetlerinin planlanması, acil sağlık hizmetleri, hastane yapımı, tefrişat ve onarımı, kamu özel iş birliği modeli ile yapılan sağlık tesislerine yönelik faaliyetler, sağlık bilgi sistemi altyapısı ve teknolojisinin geliştirilmesi, sağlık hizmeti sunumunda ihtiyaç duyulan tıbbî cihaz, malzeme ve ilaç alımı ve koordinasyonu, uluslararası sağlık iş birlikleri gibi hizmetler yer almaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2022 Faaliyet Raporu, s. 54-71). Bu sağlık hizmetleri koruyucu sağlık hizmetlerinin bir üst kademesini oluşturmaktadır. Koruyucu sağlık hizmetlerine göre daha yüksek özel fayda sağlamaktadır. Hastalıkların tedavi edilmesi sonucu verimlilik artışı ortaya çıkmakta bu durum sosyal faydayı da içermektedir.

Şekil 4: Sağlık Sektörü

Kaynak: Kumbasar, 2016, s. 8.

Şekil 4’de sağlık sektörünü oluşturan bileşenler yer almaktadır.

Sağlık hizmetlerinin temel amaçlarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Kumbasar, 2016, s. 9):

- Sağlık talebini oluşturmak,
- Topluma yüksek bir sağlık standardı sağlamak,
- Bireylerin hasta olmalarını engelleyici önlemleri almak,
- Hasta kişilerin en kısa zamanda sağlıkları kavuşturmak,
- Hasta ve sakat kişilerin iyileşme sonrası uyumlarını sağlamaktır.

3.1.Sağlık hizmetlerinde büyük ölçüde devlet elinin olmasının sebeplerini aşağıdaki gibi sıralanabilir (Kumbasar, 2016, s. 9-11; Erginöz ve Erdoğan, s. 6; Yıldız ve Eren, 2020, s.30):

- Sağlık piyasalarında eksik rekabet şartları hâkimdir.
- Sağlık arzı ile talebi arasında denge bulunmamaktadır.
- Sağlık piyasasına girişte bazı kısıtlamalar vardır.
- Sağlık hizmetlerinde homojenlik sağlanamaz.
- Sağlık hizmetlerinin tüketimi rastlantı sonucunda ortaya çıkmaktadır.
- Sağlık hizmetlerinin ikamesi bulunmamaktadır.
- Sağlık hizmetleri ertelenemez.
- Talep esnekliği katıdır.
- Dışsallığı (Externality) bulunmaktadır.
- Sağlık hizmetinin kapsamını hizmeti talep eden değil, hizmeti sunan belirlemektedir.
- Sağlık hizmeti tüketicilerinin davranışları irrasyoneldir.
- Sağlık hizmetlerinin bir kısmı kamu malı özelliğine sahiptir.
- Sağlık hizmetlerinin çıktısı paraya dönüştürülemez.
- Sağlık hizmetlerinde devlet müdahalesi zorunludur.
- Sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesinde maliyetlerin ve yapılması gereken yatırım düzeyinin yüksek olması.
- Sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesinde, sadece bireyler açısından değil toplum açısından da zorunludur. Sağlık bir açıdan toplumsal bir maldır.
- Sağlık hizmetleri (gelir dağılımı eşitsizliği, asimetrik bilgi, yoksulluk vb.) çeşitli etkenlerden dolayı tam olarak belirlenemez.
- Özel sektörde ön planda kârlılık olduğundan sağlık hizmetlerinin göreceli olarak yoğun nüfuslu ve gelir düzeyi yüksek olan bölgelerde yoğunlaşmasına yol açmaktadır. Bu durum sağlıklı yaşama hakkı bakımından değerlendirildiğinde, sağlık hakkını ortadan kaldırmaktadır.

4.Devletin Müdahale Araçları

Kamu kesimi içerisinde çeşitli üretim birimleri (merkezi yönetim, yerel yönetimler ve kamu işletmeleri) piyasa aksaklıklarını gidermek için çeşitli araçlar kullanmaktadır. Kamu müdahalesinin beş farklı aracı vardır: özel

kararlara en az müdahaleden en fazla müdahaleye doğru düzenlenmiş olup, bunlar (Musgrove, 1996, s. 6-7; Kirmanoğlu, 2009, s.107; Yıldız ve Eren, 2020, s. 32):

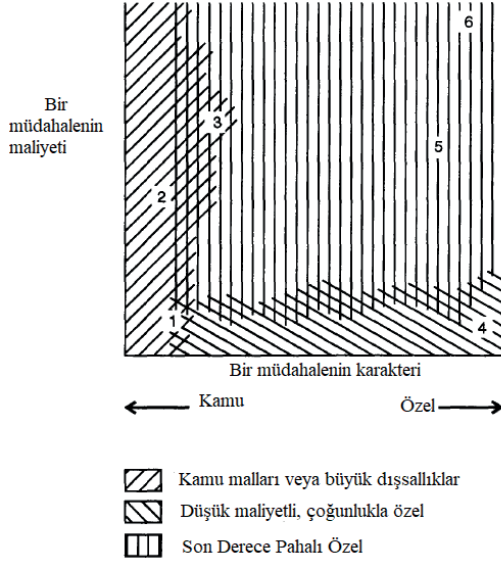
Bilgilendirmek, ikna etmek anlamına gelebilir, ancak kimsenin bir şey yapmasını gerektirmez. Sağlık piyasasındaki taraflar, üretilen ve üretilmesi gereken sağlık hizmetinin niteliği ve niceliği hakkında tam bilgi sahibi değildirler. Hükümetler bunu, sigara içmenin sağlık açısından risklerini duyurmaları veya devlet okullarına sağlık ve temel hijyen eğitimini dahil etmeleri örnek verilebilir. Hükümetler aynı zamanda hastalık kalıpları ve tıbbi prosedürlerin etkileri ve riskleri hakkında araştırma yaparak ve bilgi yayarak sağlık hizmeti sağlayıcılarını ve tedarikçilerini sağlık hizmeti girdileri konusunda bilgilendirir.

Düzenleme, özel bir faaliyetin nasıl yürütülebileceğinin belirlenmesidir. Hükümetler bazen doktorlar için standartlar belirleyerek veya hastaneleri akredite ederek tıp mesleğini düzenler, ancak bu faaliyetler özel kuruluşlar tarafından da üstlenilebilir. Sigorta sektöründe, tıbbi ekipman, ilaç ve malzeme ithalatında ve gıda ve su kalitesinin korunmasında hükümet düzenlemeleri yaygındır. Düzenleme genellikle bir yasaya göre yapılır ve genellikle bir yürütme veya idari organ tarafından belirlenir.

Yetki, birini bir şey yapmaya ve (her zaman olmasa da genellikle) bedelini ödemeye mecbur etmedir. Yetkiler genellikle kanunda belirtilir ve daha sonra yönetmelikle açıklanabilir. Mali açıdan en önemli zorunluluklar, işverenlerin çalışanlarına sağlık hizmeti veya sigorta sağlamaları veya bu amaçla sosyal sigorta fonlarına katkıda bulunmalarıdır.

Finanse etmek, sağlık hizmetlerini kamu fonlarıyla karşılamak.

Kamuya ait tesisleri ve kamu hizmeti personelini kullanarak hizmet sağlamak veya sunmak. Bir toplum, sağlık hizmetlerini kamu fonlarıyla finanse etmeye karar verdiğinde, bunları kamu tesisleri aracılığıyla sağlama veya özel üreticilere ödeme yapma seçeneği ortaya çıkar. Bu araçların tümü sağlık hizmetlerinin sunumuna uygulanabilir, ancak bu hizmetleri üretmek için kullanılan çeşitli faktörler veya girdiler için piyasaları etkilemek için de kullanılabilirler. Faktör piyasalarına devlet müdahalesi, hizmet üretimine asgari kamu müdahalesi olsa bile, hangi hizmetlerin, kimin için ve hangi maliyetle üretildiğini büyük ölçüde etkileyebilir (Musgrove, 1996, s.9). Diğer piyasa türlerinden farklı olarak sağlık hizmetleri piyasasında talep tarafında çok sayıda alıcı varken, arz tarafında az sayıda kişi bulunmaktadır. Bundan dolayı sağlık piyasalarında çoğunlukla arzın talep karşısında yetersiz kaldığı görülmektedir.

Şekil 5: Sağlık Hizmetlerinin Üç Alanı

Kaynak: Musgrove, 1996, s.10.

Sağlığı geliştiren, koruyan veya iyileştiren faaliyetler çok heterojen olsa da, bunlar üç doğal alana ayrılır; kamu malları, düşük maliyetli özel müdahaleler ve yıkıcı derecede maliyetli özel mallardır. Şekil görüldüğü gibi sağlık iki boyutta ele alınmıştır. Birincisi ne ölçüde özel veya kamusal mal olduklarına göre ve ikincisi ne kadara mal olduklarına göre değerlendirilmiştir. Her iki boyut da yalnızca belirli faaliyetlerin veya müdahalelerin özelliklerine atıfta bulunur, bunları kimin tükettiğine veya parasını ödediğine göre atıfta bulunmaz. Üç alanın açıklamalarından da anlaşılacağı gibi, özel mallar düşük maliyetli ve yüksek maliyetli olarak ayrılırken, tüm kamu malları maliyeti ne olursa olsun tek bir alanı oluşturmaktadır. Bununla birlikte, sağlık hizmetlerinin çoğu (neredeyse) tamamen özel bir maldır: Şekil 5’de, kamu mallarını sol tarafta yalnızca dar bir bant olarak göstererek yansıtır ve özel mallar alanının çoğunu kaplar. Şekil 5, düşük veya yüksek maliyetli olmalarına göre özel müdahaleler arasında ayrım yapmaktadır. Bu keskin bir sınır değildir, çünkü bazı insanlar için uygun olan, diğerleri için uygun olmayabilir. (Musgrove, 1996, s.10).

Hastalık vektörlerinin kontrolü ve gıda ve su güvenliğinin korunması, sağlıkta saf kamusal mallara örnektir.

İlk yaklaşım olarak, hükümetlerin sağlıkta ne yapmamaları gerektiğini söylemek, ne yapmaları gerektiğini belirtmekten daha kolaydır.

Kamu mallarını tablo 3'de görüldüğü gibi ürünler, hizmetler, faydalar, standartlar, haklar şeklinde kategorilere ayrılmaktadır (Sekera, s. 5).

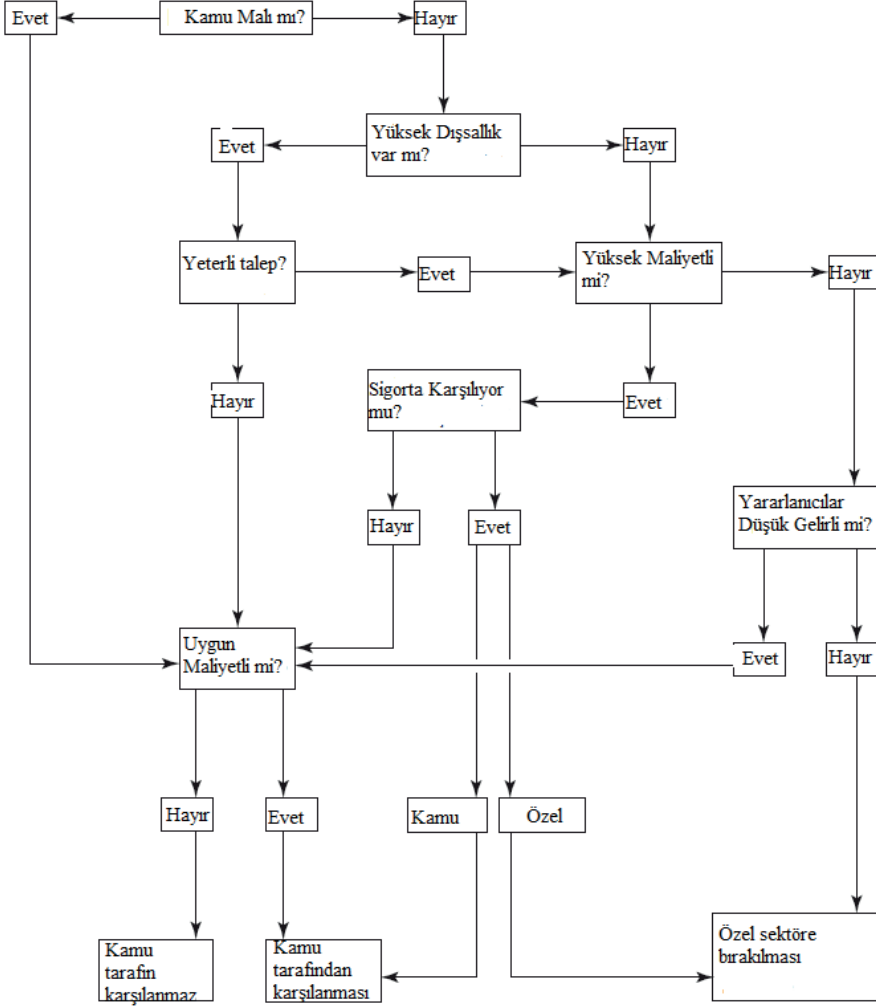
Tablo 3: Sağlıkla İlgili Kamu Malları

Kategori	Açıklama	Örnek
Ürün	Somut ürünler	Temiz su; Hastaneler; Sağlık Hizmetinin yerine getirilmesi için gerekli olan Tıbbî Cihaz, Malzeme ve İlaçların Alımı; yollar; havaalanları; köprüler; oyun alanları
Hizmet	Maddi olmayan ürünler	Gıda güvenliği denetimleri; sağlıkla ilgili veri toplama ve yayma; temel Ar-Ge yatırımları yoluyla inovasyon; sağlık altyapı bakımı ve onarımı; Aile Hekimliği Hizmetleri; Bağımlılığı Önleyici Bilinçlendirme Faaliyetleri; Sigara Bırakma Hizmetleri; Ana Çocuk Sağlığı Faaliyetleri; Aşılama Hizmetleri; Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Faaliyetleri; Kansere Karşı Mücadele Faaliyetleri; Sağlıklı Beslenme ve Fiziksel Aktiviteye Yönelik Faaliyetler; Acil Sağlık Hizmetleri; Sağlık Bilgi Sistemleri Altyapısı ve Teknolojisinin Geliştirilmesi; Sağlık Turizminin Geliştirilmesi; 112 Acil Çağrı merkezi; salgınlar ve acil durumlar sırasında halkı bilgilendirme.
Fayda	Ekonomik sigorta ve diğer korumalar	Genel sağlık sigortası; yaşlılık, hayatta kalanlar ve maluliyet sigortası;
Standartlar	Koruma ve diğer faydaları sağlayan çalışma kuralları ve düzenlemeleri	Hava kalitesi standartları; su kalitesi standartları; ilaç güvenlik standartları; ürün güvenlik standartları; gıda beslenme etiketlemesi; işyeri güvenlik korumaları; sağlık hizmetleri yönetmelikleri;
Haklar	Yasal olarak uygulanabilir yetkiler	Sağlıklı yaşama hakkı; temiz hava solunma hakkı.

Kaynak: Sekera, s. 5.'den yararlanılmıştır.

Şekil 6'da sağlık alanında bir malın ya da hizmetin kamu malı olarak değerlendirilmesinde kullanılacak yönerge yer almaktadır. Bir sağlık hizmeti kamu malı ise ilk önce maliyetine bakılır, uygun maliyetli ise kamu tarafından karşılanır. Yüksek maliyetli ise kamu tarafından finanse edilmez. Eğer sağlık hizmeti kamu malı değilse olumlu dışsallık yayması açısından değerlendirilir. Olumlu dışsallık yayması yüksek ise talebine bakılır ve talepte

yüksek ise maliyet açısından değerlendirilir. Maliyeti düşük ise bu hizmetten yararlananların gelir düzeyine bakılır. Gelir düzeyi düşük ve uygun maliyetli ise bu hizmet kamu tarafından yerine getirilir.

Şekil 6: Sağlık Alanında Kamu Kaynak Tahsisi için Karar Aşacı

Kaynak: Musgrove, P. (2004). *Health Economics in Development*, S. 182.

Sağlık kendi başına bir kamu malı değildir. Bir kişinin sağlık durumu öncelikle onlara fayda sağlar. Sağlığı sağlamak ve sürdürmek için gerekli mal ve hizmetler ağırlıklı olarak raptir ve dışlanabilir niteliğe sahiptir.

5.Küresel Kamusal Mal Olarak Sağlık

Bir hizmetin (malın) faydası birden fazla ülkeye yayılıyorsa ve bu ülkenin sözü edilen hizmetten (maldan) yararlanması diğer ülke ya da ülkelerin yararlanmasını engellemiyorsa bir uluslararası kamu hizmetinden (malından) söz edilebilir. Bu hizmetin yararları küresel ölçekte görülüyorsa bu kez bahsedilen mal ya da hizmet küresel kamu malı (hizmet) olarak tanımlanır (Gümüş, 2019, s.29).

Küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan sağlık sorunları şu şekilde sıralanabilir (Kirmanoğlu, 2009, s. 138);

-Küresel ekonomik istikrarsızlık ve yoksulluk gibi sebeplerle az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan hastalık ve ölüm oranları,

-Hem uluslararası ticari seyahat ve turistik amaçlı seyahatler hem de ülkeler arası göçler neticesinde ortaya çıkan bulaşıcı hastalıklar,

-Su kaynaklarının kirlenmesi ve iklim değişikliği gibi çevresel sorunlar nedeniyle ortaya çıkan sorunlar,

-Küresel pazarlama imkânlarının artmasıyla birlikte zararlı mallarında dolaşımı artmış ve buna bağlı hastalıklarda artışlar ortaya çıkmıştır.

SONUÇ

Doğuştan kazanılan temel bir hak olan sağlık hakkının, sadece satın alma gücü olanların değil aynı zamanda toplumdaki herkesin eşit bir şekilde yararlanmasını gerektirir. Sağlık hizmetlerinin bir kısmının kamu malı özelliğine sahip olması, devletin bu alana müdahalesini zorunlu kılmaktadır. Sağlık hizmetlerinin nasıl dağıtılacağı kanunlarda ortaya konulmuştur. Sağlık hizmetlerinde planlama, denetim, yatırım, kontrol uygulamaları devletin müdahalesiyle yerine getirilmektedir. Sağlık sadece bireyi ilgilendirmez, aynı zamanda dışsallık yaratması nedeniyle tüm toplumu da ilgilendirmektedir.

İktisatçılar piyasa başarısızlığı durumları dışında ekonomiye müdahale etmeye en azından etkinlik açısından gerek duymazlar. Bu durumda devlet müdahalesine gerek de yoktur. Piyasa başarısızlıkları olduğu durumda devlet müdahalesi sosyal faydayı arttıracaktır.

Birçok ülkenin anayasasında sağlığın kamu hizmeti olduğu bir sosyal devlet anlayışını benimsenmiştir. Devlet sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenlemek ve bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirme ödeviyle yükümlendirilmiştir. Sağlık hizmet sunumuna özel

sektör de dâhil edilmiş, ama devlet, kural koyan, koordinasyonu sağlayan ve denetleyen tutumundan vazgeçmemiştir.

Sağlık hizmetleri eğitimli ve deneyimli sağlık çalışanlarının oluşturduğu emek yoğun özelliğine sahip olması aynı zamanda en az hata ile en doğru teşhis ve tedavi yöntemini uygulamak için de teknoloji yoğun olma özelliği bulunmaktadır. Bu özelliklerinden dolayı sağlık hizmeti pahalı bir hizmet olmaktadır. Sağlık hizmetlerinin hem arzının hem de talebinin ertelenemez, ikame edilemez ve belirsiz olma özellikleri bulunmaktadır. Bu riskleri önceden dağıtmak adına kamunun devreye girmesini zorunlu kılmaktadır. Ekonominin genel işleyişinde, üretici ile tüketici dışında üçüncü şahıslara fayda sağlaması istenmez. Sağlık hizmetlerinde sadece kullananlara değil aynı zamanda kullanmayanlara da fayda oluşturma özelliği göstermektedir. Sosyal devlet anlayışını benimsemiş ülkelerde kamu malı olan sağlık hizmetine daha fazla kaynak ayrıldığı görülmektedir.

Zorunluluk derecesine göre sağlık hizmetlerinin birinci derecede zorunlu hizmetler sınıfında yer almaktadır. Belirsizlik, asimetrik bilgi, dışsallıklar ve kamusal mallar gibi unsurlar sağlık piyasasına kamu müdahalesini zorunlu kılmaktadır. Sağlık hizmetlerini arz eden kişilerin, sağlık hizmetlerini talep eden kişilere nazaran daha fazla bilgi sahibi olmaları sağlık hizmetlerinde asimetrik bilgi sorununa neden olmaktadır. Salgın, afet ve kazaların ne zaman ortaya çıkacağı belirsiz olduğundan sağlık hizmetleri talebindeki değişiklik önceden tahmin edilememektedir. Sağlık hizmetleri çoğunlukla pozitif dışsallık yayan hizmetlerdir. Sağlık hizmetlerinin sunulmasıyla toplumda sağlıklı birey sayısı artacak bu durum ülkenin ekonomik büyümesine ve verimliliğine olumlu yönde katkı sağlayacaktır.

Sağlık hizmetlerinin yukarıda sayılan özelliklerinden dolayı tamamen özel sektöre bırakılamayacak alanların başında gelmektedir. Özellikle de önleyici ve koruyucu sağlık hizmetleri sosyal faydasının özel faydasından yüksek olduğu bu hizmetler tam kamusal mal özelliği göstermektedir. Diğer tedavi edici sağlık hizmetleri ise özel kesim tarafından da üretilebilir fakat tamamen özel kesime devredilemez. Çünkü gelir düzeyi farklılık gösterdiğinden gelir düzeyi düşük kesimler özel sektör tarafından sunulan bu hizmetleri satın alma güçleri olmayabilir. Tedavi edici sağlık hizmetleri talebini bu yüzden hem özel kesim hem de kamu kesimince karşılanması durumu ortaya çıkmaktadır. Tedavi edici sağlık hizmetlerinin bu özelliğinden dolayı yarı kamusal mal niteliği göstermektedir. Devletin sağlık alanında hem özel sektörün önünü açıcı hem de kamu tarafından sunulan sağlık hizmetlerinin hem niceliğini hem de niteliğini artırıcı politikalar geliştirmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Arslan, M. O. (2020). Kamusal mallar, M. O. Arslan (Ed.), Kamu ekonomisi 1 içinde (s.73-89). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Arsantaş, D. (2019). Temel Sağlık Hizmetleri Kavramı, D. Arslantaş (Ed.), Temel Sağlık Hizmetleri içinde (s. 2-20). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Çelikay, F. (2020). Kamu Ekonomisinin Yapısı ve Büyüklüğü, M. O. Arslan (Ed.), Kamu ekonomisi 1 içinde (s.33-45). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Erginöz, E. ve Erdoğan, M. S. *Dünyada Ve Türkiye’de Sağlık Sistemleri*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayını.
- Gümüş, E. (2020). Piyasa ve Piyasa Başarısızlıkları, ve M. O. Arslan (Ed.), *Kamu ekonomisi 1* içinde (s.55-65). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gümüş, E. (2019). Uluslararası Kamu Malları Kavramı, F. Tekin ve M. O. Arslan (Ed.), *Uluslararası Kamu Maliyesi* içinde (s.26-49). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kirmanoglu, H. (2009). Kamu Ekonomisi Analizi. Beta Basım Yayıncılık AŞ.
- Kumbasar, A. (2016). Sağlık Politikaları, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayını.
- Musgrove, P. (1996). Public and Private Roles in Health Theory and Financing Patterns. World Bank Discussion Paper No. 339.
- Musgrove, P. (2004). Health economics in development. The World Bank.
- Sekera, J. (2017). “Missing from the mainstream: the biophysical basis of production and the public economy”. *Real-World Economics Review*. 81, 27-41.
- Sekera, J. Public Goods In Everyday Life, Global Development And Environment Institute.
- Sekera, J. (2014). Re-thinking the Definition of ‘Public Goods’. Real World Economics Review.
- Şeker, M. Kamu Ekonomisi, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayını.
- Oktayer, N. *Kamu Ekonomisi*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayını.
- T.C. Sağlık Bakanlığı, 2022 Faaliyet Raporu, s. 54-71.
- Yıldız, Ş. ve Eren, M. (2020). Sağlık Ekonomisinin Tanımı ve Gelişimi, S. Başar (Ed.), Sağlık ekonomisi 1 içinde (s.25-45). Anadolu Üniversitesi Yayınları.

From Radical to Mainstream: The Evolution of Video Art¹

Merve Kaptan²

Abstract

It is difficult to imagine a world today without cameras recording all kinds of events and screens broadcasting them. This culture of screens has also shifted the art world towards the production of works created from moving images. This paper aims to provide a perspective on the historical background of video art, born amid the crisis of modernism: how and under what conditions did video art come into being and evolve, or what is its place in the art world? I will present the historical outlines of the genesis and evolution of the genre, without forgetting the search for an encompassing definition, if one exists, for the artistic practices of video art. Consequently, this research will pave the way to talk about the aesthetic and social implications of video art. As the aim of this paper is not to trace the history of video from its beginnings to the present day in detail, (which is beyond the scope of this paper) but to see its own aspects as a specific type of image, I have tried to present the artistic and political conditions that prepared its birth, the cultural context in which the works are produced and the artistic and theoretical developments specific to this medium.

1. Introduction

According to the French theorist Françoise Parfait (2001), the history of video is complex because it was born amid the crisis of modernism, inheriting both formalist considerations from the previous generation and new techniques through its hybrid (cinema), its imitation (television) and its becoming (digital). Parfait (2001:13) continues: “It is, therefore, a history

-
- 1 Bu çalışma Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne 2018 yılında sunulan Prof. Dr. Michel Bourse danışmanlığındaki “Les images mouvantes, le temps et la technique” (Hareketli Görüntüler, Zaman ve Teknik) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.
  - 2 Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Galata Üniversitesi, merve.kaptan@galata.edu.tr, 0000-0002-3467-5001

that has nothing autonomous, but which nevertheless constitutes, if not a specific territory, a zone of exchange, circulation, transformation as much of images as of genres, conceptual domains, relationships.”

So, during these zones of exchange, circulation, and transformation, do we know what we are talking about when we talk about video? Are we talking about a technique, a set of processes by which a function is accomplished? Just as the function of locomotion is accomplished by walking, flying, or swimming; are we talking about the function of recording moving images through video, cinema, or digital technology? Or is it a language that we talk about when we discuss video? Are we thinking about the processes of a certain art form, about some sort of visual aesthetic? In other words, is video a process or a means of communication, or an art form?

Almost every theorist who thinks about video art agrees that video art is the most difficult medium to define. Even though it is a new medium that was born only about fifty years ago, it has undergone quite radical technical and artistic changes. I argue that when we talk about video, we are talking about all the above: It is both a recording technique and an art form with its visual aesthetic. It is a means of communication and artistic work at the same time. So, we see it as a zone of exchange. To better understand video art, we need to look at the conditions in which it emerged, its technical and artistic development, and its place in today's art world. Therefore, I will trace a brief history of video art while aiming to see its status as an image and I will try to define its singular aspects.

2. The Emergence of Video Art: the 1960s

As the history of video art is part of a more comprehensive history of moving images, it can be argued that the birth of video art is included in that of cinema. The latter, considered to be the fruit of a long series of discoveries and innovations to set the photographic image in motion, was officially invented at the end of the 19th century. The artists of the early 19th century (such as Man Ray, Marcel Duchamp, Rene Clair), seeking formal concerns and singular narratives, turned away from traditional cinema for rather avant-garde experiments.

According to Stuart Marshall (1984:5), a British video artist, it is the influence of this so-called experimental or avant-garde cinema that plays a significant role in video practice in terms of its production, distribution, and organization. Experimental cinema has developed outside the culture industry and the commercial system. It did not obey aesthetic norms and predefined rules such as the need for a narrative or a 120-minute duration.

It has placed itself outside the considerations of industrial, economic, and commercial concerns. So it is in this sense that experimental cinema is significant for video production: With the technical progress of the 1960s, the same artistic and social needs gave rise to video art.

The development of video as a medium of communication was and still is dependent on technology. The activity of artists is inevitably dependent on similar advances. The first portable video recording system Portapak, marketed by Sony around 1965, provided the technical and financial means (such as lightness, handiness, and low cost) for artists to record their actions and performances.

Writer and curator Jon Hanhardt (1990) argues that video art in the US was formed concerning these two issues: opposition to commercial television and the intertextual art practices of the 1950s-1960s such as Fluxus. Hanhardt moreover notes the introduction of Sony Portapak in 1967 as a key event where the tools of the medium were owned by the artists. He adds that the practices of artists such as Nam June Paik and Wolf Vostell before 1965 also influenced future generations of video art and played an important role in establishing the video as an art form.

Other critics, such as the museum curator Marc Mayer (1996:26), point to the major political changes that took place in New York in 1965 to explain the birth of this new medium: the peak of the war against the communist regimes, the city as the center of the anti-war and feminist movements, civil and minority rights. For example, in the United States, just after the assassination of Kennedy in 1967, the American people witnessed great historical events such as the Vietnam War and the Watergate scandal, which seriously influenced the fundamental values of society. At the same time, a section of the art world had begun to produce works that criticized severely the growing dependence of American society on the media. For example, in the video, *The Eternal Flame* (1975) by the San Francisco-based art collective Ant Farm, images of the Kennedy assassination are repeatedly shown on TV screens and become more important and popular than the assassination itself.

Therefore, we see that video art is a medium that can serve as a platform for social criticism. Video art develops an alternative political discourse even if it is at the same time a tool owned by the media world. The videos of artists like Vito Acconci, Peter Campus, Antoni Muntadas, Michael Smith, Julia Scher, and Nam June Paik, create an alternative discourse to the media world while being part of it. Because video can transform reality by archiving/recording and interpreting/resuscitating it, the artists mentioned

above chose to use video as a tool for political demonstrations. In terms of their productions, they had placed themselves in a critical position towards the political mainstream.

Since then, artists have shown a great diversity of intentions and plans for video. Among this first generation of video artists, some have grasped the political power of the medium. As mentioned above, artists used the medium to criticize the world run by the mass media. Others have experimented with video to deconstruct popular images. The first installations of this kind were produced by avant-garde artists using the plastic potential of moving images. According to Parfait (2001:26), these early artistic gestures were part of an aesthetics of deconstruction of the television, like that of Ant Farm, to attack commercial television and its mode of communication.

Amongst the artists involved in the aesthetics of deconstruction, Nam June Paik is known as the ‘father of video art’. He is famous for parasitizing the television image with electromagnetic systems (Belloir, 1981) and questioning the viewer about the power of the television image, as he did with *Electronic Television* (1983). His productions focus on the deconstruction of the image rather than its creation. His early works focus on the transformation of television from an object to be consumed to an artistic production. His title ‘father of video art’ comes from his recording of the Pope’s visit to New York with this new portable video recorder, namely Portapak. For many critics and art historians, this event marks an important moment in art history. The newly available and relatively inexpensive portable video recorder has enabled artists, individuals, and politically active groups to fight against the monopoly system of media broadcasting.

3. Does the Modernist Video Art of the 1970s Exist?

The American art critic Clement Greenberg defines modernism in his essay *Modernist Painting* (1961) as the tendency to self-criticism. In art, this kind of self-criticism involves questioning the nature of the medium of each art. In the case of video art, such self-criticism involves the search for one’s own identity by questioning what makes video different from other artistic media.

The first generation of video artists mentioned above was succeeded by the so-called ‘modernist’ video movement of the 1970s, which was characterized by a search for identity. Although the artists were influenced by revolutionary politics and determined to dissolve the established categories of art, at the point of conception, video art was deeply influenced by the modernist aesthetic concerns that dominated American and European painting and

sculpture after the Second World War. By questioning the unique aspects of video, the modernist aesthetic becomes rooted in the definition of video, and it becomes a practice that perpetually seeks to define the identity of the image and the identity itself. (Tezkan, 2014:20)

From a modernist point of view, more traditional arts such as painting or sculpture and even cinema offer a surface to be painted, scratched, erased, etc. Thinking about a modernist painting is to think primarily about the canvas instead of what is painted on it. So, these mediums might insist on their material, non-representational state. In the same essay, Greenberg (1961:2) writes: “Each art had to determine through its own operations and works, the effects exclusive to itself.” So, these mediums could insist on their material, non-representational state. He continues: “The task of self-criticism became to eliminate from the specific effects of each art, any and every effect that might conceivably be borrowed from or by the medium of any other art.” (Greenberg, 1961:2)

The technical possibility of editing with these first video recordings gave rise to an artistic interest in highlighting the intrinsic properties of this new technology such as immediacy, transmission, closed circuit, or synthesizer manipulations instead of experimenting with more traditional techniques such as editing (Patridge, 2006). It follows that video art could not be reduced to what preceded it but, on the contrary, it appeared as a new image of reproduction, capable of attracting and mixing all the previous images like painting, photography, cinema, etc. (Bellour, 1999:20).

On the other hand, Stuart Marshall (1984) in his essay *Video: From Art to Independence—a short history of new technology* notes that modernist ideology has failed to integrate itself into video art. Although artists like Norman Perryman, Steina et Woody Vasulka, J.C. Avery, and Thierry Kuntzel invented machines (such as video synthesizers generating figures from electronic constituents) that would interfere with the mechanical and electronic processes creating the video image, the medium offered no surface to play directly with the image. Marshall (1984) explains that this state of video art suits a break between modernism and postmodernism. The modernist artists who worked with video sought to discover a pure language of the medium and they failed because they excluded the purely representational character of video. For him, the modern ambition to develop a language for this technological practice failed because of a fundamental misunderstanding of the nature of what is essentially meaningful. In this essay, Marshall argues that meaning is produced only by the superimposition of codes and conventions on a material medium, as in the case of artists

belonging to the feminist movement of the same period: the modernist approach that favored reflexivity gave way to the practices of deconstruction theory, moving from an analysis specific to its medium to an investigation of dominant representational practices and seeking to construct an oppositional approach. Thus, the feminist movement enabled those who saw themselves as outsiders or marginalized seeking to criticize the status quo to produce work that destroyed dominant modes of representation.

4. The Feminist Movement and the Camera

This shift from the modern to the postmodern mind and ultimately its relationship to feminism can best be explained as follows: The modern mind, since the Enlightenment, had created grand narratives that made human history a long road towards emancipation. The questioning of these grand narratives or more accurately structuralism, phenomenology, and Marxism (Lyotard, 1979) had begun to be integrated into the cultural and artistic fields since the early 1970s. As a result, the voices of identities left out of these grand narratives until now were immediately raised in society, including the voices of women. Parallel to this social and cultural atmosphere, women artists were fighting for the demystification of male genius and against the representation of femininity in the media.

Besides making their presence visible in the art world, women artists also made use of alternative media such as video. As the representation of the female body as an object was disappearing thanks to women artists, women regained sovereignty over their bodies through video. Their camera was not only turned towards their bodies but also towards groups long defined as the other by power, such as minorities, blacks, and LGBTs. Thus, the video in the hands of women artists continued to form an archive of history and an alternative image to that of the orthodox authority.

Apart from the transformation of the *zeitgeist*, the political preoccupations of the 1970s also gave way to searches for identity and boundaries: the LGBT communities, Hispanics in American society, the AIDS crisis, and consumer culture. During this period, Middle Eastern artists began to enter the Western art market, especially artists who produced around the theme of identity such as Shirin Neshat and Mona Hatoum from Palestine.

In terms of the placement of video art in art history, the 1970s are still distinctive. In the early days of video art practices, artists worked with both video and film, often exploring similarities and differences. By the mid-1970s, video art began to establish a distinctive practice that created the foundations of its own history. Artists chose to work with video for a variety of reasons,

many of which are different from cinema practices. Artists who worked with video included political activists (such as Guerilla TV and the Raindance Corporation in the United States and TVX in England), conceptual artists, and those who experimented with abstract images. Feminist artists attracted by its political and aesthetic potential also enthusiastically embraced video art, as discussed in the previous paragraph.

Although the early years of video practices were mainly focused on developments in Western Europe and North America, video art was still seen as a medium in which multicultural influences and approaches characterized by the free flow of ideas and experimentation could be found. Artists, curators, and critics were increasingly interested in the medium and its potential to reach new audiences.

The British Turner Prize, known internationally as the most prestigious prize in contemporary art, is evidence of the integration of video art into the mainstream of contemporary art. Presented annually at Tate Britain since 1984, the Turner Prize exhibition often features videos by the shortlisted artists, the first video artist to win the prize being Douglas Gordon in 1996 with the video *24 Hour Psycho*. And over the past twenty years, the prize has been won by video artists, and one of the nominees was Turkish artist Kutluğ Ataman in 2004.

5. Towards a Theory of Video Art

Film theories or even the philosophy of cinema date back as early as the 1970s. *The Photoplay* by Hugo Münsterberg, professor of philosophy and psychology at Harvard, or *The Art of the Moving Picture* by Vachal Lindsay are considered the first examples of elaborate theories of cinema, questioning the aesthetic aspect of the genre. At that time, these theories sought to establish a conception of cinema as art. However, it was not until about ten years later that the theory of moving images was institutionalized. It was in the 1980s, thanks to the pioneering efforts of Gilles Deleuze in France and Stanley Cavell in the United States, that the theory of moving images was institutionalized under the discipline of social sciences and humanities.

Video art as a new theoretical movement, both as a part of the theories on moving images and as a specific field of study of its own, had its own aesthetic theory: during the 1970s and part of the 1980s, the aesthetics of video was sought to be founded in theory as well as in practice, as a theoretical movement inherited from semiology and structuralism. Philippe Dubois (2011:97) explains it as follows: “There were codes and systems, combinations of forms, the meaning was

an effect - just as much as in the contradictory jolts of phenomenological thought: it was a question of thinking the experience, the device, the act of experiencing it as a phenomenon (perceptive or sensory). To decipher all this - form, meaning, and phenomenon - presupposed that one gave a nature to the medium or an ontology to the support.”

The following example may help us to better understand Dubois' argument: In 1976, Robert Stearns, the director of *the Kitchen Center for Video*, pointed out that viewers experienced a sense of disruption particularly in works of a repetitive and self-reflexive nature because the artists, instead of seeking to manipulate the time, were showing it directly intending to make the viewer directly aware of the time. So, a new theory was needed that could think about the experience of a device that was the time itself and should gain an ontological status of its own.

Therefore, in most of the image theories on video art, the temporal aspect comes to the fore. By temporal aspects, I mean, on the one hand, the construction of durations and on the other hand the construction of narration. As for the construction of durations, video images are composed of a material that allows artists to play with frames, pixels, mosaics, mixing, speed, etc. On the other hand, the construction of the narrative is not always linear as in cinema and often does not exist. The images in video art can follow each other without there being a narrative relationship, as in abstract or conceptual art.

As for the criticism of video artworks, there are two major currents: The first makes use of classical film analysis. That is to say, the analysis is based on semiotics or psychoanalytical theories, themselves derived from literary methods. The other draws on traditional art criticism by describing the video images as plastic objects in the same way as paintings or sculptures.

6. The Age of New Technologies

Technological advances in the field of computing and the democratization of access to computer equipment have precipitated the use of technological tools in the field of art, which is called the digital revolution. With this digital revolution, over the last two decades, video has become a global phenomenon and the range of artists has been expanding ever since. Video art departments were inaugurated in museums and art schools and video art festivals began to be organized. The advent of color, the digital revolution, and the democratization of editing and modeling software have continued to open up new plastic dimensions to the production of video art. Today

video art can be produced by the latest innovations or conversely, revisit their history by exploiting old technologies.

The terms ‘digital art’, ‘computer art’, ‘multimedia art’, ‘new media art’, ‘media art’, or ‘technology art’ are often used interchangeably and refer to projects that use emerging media technologies. In short, this new art is defined as art that uses computers as a technique for production, presentation, and creation (Christian, 2008). With the technological advances in personal computer art in the 1990s and the curatorial exhibition of this form in galleries, digital art has officially entered the art world. The work is now created in research laboratories rather than in artists’ studios and some digital artists begin to train as engineers to collaborate with programmers, scientists, or graphic designers.

Although the word new refers to anything new, these new artistic and cultural forms are not developed outside of art history. They feed on different media such as film, television, video, video games, and the internet. And the images produced are considered in the same family as film and video images under the title of moving images.

7. Conclusion

The multi-formality described above explains why it is impossible to place video art under one all-encompassing definition. The variety of definitions found in the literature on video art is a consequence of the specific subjects of the various publications. In his essay *Moving Images: On Video Art Distribution* published in 2012, Lucas Hilderbrand defined video art as technology-based electronic signals, which suggests that there is still a specificity to the category of video art. This explains why some authors prefer the term ‘media art’, as the boundaries between video, film, and digital have become increasingly blurred over the last decade.

As the aim of this paper is not to trace the history of video from its beginnings to the present day in detail, (which is beyond the scope of this paper) but to see its aspects as a specific type of image, I have tried to present the artistic and political conditions that prepared its birth, the cultural context in which the works are produced and the artistic and theoretical developments specific to this medium.

In the literature on video art, two axes emerge in terms of interpreting its history: The first emphasizes the distinction between the analog video art of the 1970s and the contemporary digital video art of the early 1990s to the present (in the middle decade of the 1980s, artists seemed less interested in video art). The other axis focuses on the continuous development of

video art from its birth, emphasizing the broad lines formed which can be characterized, for example, as a critical response to TV or film, as socio-political documentaries, or as a medium of spatio-temporal interaction with the viewer. These two axes do not contradict each other but differ only in the emphasis placed on the technology used by the image recorder.

I consider that whether analog or digital, the evolution of video as an art form in the same way as theatre, painting, or cinema must be interpreted in a chronological context. Analog or digital, the video image shares commonalities with other moving images while retaining its own identity. I defend that this identity is singled out by its temporal aspects.

It is here that the function of art comes to light: it is neither to entertain nor to educate but to produce an opportunity for transformation. In the case of video art, the images have more direct, complex, and general access to time.

REFERENCES

- Belloir, Dominique. (1981) Vidéo Art Explorations.. *Cahiers de Cinéma, Hors Série*.
- Bellour, Raymond.(1999). L'Entre-Images 2: Mots, Images. P.O.L.
- Dubois, Philippe. (2011). La question video entre cinéma et art contemporain. Yellow Now.
- Hanhardt, John. (1990) D-collage/collage: Notes Toward a Re-examination of the Origins of Video Art, *Illuminating Video: An Essential Guide to Video Art*, Doug Hall and Sally Jo Fifer (eds), Aperture
- Hilderbrand, Lucas. (2012) Moving Images: On Video Art Distribution. *Resolutions 3: Global Networks of Video*, edited by Ming-Yuen Ma and Erika Suderberg. Minnesota: University of Minnesota Press
- Lyotard,F. (1979) La Condition postmoderne. Paris: ed. Minit.
- Marshall, Stuart. (1984) Video: From Art to Independence-a short history of new technology, *Screen*, 5.
- Mayer, Marc. (1996) Being and Time: The Emergence of Vide Projection. Buffalo, NY: Albright-Knox Art Gallery.
- Parfait, Françoise. (2001). *Vidéo: Un art contemporain*. Paris: Editions du regard.
- Paul, Christian. (2008). L'Art numérique. London: *Thames & Hudson*.
- Tezkan, Melis (2014) Video et Identite. Paris: L'harmattan

Teknoloji Kullanımının Aile İlişkilerine Etkisi

Ömer Şükrü Yusufoglu¹

Özet

İnsanların yaşamı teknik ilerlemelere bağlı olarak sürekli değişmekte ve gelişmektedir. Gelişen teknoloji ile birlikte üretim ve tüketim faaliyetleri her geçen gün artmakta, insan nüfusu çoğalmaktadır. İnsanlar teknoloji sayesinde daha rahat ve konforlu bir hayat sürmektedir. Bireylerle birlikte aile ve toplum da teknolojik gelişmelerden etkilenmektedir. Sosyal yaşam ve sosyal ilişkiler dönüşmekte, kuşaklararası farklılıklar derinleşmektedir. Teknolojinin etkileri hayatın her alanında görülmekle birlikte son zamanlarda en büyük değişim ve dönüşüm iletişim alanında yaşanmıştır. Daha önceden iletişim alanında var olan telefon, radyo, televizyon gibi araçların yanına internet eklenmiştir. İnternetin aktif olarak kullanıldığı bilgisayarlar, akıllı telefonlar ve diğer akıllı eşyalar iletişimi ve yaşamı son derece kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte internetin olumsuz etkileri de söz konusudur. Bu çalışmada teknoloji kullanımının aile yaşamına ve sosyal ilişkilere etkileri kuramsal bir çerçevede ele alınmıştır. Ayrıca teknoloji bağımlılığının aile ilişkilerine etkileri değerlendirilmiştir.

Yapılan çalışmaya göre teknolojinin aile yaşamı üzerinde olumlu etkileri makinelerin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte görülmüştür. Evlerde kullanılan temizlik araçları, fırınlar, aydınlatma araçları aile üyelerini rahatlatmıştır. Ancak son zamanlarda hızla gelişen iletişim teknolojileri aile içi ilişkilerde bireyciliği ön plana çıkarmış, ebeveynlerin birbiriyle ve çocuklarla olan duygusal ilişkileri zayıflatmıştır. İnternet ve sosyal medyanın etkisiyle birlikte bireylerin aile, akrabalık ve arkadaşlık ilişkileri sanallaşmıştır. Ebeveynler internet ve sosyal medyanın olumsuz etkilerinden çocuklarını korumakta zorlanmışlardır. Çocuklar ve ergenler yanlış bilgi edinme, akademik başarısızlık, internet ve akıllı telefon bağımlılığı, tehlikeli insanlarla tanışma, sanal şiddet, siber zorbalık, pedofili, pornografi, depresyon, yalnızlık gibi sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Sosyal medyanın etkisiyle eşler arasında eşler arasında kıskançlık, güvensizlik ve eş gözetimi gibi olumsuz duygu ve davranışlarda artış olmuştur. Bunun sonucunda ailenin parçalanma riski artmıştır.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, oyusufoglu@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3173-7251

Giriş

Geçmişten günümüze teknik bilgi ve ona bağlı olan teknoloji her geçen gün gelişimini sürdürmüş ve sürdürmeye devam etmektedir. Yaşadığımız zaman itibarıyla de teknoloji yüksek bir değişim hızı kazanmış ve baş döndürücü bir hal almıştır. Modern toplum teknoloji kullanımının giderek yaygınlaştığı bir toplum haline gelmiştir. Teknik ilerlemeler ise her geçen gün toplumsal hayatı değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Teknolojinin en önemli etkileri iletişim alanında olmakla birlikte, insan ilişkilerine de etkisi kaçınılmazdır.

İnsanoğlunun hayatı teknikle ve tekniğe bağlı olarak geliştirilen makinelerle birlikte değişmiştir. İnsanlar makineleri geliştirerek daha fazla üretmenin, daha çok zaman kazanmanın ve daha pratik ve konforlu bir hayat sürmenin planını yapmış ve bu planı gerçekleştirmede başarılı olmuştur. İnsanoğlunun bilimle ilerlemesi, teknolojiye önem vermesi ve buna uygun doğal kaynakları bulmasıyla birlikte insan nüfusu artmış ve şehirler büyümüştür. Nüfusun artması ve şehirlerin büyümesi bir yandan tanıdığımız kişilerin artmasına yol açarken diğer yandan bireycilik, yalnızlaşma ve yabancılaşma gibi olguların doğmasına yol açmıştır. Çağdaş yazarlardan Twenge, bu olgulara sahip olan kuşağı önce “ben nesli” sonra da teknolojiyi kullanımında çağ atlayan “i-nesli” olarak tanımlamaktadır.

Teknolojinin yakın dönemdeki etkileri kendisini en fazla iletişim alanında göstermektedir. İletişim teknolojilerindeki hızlı ilerlemeler, sosyal ilişkilerin doğasını ve biçimini etkileyebilmektedir. Bu gelişmelerin ortasında, insanlar sanal dünyada giderek daha fazla vakit geçirirken, gerçek dünyayı gözden kaçırabilmektedirler. Artırılmış gerçeklikle birlikte, yeni bir dünya katmanı oluşturulurken, insanlar gerçek dünyanın yerine bu gerçeklik temelli düzende ilişkiler kurmaya, ev satın almaya ve hatta iş kurmaya başlamışlardır. Bu bağlamda, yeni teknolojik gelişmeler, farklı bir sosyal düzenin ve ilişki biçimlerinin oluşmasına yönelik tartışmaları yeniden alevlendirmektedir (Tan ve Mercimek, 2022: 50-51).

Aile ilişkileri de teknolojik ilerleme ve gelişmelerden payını almaktadır. Aile bir kurum olarak tıpkı birey gibi bir yandan teknolojinin nimetlerinden faydalanmakta, diğer yandan da teknolojik değişimlere ayak uydurmaya çalışmaktadır. Teknolojik değişimler zaman zaman aileleri zorlamakta bazen de aile yapısını doğrudan etkileyebilmektedir. Yapılan bu çalışmada teknolojinin aile kurumuna olan etkileri tartışılmaktadır. Çalışmada öncelikle sosyal bir kurum olan aileye değinilmektedir. Daha sonra teknolojik ilerlemelerin sosyal ilişkilere etkisi ele alınmaktadır. Akabinde teknolojinin aile hayatına yansımaları, iletişim teknolojilerinin olumlu ve olumsuz etkileri

tartışılmaktadır. Ayrıca teknoloji bağımlılığının aile yaşamına etkileri ele alınmaktadır.

1. Sosyal Bir Kurum Olarak Aile

Aile kısaca ebeveyn ve çocuklardan oluşan toplumun en küçük birimidir. Ailenin en kapsamlı tanımlarından biri Önal Sayın tarafından yapılmıştır. Ona göre ‐aile; biyolojik ilişkiler sonucu insan türünün devamını sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı, karşılıklı ilişkilerin belli kurallara bağlandığı; o güne dek toplumda oluşturulmuş maddi ve manevi zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran, biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal ve benzeri yönleri bulunan toplumsal bir kurumdur‐ (Sayın, 1990: 2). Tanımdan da anlaşılacağı üzere aile çeşitli fonksiyonları yerine getiren ve insanoğlunun sosyalleşme sürecini başlatan çok önemli bir kurumdur.

İnsanoğlu doğduğu ilk andan itibaren bir sosyalleşme sürecine girer. Aristo ‐insan doğası gereği sosyal bir hayvandır (varlıktır)‐ diyerek insanın sosyal yönüne işaret eder. İnsanın sosyalleşme süreci ilk olarak ailede gerçekleşir. Antropologlar bunu kültürleme olarak adlandırırılar. İnsanlar kültürleme yoluyla pek çok şeyi ailelerinden öğrenirler. Bu bağlamda ebeveynler yalnızca genler vasıtasıyla biyolojik miraslarını bırakmakla kalmaz, aynı zamanda kültürel miraslarını da aktarırlar. Bununla birlikte çocuklar ailede ilk eğitimlerini alırlar. Tuvalet alışkanlığı, yeme içme davranışları, temel ahlaki öğeler, çeşitli değerler ve dini yaşantı unsurları ilk olarak ailede öğrenilir. Öte yandan aile ile olan ilişkiler genel olarak hayat boyu devam eder. Bu bağlamda aile bireyin sosyalleşmesinde önemli bir role sahiptir.

Aile içi ilişkilerin sağlıklı olması, iletişimin düzgün kurulması bireylerin sosyalleşmesi ve sağlıklı düşünmesi açısından son derece önemlidir. Örneğin baskıcı ve otoriter bir ailede yetişen çocuk sureten disiplinli ve düzenli gibi görünebilir. Ancak içsel anlamda bir özdisiplin kazanması oldukça zordur. Çünkü çocuk otoriteye itaat ederek büyüyecek, bunun sonucunda sadece rol yapmayı öğrenecek, gerçeğ benliğini bulmakta ve kendini tanımakta zorlanacaktır. Bu şekilde yetişen birey ya sürekli otoriteden kaçma eğilimi gösterecek ya da baskın pasif bir yapıya sahip olacaktır. Ailenin baskıcı ve otoriter olmadığı, ancak gevşek bir tutum sergilediği durumlarda ise çocuklar davranışlarını şekillendiremeyecek, kurallardan ve normlardan sapma davranışı gösterecektir. En makulü ailenin çocuğa sınırlı bir özgürlük vererek, duygularını paylaşmasını öğreterek, kuralları belirleyerek ve zamanı geldiğinde kuralların anlamını açıklayarak onu kontrollü bir biçimde yetiştirmesi olacaktır. Bu şekilde büyüyen çocuk öz disiplin sahibi olacak, neyi niçin yaptığını bilecek ve sapma davranışını daha az gösterecektir. Ailede

bu şekilde yetişen birey ileriki zamanlarda dış dünyada daha sağlıklı ilişkiler kuracaktır (Aksoy: 2016: 90-96).

Günümüz dünyasında ailenin sosyal yapısı da değişime uğramıştır. Geniş aileden çekirdek aile yapısına geçilmiş, ebeveynler ile çocukları daha yakınlaşmıştır. Ancak bu yakınlık sosyal anlamda değil daha çok fiziki bir özellik taşımaktadır. Modern yaşamla birlikte bireycilik hakim olmuş ve bu bireycilik aile ilişkilerine de yansımıştır. Geçmiş dönemlerde ataerkil bir yapıya sahip olan ailelerde erkekler idareci konumunda iken modern dünyada özellikle kadınların çalışmasıyla birlikte sorumluluklar sayıca eşit dağılmaya başlamıştır. Öte yandan çocuklar dışarıda oynamak yerine daha çok evde bakıcıyla veya kendisine bakan birileriyle kalmaya başlamış, bu şekilde tekrardan ebeveynlerle bağları zayıflamıştır.

Günümüzde aile değişime bağlı olarak farklı sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunlar yabancılaşma ve sosyal çözülme boyutuyla alakalıdır. Dünya ve Türkiye özelindeki ailenin yaşadığı sorunlardan biri nikâhsız birlikteliklerin savunulmasıdır. Evlilik bağı olmadan kurulan aileler bir gruptan öteye gitmemekte, bu şekilde bir araya gelen erkek ve özellikle de kadını ve birliktelikten doğan çocukları mağdur etmektedir. Kaldı ki nikâhsız ilişkiler Batılı modern toplumların üst sınıflarında bile pek kabul görmemektedir. Yine evlilik dışı cinsel ilişki de tüm kadim kültürlerde sapma olarak değerlendirilirken kapitalizm tarafından desteklenerek modern kültürün içerisine sokulmuştur. Bu bağlamda dayatılmak istenen cinsel özgürlük söylemleri hiç de masum değildir. Diğer yandan aile ile ilgili olarak tartışma alanlarından bir başkası da kadın konusudur. Kadınların geçmişe dayalı sorunlarında fazla bir değişiklik olmadığı gibi üstüne yeni sorunlar da eklenmiştir. Örneğin onların sadece eğitim ve çalışma gibi durumları dikkate alınarak annelik yönünün yok sayılmaya başlanması ve çocukların bu şekilde ihmal edilmesi kadını duygusal açıdan ciddi ölçüde rahatsız etmektedir. Bir diğer sorun ise yaşlıların konumudur. Modern toplumun çekirdek ailesinde yaşlılar fazlalık olarak görülmektedirler. Dede ve nineler torunlarını çok severken, çocuklar eskisi gibi onların masallarıyla büyümedikleri için aidiyet ve borçluluk hissetmemektedirler. Televizyon ve internet gibi araçlar büyük ebeveynlerin yerini doldurmaktadır (Aydın, 2019: 232-237).

Kuşaklar arası değişimin bazen olumlu bazen de olumsuz etkileri söz konusudur. Bazı durumlarda her ikisi birden vardır. İnsanlarda her şeyi iyi ya da kötü olarak kategorize etme eğilimi vardır. Burada bir şeyi kötü olarak değerlendirmek onun iyi yönlerinin göz ardı edilmesine ve üretkenliğin azalmasına neden olmaktadır. Kültürel değişiklikler bir nedene bağlı olarak değil birden fazla nedene bağlı olarak gerçekleşebilmektedir. Teknoloji, medya,

iş dünyası ve eğitim gibi alanlarda meydana gelen değişiklikler yaşadığımız dünyayı ebeveynlerimizinkinden ve onların ebeveynlerinkinden çok daha farklı bir boyuta taşımaktadır (Twenge, 2018: 36-37). Toplumsal statülerin başında gelen annelik ve babalık toplumların kültürlerine ve zamana göre değişebilmektedir. Klasik Türk toplumunda anne ve baba kendini çocuğuna adayan kişi olarak görülürken modernleşen toplumda anne-baba statüsü ve rolü zayıflamaya başlamıştır (Yıldırım & Yıldırım, 2013: 139-140).

Modern dünyada çocukların bakım ve geçim sorumluluğu hala anne babaların üzerindeyken, değerlerle yetiştirilmesi görevi bile artık ebeveynlere ait değildir. Connerton'un belirttiğine göre eski nesiller çocuk yetiştirirken geleneksel dini değerlere önem verirken şimdiki nesiller çocukların dikkatini dağıtacak şeylere önem vermektedirler. Çünkü modern dünyada değişim çok hızlı ve bu değişime ayak uydurma konusunda ebeveynler çocuklara öğüt vermekten aciz hale gelmişlerdir ve çocuklar da kendi başlarının çaresine bakmak durumunda kalmışlardır (Connerton, 2012: 72). 1980'lerde görece daha dindar olan neslin durumu 1990'larda tamamen değişime uğramış ve inançlı gençlerin sayısında ciddi bir düşüş yaşanmıştır. 2000'li yıllarda düşüş hızı artmıştır. ABD'de yapılan bir araştırmaya göre 2016 yılında örgütlü bir dine bağlı olan genç yetişkinlerin oranı %66'dır. Bu durumun böyle olmasında ebeveynlerin dinle olan bağlarının zayıflaması da etkilidir. İnternet nesli (i-Nesli) daha önceki kuşakların hiçbirinde görülmemiş şekilde dinden kopuk anne-babalar tarafından yetiştirilmektedir. 2016 yılında yapılan bir araştırmaya göre üniversite öğrencilerinin anne babalarının %17'si dinsizdir. Yine aynı yıl yapılan araştırma sonucunda herhangi bir dine bağlı olmayan öğrencilerin oranı %31'dir. İ-Nesli'nin dindar olmayan ebeveynler tarafından yetiştirilmesi bu sonucu doğurabilmektedir. Ancak başka faktörler de etkilidir. Özellikle ergenlerin inanç pratiklerini sorgulaması ve yetişkinliğe geçişte inanıp inanmama konusunda kendi kararını vermesi etkilidir. Bir diğer faktör ise inançlı olmamanın toplumda önemli düzeyde kabul gördüğü düzeyde olgunluk çağına gelmeleridir (Twenge, 2018: 169-170). İnançlı olmamak, i-nesli ya da z kuşağı için daha cazip gelse de internet dünyasına sıkışmış bir yaşamın bu kuşağı zorlayacağı, manevi doyum elde edebilmek için yeniden anlam arayışına sokacağı aşikârdır.

2. Teknolojik İlerlemeler ve Sosyal İlişkiler

Modern dünyada teknolojik ilerlemeler takip edilemeyecek kadar hızlı gelişmektedir. Bu çerçevede bilim ve teknik konusu hayatımızı etkilemektedir. Teknik ilerlemeler, makine ve cihazların yeniden üretilmesine ve yeni özellikler kazanarak gelişmesine neden olmaktadır. Elbette bu ilerlemelerin toplumsal

hayatına yansımaları olmaktadır. Makine ve insan ilişkisi bu çerçevede önem kazanmaktadır.

Makinenin, insanı dönüştürdüğü kadar onu zenginleştirdiği de genel olarak kabul edilmektedir. Makine, duyuları ve organları güçlendirmiş, insanı yeni deneyimlere sürüklemiş, bilinmeyen manzaraları, özgürlükleri ve bağımlılıkları tanıtmıştır. İnsan, fiziksel sınırlamalardan giderek daha fazla kurtulmuş, ancak daha kötüsü, soyut kısıtlamaların tutsağı haline gelmiştir. Araçlar aracılığıyla hareket etmek zorunda kalmış, bu da onun gerçeklikle temasını zayıflatmıştır (Ellul, 2003: 343). Makine ile temas arttıkça sosyal temaslar azalmakta ve teknik aygıtlar ile ilişki daha karmaşık hale gelmektedir. İnsanların fiziki sınırları aşındırması makine ile kurulan ilişkiler sayesinde olurken makine ile geliştirilen ilişkiler insan ilişkilerini sınırlandırmaktadır.

Zaman ilerledikçe, lüksler giderek temel ihtiyaçlar haline gelmektedir. İnsanlar şimdiki maddi konforlarını çocukluk dönemlerinde belirlenen standartlarla karşılaştırarak ölçmektedirler. Bu yaklaşım, her yeni neslin, tatmin olabilmek için bir önceki neslin sahip olduklarından daha fazlasına ihtiyaç duymasına yol açmaktadır. Bu süreç içinde, birkaç nesil sonrasında bugünkü refah seviyesi gelecekte yoksulluk olarak adlandırılabilir. (Durning, 1998). İnsanların lükse duydukları ihtiyaçların yanı sıra teknolojik aygıtlara aşinalık ve zorunlulukları zorunlu ihtiyaçları güncellemektedir. Artık akıllı cihazlar lüks olmaktan çıkmakta ve temel ihtiyaç haline gelmektedir.

Teknolojik aygıtların yaygın bir biçimde kullanılması ve lüks şeylerin ihtiyaç haline gelmesi belli konularda bireylerarası uzlaşma durumunu zorlaştırmaktadır. Günümüzde, öznelerarasılık modern dünyada kararsız ve dışlanmış bir varoluşa neden olsa da modern dünya için hayati bir öneme sahiptir. Kamusal sorumluluk etiği, etkilemek istediği bireylerin tanınma ve karşılıklı tanıma deneyimlerine dayanmadıkça etkili olması pek olası değildir. Öznelerarasılık, modernliğin özgül ve savunmasız öznellik biçimine anlam kazandırır. Modern dünya, araçsal rasyonelleşme sürecinin öznelerarasılığın temelini zayıflattığı noktada kendi varoluş koşullarını tehlikeye atar (Poole, 1993: 198). Bireylerin özne olduğu fikrinin gözden kaçırılması ile birlikte bireylerarası ilişkilerin zayıfladığını söylemek mümkündür.

Teknolojik ilerleme, önceden insanların yaşam sürdüremediği bölgelerde yeni yaşam alanları sunmaktadır. Ancak bu gelişme aynı zamanda, önceden rahatça yaşanabilen birçok bölgeyi de yaşanmaz hale getirmektedir. Ekonomik ilerleme ise geçmişte geçimini sağlama ve yaşamını sürdürme aracı olarak kullanılan meslekleri verimsizleştirerek yok edebilmekte, çorak ve terk edilmiş bölgelerin artmasına neden olmaktadır (Bauman, 2018: 17). Teknolojik gelişmeler ekonomik alanı dönüştürmekte ve yeni gözde meslek

alanları inşa etmektedir. İnsan ilişkileri de meslekleri dikkate almak suretiyle gelişmesi teknolojinin dolaylı olarak insan ilişkilerini etkilediğini söylemek mümkündür.

Toplum içindeki etkileşimler, sosyal ilişkilerin oluşmasına neden olur ve bu ilişkiler, genel anlamda toplumsal yaşamın temel yapı taşlarını oluşturur. İnsanların birbirleriyle karşılaşmaları, kişiler arası etkileşimin doğmasını sağlar. Bu etkileşimler aynı zamanda toplumsal ilişkiler ağlarının da temelini oluşturur. Sosyal temasların sonucunda şekillenen bu ilişkiler, bireylerin toplum içinde entegre olmasını sağlar ve bu süreçte sosyal uyuma yönelik beceriler kazanılır (Tan, 2021: 2024-2025). Teknoloji de sosyal temasın kurulması ya da sınırlandırılması anlamında etkisi olmaktadır. Kimi zaman bir araya gelen kişiler sosyal temas halinde olmasına rağmen akıllı telefonları ile geliştirdikleri ilişkiler sonucunda sosyal temas beklendik düzeyde gerçekleşmemektedir.

Elektronik teknolojisi ve artırılmış gerçeğin etkisiyle, kolay temas kurma eğilimi artarken, doğal ve gerçek olan insan etkileşimi azalmaktadır. Böylelikle bireyler teknolojik gelişmelerin etkisiyle yüz yüze iletişimden kaçınabilmektedirler. Clifford Stoll'a göre fiziksel varlığını hissettikleri gerçek insanlarla daha karmaşık, derin ilişkiler kurmaktan kaçınıp, cep telefonlarına sarılırken veya uzun mesajlar yazabilmektedirler. Hızla büyüyen ve yayılan dijital cemaatler gerçek dünya topluluklarını bir araya getirme ve sürdürme zorluğunu artırabilir. Tüketici pazarı ise bu konuda da çözüm sunma amacıyla faaliyet göstermektedir. Andy Hargreaves'e göre de duygusal bağlar giderek azalan ilişkiler dünyasından çıkarılıp tüketilebilir nesnelere yönlendirilmektedir. Örneğin, otomobil reklamları arzu ve tutkuyu çağrıştırırken, cep telefonları ilham ve şehveti uyandırabilir. Ancak bu tür tüketim çabaları, insanın içsel açlığını tam olarak giderememektedir. Tüketim malları bize sahip olabilirken, insanlarla kurduğumuz bağlar ve arayışlarımızı tatmin etmekte yetersiz kalabilir. Akrabalık, dostluk ve sevgi gibi temel insan arayışlarını tüketim maliyetiyle değiştirmek olanaksızdır (Bauman, 2018: 151).

Twenge (2013: 152)'e göre yaşamak için en iyi zaman bu zamandır. Çünkü insanlar bir önceki kuşakların sahip olmadığı; televizyon, cep telefonu, daha iyi tedavi imkânları, bilgisayar, daha iyi bir eğitim, uygun çalışma koşulları, ulaşım ve yaşam özgürlüğü gibi birçok imkânla sahiptirler. Buna rağmen kendini ön plana koyma isteği ben nesli olarak tarif ettiği günümüz kuşağını yalnızlaştıran bir baskı aracına dönmüştür. Twenge devamında şöyle diyor:

“Umarsızca özgür ve kendi kendine yeten bireyler olduğumuzda, kendimizden başka ilgilenecek bir şey kalmadığından hayal kırıklarımız da derin oluyor. Ama sadece bu da değil. Ben nesli iyi işlerde çalışıp güzel evlerde oturmanın gerçekten

zor olduğu böyle bir dönemde, hayattan hep çok şey beklemeyi öğrendi. Ve işte sonuç: Bozguna uğratan endişe ve mahveden depresyon” (Twenge, 2013: 152).

Twenge’in bu ifadeleri ile birlikte teknolojik ilerlemenin yaşam koşullarını iyileştirdiği ancak psikososyal açıdan bireylerin hayatını zorlaştırdığı söylenebilir. Eskiye nazaran bireyler, kanaat etmemeyi, hep daha fazlasını istemeyi ve başkalarını umursamamayı öğrenmişlerdir. Ancak bu durum mutluluktan ziyade hüüzün, yalnızlık ve umutsuzluğa yol açabilmektedir.

3. Teknoloji Kullanımı ve Aile İçi İletişim

Teknolojinin yaygınlaşması sosyal hayatı ve insan ilişkilerini derinden etkilemektedir. Toplumsal yapı içerisinde önemli bir kurum olan aile de bu teknolojik ilerlemeden nasibini almaktadır. Aynı ev içerisinde bulunan insanların teknoloji kullanarak birbiriyle iletişim kurmaya başladığını müşahede etmekteyiz.

Ev içerisinde bulunan her bir teknolojik alet kullanmaya hazır bireylerin hizmetine sunulmaktadır. “Anında erişim arzusu tüm teknolojik alet ile hizmetlerde de kendini gösterir: mikrodalga fırınlar, elektronik postalar, faks makineleri, bir saatte yıkanabilen fotoğraflar, yirmi dört saat boyunca açık marketler.” (Connerton, 2012: 70). Teknolojik aletlere anında erişim ev içindeki bireylere yansımaları farklı olmaktadır. Hayatı kolaylaştıran teknik gelişimler aile içinde iletişimin sınırlanmasına ve yüzeyselleşmesine neden olabilmektedir.

“Makine, insanla en yakından ilintili ne varsa (ev, mobilya, yiyecek) dönüştürmüştür. Yaşadığı yer, aşırı işbölümü ve ev işlerinin organizasyonu yoluyla bir fabrika gibi giderek makineleşiyor” (Ellul, 2003: 344). Ev içerisinde anne, baba ve çocukların rolü makineleşmeye bağlı olarak değişime uğramaktadır. Anne yemeği hazırlarken teknolojik aletlerin yardımı ile gerçekleştirirken çocuklar akıllı aygıtlar ile vakit geçirmekte ve baba da aynı şekilde bir akıllı cihaz ile zaman geçirmektedir.

Sürekli yükselen tüketim standartları karşısında toplum genellikle tatmin olmamaktadır. Tüketim odaklı toplumda, bir bireyin iyi durumda olduğu kabul edilen yaşam gereksinimleri tanımını sürekli olarak daha yükseğe doğru kaymaktadır. Örneğin, ebeveynleri en son çıkan bir video oyununu almayan bir çocuk, arkadaşlarını evine davet etmekte çekince duyabilir. Arabası olmayan gençler ise yaşlılarıyla denk düzeyde olmadıklarını hissedebilirler. İktisatçıların basitçe ifade ettiği şekliyle, gereksinimler toplumsal algıya göre belirlenir ve ekonomik büyüme hızına paralel olarak yükselir (Durning, 1998). Aile ekonomisi teknolojiye duyulan ihtiyaç temelinde yeniden şekillenmektedir.

Bilginin üretimi ve belirli kanallar aracılığıyla tüketiciye sunulması, onları binlerce bilgi arasından en doğru olanı seçme zorluğuyla baş başa bırakabilir. Bu neredeyse imkânsız bir alanda kaybolmayı ve bireyin yalnızlıkla ve savunmasızlıkla yüzleşmesini beraberinde getirir (Kaplan ve Ertürk, 2021: 8). Bilgiye atfedilen büyük önem, onun bir tür ticari ürüne dönüşmesi ve bu bilgiyi üreten kuruluşların ideolojik hedeflerine hizmet etmesi anlamına gelir. Ayrıca, sanal platformlarda yapılan sohbetlerin paradoksal bir şekilde yalnızlık duygularını artırabileceği, bazı çalışmalarca belirtilmiştir. Özellikle çevrimiçi sohbetlerin ardından bireylerin yalnızlık hissi daha da yoğunlaşabilir (Aşkın, 2020: 207).

Dijital ilerlemeler, aileyi de dahil olmak üzere hayatın her alanını etkileyerek özellikle çocukları büyük ölçüde etkileyebilen riskleri beraberinde getirir. Çocukların internet teknolojilerine hızla adapte olma yetenekleri ve bu teknolojileri etkin bir şekilde kullanmaları, bir avantaj olarak görünebilir; ancak son araştırmalar, çocukların internetin sınırlamalarına ve risklerine karşı savunmasız olduklarını ortaya koymaktadır. Ebeveyn olmak, dijital dünyada, çocuğun bilgisayar, telefon gibi teknolojilere erişimini kontrol etmekle sınırlı değildir. Teknolojik deneyimlerin temelinde yazılım, donanım ve hizmetlerin hızla değiştiği ve çeşitlendiği bir gerçektir (Zeybekoğlu Akbaş ve Dursun, 2020: 2254).

Radyo, televizyon, bilgisayar, cep telefonu ve internet gibi teknoloji ürünleri, aile yapısını ve içsel ilişkileri en etkileyen unsurlardır. Ancak maalesef, bu ürünlerin aile üzerindeki olumsuz etkileri, olumlu etkilerini aşmaktadır. Aile, bireyin sosyalleşmeyi öğrendiği temel yerlerden biriyken, televizyon ve internetin etkisiyle aile, aynı evi paylaşan bireylerden oluşan bir topluluk haline dönüşebilir. Bu durum, sosyal ve duygusal paylaşımların azalmasına neden olabilir ve bireyler, aile içinden beklediği ilgi, sevgi ve desteği dışarıda arama eğilimine girebilir (Yaşar Ekici, 2014: 218). Örneğin yapılan araştırmalara göre, televizyon bağımlılığının zamanı boşa harcama, arkadaşlarla daha az vakit geçirme, geleneksel değer yargılarını yok etme, okuma alışkanlığını azaltma, kişisel gelişimi engelleme ve aile içi iletişimi azaltma gibi sosyal açıdan olumsuz etkileri bulunmaktadır. Bu faktörlerden aile içi etkileşimi azaltma ele alındığında; fazlaca televizyon izlemenin aile bağlarını zayıflattığı, ebeveyn ve çocuklar arasındaki anlayış, işbirliği ve sorumluluk duygularını azalttığı söylenebilir (Ökten, 2020: 192-193).

4. Teknoloji Bağımlılığı ve Aile İçi İlişkiler

Yukarıda da bahsedildiği gibi teknoloji insanların hayatını son derece kolaylaştırmış, refahı arttırmış ve insan nüfusunun artmasına yol açmıştır.

1850'lerde bir milyar olan insan nüfusu günümüz itibarıyla 8 milyara yaklaşmıştır. Bununla birlikte 30 yılı aşkın bir süredir internet teknolojisi aktif olarak kullanılmaktadır. İnternetle birlikte bilgiye ulaşma, haber alma, eğlenme, uzaktakilerle online görüşmeler ve toplantılar yapma, yeni arkadaşlıklar kurma, bankacılık işlemleri ve fatura ödemeleri gibi pek çok fırsatlar insanoğlu için doğmuş ve gerçekleştirilmiştir. Ancak internetin bu faydalarıyla birlikte birtakım zararları da söz konusudur. Dezenformasyon, oyun bağımlılığı, kumar alışkanlığı, siber zorbalık, zamanı boşa harcama bunlardan bazılarıdır. İnternetin zararlı etkileri özellikle aşırı kullanım ve bağımlılıktan sonra ortaya çıkmaktadır.

İnternet bağımlılığı ilk kez 1996 yılında Kimberly Young tarafından tanımlanmıştır. İnternet bağımlılığı bireyin internet kullanımının yaşamını olumsuz etkileyerek problemlere yol açmasını ve internet kullanımını kontrol edememesini belirtmektedir (Asıcı, 2019: 95). Young (1998)'a göre internet bağımlılığının 8 kriteri bulunmaktadır. Bu kriterlerden 5'ine sahip olanlar bağımlı olarak değerlendirilmektedir. Bu kriterler şunlardır:

1. İnternet ile gereğinden fazla meşgul olma/dalma
2. Tolerans geliştirme, daha fazla kullanma ihtiyacı duyma
3. Başarısız bırakma girişiminde bulunma
4. İnternet kullanımı bırakıldıktan sonra huzursuz, karamsar, depresif veya sinirli olma
5. Planlanan süreden daha fazla çevrim içi olma
6. İnternet kullanımı nedeniyle İş, eğitim veya kariyer fırsatlarını tehlikeye atma
7. İnternet kullanımı konusunda başkalarına yalan söyleme
8. Sorunlardan kaçma veya ruh halini düzeltme amacıyla interneti kullanma

Bunlarla birlikte internet bağımlılığının teşhisinde dört bileşen ön plana çıkmaktadır: 1) zaman kaybı veya temel ihtiyaçların ihmal edilmesini doğuran aşırı internet kullanımı, 2) bilgisayara erişilemediğinde öfke, gerginlik ve/veya depresyon duyguları da dahil olmak üzere geri çekilme, 3) daha fazla kullanım için tolerans geliştirme, daha iyi bilgisayar donanım ve yazılımına ihtiyaç duyma, daha fazla kullanım saati ve 4) yaşanan tartışmalar, yalan söyleme, okul veya meslekte başarısızlık, sosyal izolasyon ve yorgunluk gibi olumsuz sonuçlar (Weinstein & Lejoyeux, 2010: 278).

Almanya’da tahminen 1,5 milyon insanın, yani Alman nüfusunun% 3’ünün internet bağımlılığı riski altında olduğu düşünülmektedir. İtalyan ergenlerde sorunlu internet kullanım oranı% 5,4, yunan ergenlerde sınırdan internet kullanımının yaygınlığı % 12,8’dir. İngiliz öğrencilerde Patolojik İnternet Kullanımı (PIU) ölçeğini kullanan öğrencilerin %18,3’ü patolojik internet kullanıcısı olarak kabul edilmiştir (Weinstein & Lejoyeux, 2010: 278). Bazı araştırmacılar ise bağımlılık düşüncesine karşı çıkmaktadır. İnternet bağımlılığının gerçek bir bağımlılık olmadığını ve belki de anksiyete, depresyon, dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu (DEHB) veya dürtü kontrol bozuklukları gibi diğer mevcut bozuklukların bir belirtisinden başka bir şey olmadığını savunmuşlardır. Bu soruyu çözmek için çok az veri mevcuttur ve internet bağımlılığının altında yatan patofizyolojik mekanizmalar bilinmemektedir (Weinstein & Lejoyeux, 2010: 282).

İnternet kullanımı bilinçli ya da bilinçsiz olabilmektedir. Bilinçli kullanımda bireyler merak duygularını giderir ve sürekli yeni bir şeyler öğrenir. Bilinçsiz kullanımda ise aşırı ve karmaşık bilgi yüklemesi, güvensiz bilgiye imkan tanınması, akademik başarısızlık, internet bağımlılığı, tehlikeli insanlarla tanışma, sanal şiddet, pedofili, depresyon, yalnızlık, sosyal çevreyle olan ilişkilerin zayıflaması gibi problemlere sebebiyet vermektedir (İstanbulu, 2021: 209). İnternet kullanımı sosyal becerisi düşük olan insanlara da cazip gelmektedir. Bu insanlar sosyal ilişkilerini geliştirmek için yeni insanlarla tanışmak ve dünyayı tanımak için internet ve sosyal medyayı kullanmaktadırlar (Aksoy, 2016: 97). Kendilik değeri düşük olan bireyler yeni ve kurgusal bir yaşam inşa ederler. Kendilik değeri düşük olan bireyler sanal dünyada başkalarının onu nasıl gördüğü, nasıl değerlendirdiği ve nasıl onayladığıyla ilgilenerek yeni bir dünyanın içerisine girmek isterler. Bireyler ailede görmedikleri sevgi, kabul görme ve desteklenme durumlarını dijital yaşamda bulmak isterler. Bu bağlamda aile bireylerinin kendilik değeri ve iletişim tarzlarının oluşmasında belirleyicidir (Yüceer Kardeş & Akgül Gök, 2020: 120-121).

Young ‘un yaptığı araştırmaya göre aşırı internet kullanımı veya internet bağımlılığı aile içi ilişkilere veya ikili ilişkilere ciddi ölçüde zarar vermektedir. Yapılan araştırmaya göre evlilikler, flört ilişkileri, ebeveyn-çocuk ilişkileri ve yakın arkadaşlıklar internetin aşırı kullanımı nedeniyle bozulmuştur. Bağımlı kişiler, bilgisayar başında yalnız zaman geçirmenin sonucu olarak, hayatlarındaki gerçek insanlarla giderek daha az zaman geçirmişlerdir. Başlangıçta bağımlılar, çamaşır yıkamak, çimleri kesmek veya market alışverişine gitmek gibi önemli olan ancak isteksizce yapılan günlük işlerden kaçınmak için interneti bir bahane olarak kullanma eğilimine sahipken, daha sonra bu sıradan görevlerin yanı sıra çocuklara bakmak gibi önemli faaliyetler

de göz ardı edilmiştir. Örneğin bir anne, internet kullanımına kendini kaptırdığı için çocuklarını okuldan almayı, akşam yemeği hazırlamayı, yatağına yatırmayı unutmuştur (Young, 1998).

Çocukların internet kullanımı ise ailelerin tutumuna göre farklılık göstermektedir. Tutum açısından üç aile tipi ön plana çıkmaktadır. Bunlar *otoriter*, *demokratik* ve *ihmalkâr* ailelerdir. Otoriter aileler internet kullanımı konusunda aşırı kontrolcü ve kısıtlayıcı davranırken, çocuklarına ilgi gösterme konusunda oldukça zayıftırlar. Bu ailelerde büyüyen çocukların internet kullanım süresi diğer çocuklara nazaran daha kısayken, problemlerli internet kullanımı fazladır. Demokratik ailelerde ise ebeveynler çocuklarına fazla yasak koymazken onların ilgileri otoriter ailelere göre daha fazladır. Çocuklarıyla sürekli iletişim kurarak interneti bilinçli kullanmalarını sağlamaktadırlar. İhmalkâr tutuma sahip ailelerde ise internet kullanım süresi fazla, ilgi düzeyi düşüktür. Yine bu ailelerde de tıpkı otoriter tutuma sahip ailelerdeki gibi interneti kötüye kullanma oranı artmaktadır (İstanbul, 2021: 222-223). Ayas ve Horzum (2013:46)'un Samsun ilinde ilköğretim öğrencileri üzerine yaptıkları araştırmada 407 öğrenciden elde edilen verilere göre; 214 aile (%52,5) ihmalkâr internet tutumuna, 96 aile (%23,5) müsamahakâr internet tutumuna, 83 aile (%20,3) demokratik internet tutumuna ve 14 aile (%3,4) otoriter internet tutumuna sahiptir.

Son yıllarda yaşanan Covid-19-küresel salgın sürecinde evde kalan çocukların telefon, tablet, bilgisayar kullanımları önemli bir biçimde artmıştır. Çocuklar uzaktan eğitim dışında kalan zamanlarını internette geçirirken bu zamanı erkek çocuklar daha çok oyun oynayarak kız çocukları ise sosyal medya ve alışveriş sitelerinde gezerek geçirmişlerdir. Ebeveynler çocukların zor koşullarını göz önünde bulundurarak fazla müdahil olmamışlardır. Bununla birlikte çocukların uyku düzeninin bozulduğu ve geç saatlere kadar oturan çocukların internette zaman geçirdikleri bildirilmiştir. Ayrıca yoğun çalışma koşullarına sahip olan ebeveynler çocukların derslerini ve ödevlerini takip etmekte zorlanmışlardır (Zeybekoğlu Akbaşı, 2020: 143-144).

İnternet denilince günümüzde akla ilk olarak sosyal medya gelmektedir. Sosyal medya Facebook, Twitter, Whatsapp, Youtube, Instagram vb. paylaşım sitelerinden/araçlarından oluşmaktadır. Yapılan araştırmalara göre Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan insanların %64'ü sosyal medyayı aktif olarak kullanırken akıllı telefon kullananların oranı %57'dir. Diğer bölgelerde ise sırasıyla sosyal medya ve akıllı kullanım oranları şöyledir: Avrupa %53 ve %45, Ortadoğu %52 ve %46, Asya-Pasifik %42 ve %41'dir. Sosyal medya kullanımında dünyada 13. Sırada yer alan Türkiye'de ise nüfusun

%63'ü sosyal medya kullanıcısıdır ve günde yaklaşık ortalama 3 saat zaman geçirilmektedir (Satıcı, 2019: 24).

Sosyal medya bireylerin hayatını değiştirmekte ve şekillendirmektedir. Sosyal medyanın normal kullanımı kişisel etkileşim ve iletişim açısından işe yararken problemlili kullanımı aile içi ilişkileri bozabilmekte ve parçalanmalar yaratabilmektedir. Özellikle eşler arasında kıskançlık, güvensizlik ve eş gözetimi gibi olumsuz duygu ve davranışları ortaya çıkarması aile ilişkisini bozabilmektedir. Öte yandan bireyler sosyal medyayı aşırı kullandıklarında gerçeklikten kopabilmekte ve ilişki memnuniyetini daha fazla artıran yüz yüze iletişimden mahrum kalmaktadırlar. Sosyal medyanın aşırı kullanımı sonucunda kişi aile, eğitim veya iş gibi önceliklerini ihmal ederek arkadaşlarını ve yakın çevresini yok saymaktadır (Şahin, 2020: 92-94).

İnternet ve sosyal medyanın aktif kullanım araçlarından biri akıllı telefonlardır. Son yıllarda akıllı telefon kullanımı bir hayli yaygınlaşmış, bireyler onsuz yapamaz hale gelmişlerdir. Bunun sonucunda akıllı telefonlar da bağımlılık yapan unsurlar arasına katılmıştır. Yapılan çalışmalarda akıllı telefon bağımlılarının ders çalışma ve iş yerinde çalışmayı ihmal ettikleri, benlik saygılarının çok düşük olduğu, çoğunun kaygılı ve utangaç oldukları, fiziksel ve psikolojik semptomlar geliştirdikleri, aile üyeleri ve arkadaşlarından uzaklaşarak sosyal ilişkileri ve işlevselliklerinin olumsuz yönde etkilendiği bulunmuştur (Bekaroğlu & Yılmaz, 2020: 115). Yusufoğlu'nun 2017 yılında üniversite öğrencileri ile yaptığı bir çalışmada öğrencilerin %61,6'sının günde 4 saatten fazla akıllı telefon kullandığı, %51,3'ünün sosyal ortamlarda bile sürekli telefonla meşgul olduğu, %58,8'inin akıllı telefon kullanımının günlük işlerine olumsuz etki ettiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Bununla birlikte akıllı telefonların yeterli sosyalleşme düzeyine ulaştırmadığı ve önemli ölçüde bağımlılık duygusu yarattığı tespit edilmiştir. Bir diğer açıdan bireylerin yalnızlık duygusunu azaltması, sosyal uyum nedeniyle kullanılması ve sağladığı çeşitli kolaylıklar nedeniyle vazgeçilmez bir niteliğe sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bunlara ek olarak akıllı telefon kullanıcılarının sosyal medyayı aktif bir biçimde kullandıkları, gerekli bilgilere ve güncel haberlere hızlı bir şekilde ulaştıkları gibi veriler elde edilmiştir. (Yusufoğlu, 2017: 2414-2424).

İnternet bağımlılığının bir diğer alt boyutu pornografi bağımlılığıdır. Pornografi bağımlılığı da aile yaşamını olumsuz etkilemektedir. Çeşitli cinsel sorunlar ve problemlili pornografi kullanımı evlilik doyumunu azaltmaktadır. Yapılan deneysel bir araştırmaya göre porno izlemek; cinsel memnuniyetin azalmasına, kadınlara karşı duyarsızlaşmaya, cinsellik algısının bozulmasına, tek eşliliğin değerinin azalmasına, evlilik ilkelerine yönelik alakanın

azalmasına ve çocuk sahibi olma isteğinin azalmasına yol açmaktadır. Hızla yükselen teknoloji çağında küçük çocuklar ve ergenlik dönemindekiler merak duygusuyla porno içerikli web sayfalarına ulaşabilmekte ve bağımlı hale gelmektedirler. Bu ise ruhsal, fiziksel ve sosyal sorunlar yaratmaktadır. Özellikle gençler bir süre sonra toplumdaki koparak inzivaya çekilmektedirler. Ebeveynler ise bu durumu engellemek için eskiye nazaran daha ciddi adımlar atmaktadırlar (Kumcağız, 2020: 150-151).

Bu bağımlılık türlerine ilaveten, kumar bağımlılığı, alışveriş bağımlılığı, oyun bağımlılığı gibi çevrimiçi bağımlılık türleri de mevcuttur. Yukarıdakilerle birlikte tüm bu teknolojik bağımlılıklar aile içi ilişkiler başta olmak üzere tüm sosyal ilişkileri olumsuz etkilemektedir.

Sonuç

19. yüzyılda çeşitli bilim dallarının gelişmesi ve fosil yakıtların etkili bir biçimde kullanılmaya başlanmasıyla birlikte teknolojiye önemli gelişmeler kaydedilmiştir. 19. ve 20. Yüzyılda insanlar daha önce yapamadıkları birçok şeyi teknoloji sayesinde kolaylıkla yapabilmişlerdir. Refah düzeyi ve konforlu yaşam olanağı artmıştır. Teknoloji sayesinde insanın doğada, denizde ve havada rahat seyahat edebilmiş, sanayi ve ticaret başta olmak üzere birçok alan teknolojiye bağlı olarak gelişmiştir. Yüksek katlı binalar, fabrikalar, yüksek hızlı ulaşım araçları, evlerde kullanılan çeşitli makineler, sağlık, eğitim, güvenlik vb. alanlarda kullanılan çeşitli araç ve gereçler insan yaşamına büyük kolaylıklar getirmiştir. Öte yandan telgraf, faks, telefon, radyo ve televizyonun icadıyla birlikte iletişim alanında büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Teknolojiye bağlı olarak ortaya çıkan çevre kirliliği, doğal kaynakların hızla tüketilmesi, sağlıksız beslenme ve savaş teknolojileri ise insanın hayatını zorlaştırmaya başlamıştır. 20. yüzyılın sonları ve 21. Yüzyılın başlarında ise gelişen internet teknolojisi ise iletişime yeni bir boyut kazandırmıştır.

Teknolojinin olumlu ve olumsuz yanları birey ve toplumu doğrudan etkilemiştir. Toplumun en küçük birimi olarak kabul edilen aile de bundan payını almıştır. Geleneksel geniş aile tipinin yerini modern çekirdek aile almıştır. Aileler yapı itibarıyla küçülmüş, aile içinde geleneksel değerler zayıflamıştır. Aile birçok fonksiyonunu modern kurumlara devretmiş, baba ve anne otoritesi etkisini kaybetmeye başlamıştır.

Gelişen iletişim teknolojileri ile birlikte ailede birtakım sorunlar meydana gelmeye başlamıştır. İnternet ve sosyal medyanın etkisiyle birlikte bireylerin aile, akrabalık ve arkadaşlık ilişkileri sanallaşmıştır. Bilgisayarlar ve akıllı telefonlarla birlikte bireyin dünyası değişmiş, ailesine yabancılaşmıştır. Aynı

evin içerisinde yaşayan aile üyeleri duygusal anlamda çözölme yaşayarak alternatifler aramaya başlamıştır. Evliliğin kutsallığı, çocuk yetiştirmenin önemi, kültürel miras bırakmanın anlamı değişmeye yüz tutan unsurlar arasındadır. Özellikle ergenler ve gençler aidiyetlerini ve bağlılıklarını sorgulamaya başlayarak yeni arayışlar içerisinde girmişlerdir.

Son olarak teknoloji bağımlılığı da aile için ciddi bir krize işaret etmektedir. Bireyler aile üyeleriyle zaman geçirmekten haz duymamakta, çocukların bakımı gibi önemli sorumluluklar ihmal edilmekte, eşler arasında kıskançlık ve güvensizlik duyguları artmakta, sevgi, değer görme ve cinsel tatmin durumları sanal ortama taşınmaktadır. Buna ilaveten aile parçalanmaları artmaktadır. Ayrıca çocuklar siber zorbalığa ve istismara maruz kalabilmektedir. İnternetin ve sosyal medyanın zararlı etkilerine karşı farkındalık oluşturulması ve eğitim yoluyla insanların bilinçlendirilmesi aile kurumunun geleceği açısından son derece önemlidir.

Kaynakça:

- Aksoy, P. (2016), "Aile İçi İlişkiler ve İletişim", *Aile Yaşam Dinamiği*, (Ed. G. Baran) Ankara: Pelikan Yayıncılık, s. 69-110
- Asıcı, E. (2019), İnternet Bağımlılığı, *Tüm Yönleriyle Bağımlılık* (Ed. A. Eryılmaz, M. E. Deniz), Ankara: Pegem Akademi, s. 94-130
- Aşkın, D. (2020), Teknoloji Çağında Aile Olmak: Dijital Aileler, Dijital Ebeveynlik ve Aile İçi Yabancılaşma, *Aile ve Sosyoloji*, (Ed. E. Dikici, O. Tire, Z.S. Adıgüzel), Konya: Eğitim Yayınevi, s. 196-212
- Ayas T., Horzum M.B. (2013), İlköğretim Öğrencilerinin İnternet Bağımlılığı ve Aile İnternet Tutumu, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 4 (39), s.46-57
- Aydın M. (2019), *Değişim Sosyolojisi*, 2.Baskı, İstanbul: Açılım Kitap
- Bauman, Z. (2018), *İskarta Hayatlar: Modernite ve Safraları*, 2. Baskı (Çev. O. Yener), İstanbul: Can Sanat Yayınları
- Bekaroğlu, E., Yılmaz T. (2020), Akıllı Telefon Bağımlılığı, *Teknoloji Bağımlılıkları* (Ed. C. Şahin, S. Günüş), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık s. 103-118
- Connerton, P. (2012), *Modernite Nasıl Unutturur*, (Çev. K. Kelebekoğlu), İstanbul, Sel Yayıncılık.
- Durning, A. (1998), *Ne Kadarı Yeterli: Tüketim Toplumu ve Dünyanın Geleceği*, 2. Baskı (Çev. (S. Çağlayan), Ankara: TÜBİTAK-TEMA Vakfi Yayınları.
- Ellul, J. (2003), *Teknoloji Toplumu* (Çev. M. Ceylan), İstanbul: Bakış Yayınları.
- İstanbullu, A. (2021), İnternet Aile Tutumu, *Teknolojinin Olumsuz Etkileri* (Ed. T. Ayas, M.E. Horzum), 6. Baskı, Ankara: Vizetek Yayınevi, s. 209-230
- Kaplan, K., Ertürk E. (2012), Dijital Çağ ve Bireyin İdeolojik Aygıtları, *The Turkish Online Journal Of Design, Art And Communication Tojdac*, 2(4), 7-12.
- Kumcağız H. (2020), Çevrim İçi Pornografi Bağımlılığı, *Teknoloji Bağımlılıkları* (Ed. C. Şahin, S. Günüş), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, s. 143-158
- Ökten S. (2020), Televizyon Bağımlılığı, *Teknoloji Bağımlılıkları* (Ed. C. Şahin & S. Günüş), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, s.183-208
- Poole, R. (1993), *Ahlak ve Modernlik*, (Çev. M. Küçük), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Satıcı B. (2019), Sosyal Medya ve Akıllı Telefon Bağımlılığı, *Tüm Yönleriyle Bağımlılık* (Ed. A. Eryılmaz & M. E. Deniz), Ankara: Pegem Akademi, s. 24-40
- Sayın, Ö. (1990), *Aile Sosyolojisi-Ailenin Toplumdaki Yeri*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi

- Şahin C. (2020), Sosyal Medya Bağımlılığı, *Teknoloji Bağımlılıkları* (Ed. C. Şahin & S. Güntüç), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, s. 79-102
- Tan, M. (2021), Kültürel Sermayenin Kişilerarası İlişkilere Etkisi: Bourdieucu Bir Yaklaşım, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi (İTOBİAD)*, 10 (3), s. 2016-2037.
- Tan, M. ve Mercimek, B. (2022), Teknoloji Kullanımının Kişilerarası İlişkilere Etkisi, *Sosyal Bilimlerde Teknoloji Kullanımı* (Ed. M. Soyalm, Y. Baydaş), Bursa: Ekin Yayınevi, s. 47-57.
- Twenge, J.M. (2013), *Ben Nesli* (Çev. E. Öztürk), (4.Basım), İstanbul: Kaknüs Yayınları
- Twenge, J.M. (2018), *i-Nesli*, (Çev. O. Gündüz) İstanbul: Kaknüs Yayınları
- Weinstein A, Lejoyeux M. (2010), Internet Addiction or Excessive Internet Use. *American Journal of Drug and Alcohol Abuse*. Sep;36(5):277-83.
- Yaşar Ekici, F. (2014), Türk Aile Yapısının Değişim ve Dönüşümü ve Bu Değişim ve Dönüşüme Etki Eden Unsurların Değerlendirilmesi, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, (30), 209-224.
- Yıldırım, E., Yıldırım E. (2013), Aile İçi İlişkiler ve İletişim, *Aile Sosyolojisi*, 3. Baskı (Der. K. Canatan, E.Yıldırım), İstanbul: Çalış Ofset Matbaacılık, s.139-152
- Young, K. S. (1998), Internet Addiction: The Emergence of A New Clinical Disorder, *Cyberpsychology and Behavior*, 1(3), 237-244
- Yusufoğlu, Ö.Ş. (2017), Boş Zaman Faaliyeti Olarak Akıllı Telefonlar ve Sosyal Yaşam Üzerine Etkileri: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi (İTOBİAD)*, Cilt: 6, Sayı:5, s. 2414 – 2434
- Yüceer Kardeş, T., Akgül Gök F. (2020), Dijital Bağımlılık ve Satir Yaklaşımı Bağlamında İletişim, *Dijital Bağımlılık ve E-Hastalıklar* (Ed. H. H. Aygül, E. Eke), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, s. 105-123
- Zeybekoğlu Akbaş, Ö., Dursun, C. (2020), Teknolojinin Aileye Etkisi: Değişen Ailenin Dijital Ebeveyn ve Çocukları, *Turkish Studies - Social*, 15(4), 2245-2265.
- Zeybekoğlu Akbaş, Ö. (2020), İnternet Bağımlılığı ve Aile İçi Etkileşimler, *Dijital Bağımlılık ve E-Hastalıklar* (Ed. H. H. Aygül, E. Eke), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, s. 125-147

TCDD İşletmesinde Uluslararası ve Yurtiçi Demiryolu Yük Taşımacılığı Etkinliklerinin Değerlendirilmesi

Ramazan Yıldız¹

Özet

Demiryolu taşımacılığının, ülke ekonomilerinin gelişimine ve ülkelerin refah seviyelerinin yükselmesine önemli katkıları bulunmaktadır. Demiryolu taşımacılığı (DYT), ekonomik bir taşıma olmasının yanı sıra çevre dostu ve güvenli bir taşımacılık türüdür. Yurtiçi ve yurtdışı yük ve yolcu taşımacılığında demiryoluna olan talep giderek artmaktadır. Demiryolu taşımacılığının yatırım maliyetleri yüksektir. Bundan dolayı Türkiye’de demiryolu kurulum ve işletim maliyetlerini kısmen özel sektör karşılasa da, ağırlıklı olarak kamu kurumu tarafından karşılanmaktadır. Yatırım maliyetlerinin yükselmesinden dolayı, etkin kullanılmayan her bir aracın amortisman ve işletim maliyetleri yükselmektedir. Etkinlik ölçümü hemen her işletmede ve işletmenin alt birimlerinde uygulanabilmektedir. Ölçümler sayesinde işletmeler mevcut durumlarını görebilmekte, gelecekle ilgili doğru ve kararlı adımlar atabilmektedirler. Bundan dolayı bu çalışmanın amacı, TCDD işletmesinin 2010-2019 yılları arası yurtiçi ve uluslararası yük taşımacılığındaki etkinlik değerlerini belirlemektir. Ayrıca işletmenin, hangi yıllarda daha etkin çalıştığı tespit edilerek işlemeye ve ilgili kuruluşlara referans yılları ve önerileri oluşturmaktır. ÇOVİD-19 salgınının tüm dünyayı ve demiryolu taşımacılığını etkilemesinden dolayı 2020 ve 2021 yılları verileri hesaba katılmamıştır. Etkinlik ölçümünde literatürdeki çalışmalar göz önünde bulundurularak çıktı (Ton-km) ve girdi (taşınan yük miktarı, ana hat uzunluğu ve yük vagonu sayısı) değişkenlerinden yararlanılmıştır. Araştırmada kullanılan veriler, TCDD faaliyet raporları ile Türkiye İstatistik Kurumu’ndan derlenmiştir. Araştırma verilerinin analizi için VZA tabanlı Windows Analysis programı (DEAP) kullanılmıştır. Sonuç olarak; yurtiçi demiryolu yük taşımacılığındaki ortalama etkinlikte % 1,8 oranında kayıp

1 Öğr. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yenice Meslek Yüksekokulu Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ramazanyildizahmet@gmail.com.; ORCID: 0000-0001-8437-8171

yaşanırken, uluslararası demiryolu yük taşımacılığında % 22,4 oranında kayıp yaşanmıştır. Her iki taşımacılıkta 2010 yılı referans gösterilecek yıl olmuştur. Uluslararası demiryolu yük taşımacılığının etkinliği bazı yıllarda bir miktar düzelme görüle de, sürekli düşme eğilimindedir. Bunun sebebi, dış ticaretteki taşımacılığın demiryolundan ziyade diğer taşımacılık türlerinin tercih edildiği anlamına gelmektedir. Dış ticarete demiryolu yük taşımacılığı cazip hale getirilmesi gerekmektedir.

1. Giriş

Demiryolu taşımacılığı (DT), geçmişten günümüze savaşta olduğu gibi günlük hayatta yolcu ve yük taşımacılığında aktif bir şekilde kullanılmaktadır. DT, ülkelerin ekonomik gelişmelerine doğrudan katkıda bulunmakta olup, sosyal ve kültürel faaliyetler açısından önemli yer tutmaktadır. Sanayi devriminde kömür, demir ve çelik gibi ağır hacimli ürünler taşınırken, günümüzde paketlenmiş veya paketlenmemiş birçok çeşitli ürünler demir yolu ile taşınmaktadır. (Perçin & Çakır, 2012).

Demiryolu taşımacılığı havayolu ve kara yoluna göre daha ucuz bir taşımacılık türüdür. Bir seferde daha fazla ürün götürebilmesi, iklim şartlarından az etkilenmesi ve daha güvenli olması açısından tercih edilebilirliği yüksektir. Ayrıca karayolu-demiryolu ve demiryolu-denizyolu kombine taşımacılık türlerinin birlikte yapılabilmesi ile kullanılabilirliği giderek artmaktadır.

Dünya genelinde kısa ve uzun mesafeli demir yolu yük ve yolcu taşımacılığı yapılmaktadır. Dünyada neredeyse tüm kıtayı birbirine bağlayan bir demiryolu ağı bulunmaktadır. Ayrıca Avrupa Kıtası'nda en popüler taşıma, demiryolu ile gerçekleşmektedir. Hindistan, Çin, Güney Kore ve Japonya yolcu taşımacılığında demiryolunu yoğun bir şekilde kullanmaktadırlar (WDB, 2022).

Türkiye'deki demiryolu taşımacılığı 1856 yılında başlamıştır. Gelişen teknolojiyle birlikte hızla artan insan ihtiyaçlarının daha ucuz karşılanmasında, demiryolu taşımacılığı daha çok kullanılmaya başlamıştır. Türkiye'de yük ve yolcu taşımacılığı yıllar itibarıyla gelişme göstermiştir. Özellikle hızlı tren altyapılarının kullanılmaya başlanması ve daha fazla demiryollarının ve araçların kullanılması ile, yolcu ve yük taşımacılığındaki gelişme hızlanmıştır (Kazancıoğlu, 2012).

Raylı sistemler aynı zamanda uluslararası taşımada kilit rol oynamaktadır. Gemilerin ihtiyaç duyduğu birçok yük, demiryolu ile daha kolay ve ucuz sağlanabilmektedir. Bundan dolayı birçok limanların demiryolu bağlantısı bulunmaktadır. Ayrıca birçok ürün demiryolu ağlarıyla vasıtasıyla kıtalar arası müşterilere ulaştırılmaktadır (Blagojevic & ark. 2020).

Demiryolu taşımacılığının altyapı maliyetlerinin yükselmesi sebebiyle, yatırım ve işletmesini kamu sektörü yürütmektedir. Kamu denetimi tarafından kontrollerin yapılmasına rağmen, rekabet eksikliğinden dolayı etkinlikleri düşmekte ve maliyetleri yükselmektedir. Bundan dolayı gelişmiş ülkelerde bile kırsal alanlara yatırım yapılmamaktadır (WDB, 2022). Yapılan dev yatırımların etkin ve verimli kullanılması, rekabet koşulları açısından son derece önemlidir. Etkin kullanılmayan araçların amortisman ve işletim maliyetleri sürekli yükselebilmektedir. Bu açıdan demiryolu taşımacılığının etkinlikleri ölçülerek mevcut durumları sürekli izlenmekte, gelecekle ilgili doğru adımlar atılabilmektedir. Literatürde demiryolu taşımacılığının etkinliklerini veri zarflama analizi (VZA) yöntemi ile araştıran yerli ve yabancı birçok çalışma bulunmaktadır.

Demiryolu verimliliği konusunda başı çeken araştırmalardan bazıları şunlardır: Oum ve Yu (1994), 1978-1989 tarihleri arasında 19 OECD ülkesinin demiryolu şirketinin verimliliğini VZA yöntemiyle araştırmışlardır. Cowie (1999) kamu ve özel demiryolu şirketlerinin teknik ve yönetsel etkinliklerini değerlendirmek için VZA yöntemini kullanmışlardır.

Yu ve Lin (2008) 20 farklı demiryolu işletmesi için yük ve yolcu verimliliğini VZA yöntemiyle hesaplamışlardır. Sameni ve ark. (2016) yolcu tren istasyonlarının etkinliklerini değerlendirmişlerdir. Blagojevic ve ark. (2020) demiryolu yük taşımacılığındaki taahhütlerin etkinliklerini hesaplamışlardır.

Demiryolu taşımacılığı ile ilgili Türkiye’de yapılan benzer çalışmaların başında şunlar gelmektedir. Erturan ve Uysal (2013) Türkiye’de 1981-2010 yılları arasında demiryolu taşımacılığının etkinliklerini hesaplamışlardır. Bayat ve Özdemir (2019) Türkiye’de 5 farklı bölgede demiryolu taşımacılığının etkinliklerini VZA yöntemi ile değerlendirmişlerdir. Kazancıoğlu (2012) Türkiye ile Avrupa ülkelerinin demiryolu taşımacılığı verimlilikleri üzerine çalışma yapmıştır.

Kutlar ve ark. (2013) dünya genelinde 31 adet demiryolu şirketinin etkinliklerini hesaplamışlardır. Perçin ve Çakır (2012) Türkiye’de 1975 ile 2010 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi (TCDD)’nin etkinliklerini ölçmüşlerdir. Sarıkaya ve ark. (2012) Türkiye’de TCDD’nin bölgesel olarak etkinliklerini araştırmışlardır.

Yapılan yerli ve yabancı çalışmalar ağırlıklı olarak taşınan yük (yurtdışı ve yurtiçi) ve yolcuların demiryolu etkinlikleri üzerine olmuştur. Fakat uluslararası demiryolu yük taşımacılığındaki etkinlikleri üzerine yeterince çalışma bulunmamaktadır. Türkiye’de yapılan çalışmalar ise TCDD yük

veya yolcu taşımacılığının etkinlikleri üzerindedir. Fakat son yıllardaki veriler kullanılarak hem yurtiçi hem de uluslararası taşımacılığın etkinliklerini araştıran bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma, kullanılan girdi ve çıktı değişkenlerinin farklı olması ve verilerin farklı tarih aralığını kapsamaması açısından özgün değer taşımaktadır. Ayrıca Türkiye’de ulusal ve uluslararası demir yolu taşımacılığının birlikte değerlendirmesi açısından diğer çalışmalardan farklılık oluşturmaktadır. Bundan dolayı bu çalışmada son yıllarda TCDD işletmesinin yurtiçi ve uluslararası demiryolu taşımacılığının etkinlik değerleri araştırılmıştır. Çalışma ile, TCDD işletmesinin yurt içi ve uluslararası alandaki verimlilikleri hesaplanarak hangi alanda iyi veya zayıf olduğu belirlenmektedir. Böylelikle özel ve kamu sektörü açısından bilgi oluşturma amacı taşımaktadır. Etkinlik ölçümünde literatürdeki çalışmalar göz önünde bulundurularak çıktı (Ton-km) ve girdi (taşınan yük miktarı, ana ha uzunluğu ve yük vagonu sayısı) değişkenlerinden yararlanılmıştır.

2. Literatür Taraması

Demiryolu taşımacılığının ekonomik yatırım maliyetleri yüksektir ve günümüz şartlarında bu alandaki rekabet giderek artmaktadır. Bundan dolayı demiryolu taşımacılığının etkinlikleri üzerine birçok çalışama yapılmaktadır. Fakat araştırmalar ağırlıklı olarak ülkeler arası kıyaslama veya bölgesel olarak yapılmıştır. Etkinlik ölçümlerinde genel olarak VZA kullanılmaktadır. VZA yönteminde kullanılan girdi ve çıktı değişkenleri araştırmacıların tercihinin bırakılmaktadır. Bundan dolayı VZA girdi ve çıktı değişkenlerinin çok iyi şekilde belirlenmesi gerekmektedir (Akdamar ve Eren 2021).

George ve Rangaraj (2008) Hindistan’da demiryolu bölgelerinin performansları üzerinde çalışma yapmışlardır. VZA yöntemi kullanılarak yapılan çalışmada işletme maliyetleri ve lokomotif çekiş gücünü girdi değişkenleri olarak alınırken, ton-km ve yolcu-km değişkenleri çıktı değişkenleri olarak alınmıştır. Hilmola (2007) Avrupa’da kargo taşımacılığındaki 25 demiryolu işletmesinin etkinliklerini hesaplamıştır. Çalışmada girdi değişkenleri olarak personel, lokomotif, vagon sayıları ve demiryolu uzunluğu kullanılırken, çıktı değişkeni olarak taşıma yük miktarı tercih edilmiştir. Yu (2008) dünya genelinde 40 demiryolu işletmesinin etkinliğini araştırmıştır. Araştırmada girdi değişkenleri olarak personel, vagon sayıları ve hat uzunluğu kullanılırken, çıktı değişkenleri olarak yük ton-km ve yolcu-km değişkenleri alınmıştır. Marchetti ve Wanke (2017) Brezilya’da demiryolu yük taşımacılığının verimliliğini araştırmışlardır. Araştırmada personel ve vagon sayısı girdi değişkenleri olarak kullanılırken, çıktı değişkeni olarak ton-km (taşınan yük miktarı) alınmıştır.

Guzman ve Montoya (2011) İspanya’da demiryolu verimliliğinin belirlenmesi için çalışma yapmışlardır. Girdi değişkenleri olarak lokomotif çekiş gücü, koltuk sayısı, yük kapasitesi ve gidilen mesafe kullanılırken, çıktı değişkeni olarak elde edilen gelir kullanılmıştır. Bhanot ve Singh (2012) Hindistan’da demiryolu konteyner operatörlerinin etkinliklerini hesaplamışlardır. Girdi değişkenleri olarak personel, vagon sayıları, yük ekipman sayısı ve konteyner kullanılırken, çıktı değişkeni olarak ton-km ve net kar kullanmışlardır.

Erturan ve Uysal (2013) 1981-2010 yılları arasında Türkiye’de demiryolu taşımacılığının etkinliklerini hesaplarken girdi değişkenleri olarak personel, yolcu vagon sayısı ve hat uzunluğunu kullanırken, çıktı değişkeni olarak yolcu-km ve yük-km değerleri alınmıştır. Türkiye’de 5 farklı bölgede demiryolu taşımacılığının etkinliklerini araştıran Bayat ve Özdemir (2019) girdi değişkenleri olarak karayolu-km, demiryolu-km, limanlara uğrayan gemi sayısı, uçak iniş-kalkış sayıları, GSYİH ve araç sayılarını kullanırken çıktı değişkenleri olarak ilgili lojistik sektörlerinin cirolarını kullanılmışlardır. Türkiye ile Avrupa ülkelerinin demiryolu taşımacılığı verimliklerini kıyaslayan Kazancıoğlu (2012) girdi değişkenleri olarak, hat uzunluğu, yolcu-km ve yolcu sayısını kullanırken çıktı değişkeni olarak seyahat sıklığını kullanmıştır.

Türkiye’de 1975 ile 2010 yılları arasında TCDD işletmesinin etkinliklerini araştıran Perçin ve Çakır (2012) girdi değişkeni olarak personel sayısı ile yolcu-araç ve yük-taşıma kapasitelerini kullanılırken, çıktı değişkeni olarak yolcu-km ve ton-km kullanılmışlardır. Yine TCDD işletmesinin verimliliğini araştıran Sarıkaya ve ark. (2012), girdi değişkenleri olarak toplam personel sayısı, elektrikli- elektriksiz hat uzunlukları ve lokomotif çalışma süresini (yıllık) kullanılırken çıktı değişkenleri olarak yolcu-km ve yük-km kullanmışlardır.

2.1. Veri Seti ve Yöntemi

Bu çalışmada TCDD işletmesinin yurtiçi ve uluslararası yük taşımacılığındaki etkinlikler araştırılmıştır. Araştırmada kullanılan veriler TCDD faaliyet raporları ile Türkiye İstatistik Kurumu’ndan (TÜİK) derlenmiştir. Araştırmada, COVID-19 salgınının tüm dünyayı ve Türkiye’yi etkilemesinden dolayı, demiryolu taşımacılığındaki 2020 ve 2021 yılı verileri dikkate alınmamıştır. Bundan dolayı çalışmada mevcut durum ile ilgili daha rasyonel sonuçlara ulaşmak için 2010-2019 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır. Araştırmada, yurtiçi demiryolu yük taşımacılığı ile uluslararası yük taşımacılığının belirlenen yıllar arasında etkinlik değerleri hesaplanmaktadır. Böylelikle, etkin olan ve olmayan yıllar belirlenerek

etkinliğin artırılması için işletme tarafından gerekli adımlar atılabilecektir. Perçin ve Çakır (2012) 1975-2010 yılları arasındaki veriler ile Erturan ve Uysal (2013) 1981-2010 yılları arasındaki verileri kullanarak, TCDD üzerine etkinlik araştırmaları yapmışlardır. Bu çalışmada ise araştırmaların devamı olacak şekilde 2010-2019 yılları tercih edilmiştir. Yurtiçi ve uluslararası demiryolu yük taşımacılığının etkinliğini değerlendirmek için literatürde de en fazla kullanılan yöntem olan VZA'dan yararlanılmıştır. Etkinlik analizleri için VZA tabanlı Windows Analysis programı (DEAP) kullanılmıştır. Çalışmada karar vericilerin girdi ve çıktı değişkenleri üzerinde etkisinin olabilmesinden dolayı sabit getiri yöntemi (CCR) tercih edilmiş, girdi değişkenlerinin çıktı üzerinde nasıl etki ettiğini belirlemek için ise girdi ağırlıklı yöntem tercih edilmiştir. Bu çalışma için etik izni gerektirmemektedir.

Araştırmadaki veriler, literatürdeki çalışmalar göz önünde bulundurularak üç adet girdi ve bir adet çıktıdan oluşmaktadır. Girdi ve çıktı verilerinin ayrıntılı bilgileri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Uluslararası Ve Yurtiçi Taşımada Kullanılan Girdi Ve Çıktı Değişkenleri

Çıktı Değişkenleri	Değişkenlerin Açıklaması	Birimi
Ton-km	Bir ton yükün bir kilometre taşınmasıyla ilgili ölçü birimi	Ton
Girdi Değişkenleri	Değişkenlerin Açıklaması	Birimi
Uluslararası veya Ulusal Taşınan Yük Miktarı	Vagonlarla Taşınan Yük Miktarı	Ton
Ana Hat Uzunluğu	Taşımada Kullanılan Ana Hat Uzunluğu	Km
Yük Vagonu Sayısı	Yük Taşımacılığında Kullanılan Vagon Sayısı	Adet

2.2. Veri Zarflama Analizi

Performans değerlendirmelerde genel olarak ekonomik etkinlik, teknik etkinlik ve tahsis etkinlik olarak ölçülmekte, parametrik ve parametrik olmayan yöntemler kullanılmaktadır. Parametrik olmayan yöntemlerden birisi olan VZA, etkinlik ölçümünde en popüler yöntemlerden birisidir. Eğitimde, sağlıkta, lojistikte, kamuda, üretim ve hizmet birimlerinde, hemen birçok alanda bu yöntem kullanılmaktadır (Sarıkaya ve ark. 2012).

Veri zarflama analizi 1957 yılında Farrell tarafından geliştirilen doğrusal programlama yöntemine dayanan çok kriterli karar verme yöntemlerinden birisidir. Literatürde “Decision Making Units” veya “DMU’s” olarak

isimlendirilen yöntem girdi ve çıktı değişkenleri ile verimliliği tahmine etmede kullanılan parametrik olmayan bir yöntemdir (Kazancıoğlu 2012).

Ölçeğe göre sabit getiri yöntemini (CCR) Charnes, Cooper ve Rhodes (1978) geliştirirken, ölçeğe göre değişken getiri yöntemini (BCC) Banker, Charnes ve Cooper (1984) tarafından geliştirilerek günümüzdeki VZA şeklini almıştır. Literatürde en fazla CCR ve BCC yöntemleri tercih edilmektedir. Bu yöntemlerin girdi ve çıktı odaklı olmak üzere çeşitleri bulunmaktadır. VZA'da kullanılan girdi ve çıktı verileri eksi veya 0 ile çalışmaz, pozitif olması gerekmektedir. Bununla birlikte her bir karar verme biriminde (KVB) bulunan verilerin sayıları birbirine eşit olması gerekmektedir. Bununla birlikte VZA süreçlerindeki adımlar şunlardır: KVB seçiminin yapılması, girdi ve çıktı değişkenlerinin belirlenmesi, modelin seçimi ve uygulama, son olarak sonuçların yorumlanmasıdır (Bayat ve Özdemir, 2019).

2.2.1. Veri Zarflamada CCR Modeli

Bu modeli değerlendirmek için n adet karar verme birimi içerisinde, adet girdi ve s adet çıktı değişkenleri üzerinde hesaplamalar yapılmaktadır. Her bir karar verme biriminin girdi ve çıktılarına eşit ağırlıklar atanarak amaç fonksiyonu maksimize edilmektedir.

$$H_k \text{ maksimum} = \frac{\sum_{r=1}^s u_{rk} y_{rk}}{\sum_{i=1}^m v_{ik} x_{ik}} \quad (1)$$

Hesaplamanın daha objektif olabilmesi için iki kısıt belirlenmiştir. Birinci kısıt, ağırlıklar kullanarak yapılan etkinlik ölçüm sonuncunun hiçbirisi %100'ü (1'i) geçmemelidir. Geçmesi durumunda toplam faktör verimliliği sonsuz çıkacaktır (2). İkinci kısıt ise ağırlıkların hiçbirisi negatif değer taşıması gerekir (3).

$$\frac{\sum_{r=1}^s u_{rk} y_{rj}}{\sum_{i=1}^m v_{ik} x_{ij}} \leq 1; \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (2)$$

$$u_{rk}, v_{ik} \geq 0 \quad r = 1, 2, \dots, s \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (3)$$

Yukardaki formülde (2) amaç fonksiyonunun paydası 1'e eşitlenerek, sonsuz elemanlı çözüm kümesini temsil eden Simplex algoritması ile çözülebilen, eş doğrusal programlama modeline dönüştürülerek veri zarflama modeli elde edilmektedir (Gökmen & ark. 2018).

Girdiye Yönelik Veri Zarflamada CCR Modeli

Girdiye yönelik kurulan VZA modeli aşağıda yer almaktadır (Perçin ve Çakır 2012).

$$\begin{aligned} Q_k &= \sum_{r=1}^s u_{rk} y_{rk} & (4) \\ \sum_{r=1}^s u_{rk} y_{rk} - \sum_{i=1}^m v_{ik} x_{ij} &\leq 0; & k \text{ ve } j = 1, 2, \dots, n \\ \sum_{i=1}^m v_{ik} x_{ik} &= 1 \end{aligned}$$

$$u_{rk} \text{ ve } v_{ik} \geq \epsilon \quad r = 1, 2, \dots, s \quad i = 1, 2, \dots, m$$

Elde edilen analiz sonuçlarına göre her bir KVB'nin etkinlik oranları hesaplanmaktadır. Analizde, etkin olmayan değerlerin girdi ve çıktı değişkenlerinden yararlanılarak potansiyel iyileşme yüzde oranları (Pi) hesaplanmaktadır. Eğer "Pi" yüzdesi negatif çıkarsa, değişkenlerin değerleri "Pi" oranında azaltılması gerektiği, pozitif çıkması durumunda ise değişkenlerin değerinin "Pi" oranında artırılması gerektiği anlamındadır. "Pi" değerinin sıfır çıkması durumunda, etkinlik için herhangi bir iyileştirme yapılmasına gerek duyulmadığı anlamındadır. "Pi" değeri ile ilgili bilgiler formül 5'te gösterilmektedir (Özden, 2008).

$$Pi(\%) = \left(\frac{\text{Hedeflenen} - \text{Gerçekleşen}}{\text{Gerçekleşen}} \right) \times 100 \quad (5)$$

3. Bulgular

TCDD işletmesinin 2010-2019 yılları arasında uluslararası ve yurtiçi yük taşımacılığı ile ilgili etkinlik dertlendirmeleri ayrı ayrı hesaplanmıştır. Etkinlik hesaplamaları her bir yıl için ayrı ayrı değerlendirilmiş, etkin olmayan yıllar ortaya çıkarılmış ve potansiyel iyileşme yüzde oranları hesaplanmıştır.

Yurtiçi demiryolu taşımacılığının etkinlik değerleri Tablo 2'de gösterilmektedir. Verilere göre 2010, 2012, 2013, 2015 ve 2018 yıllarındaki yurtiçi demiryolu taşımacılığının verimli (1) çalıştığı görülmektedir. Diğer 5 yıldaki etkinlik değeri 1'in altında olduğu anlaşılmaktadır. Ortalama etkinlik değerine bakıldığında yurtiçi yük taşımacılığında 10 yılda işletme % 98,2 oranında verimli çalışırken, %1,8 oranında verimsiz çalışmıştır. En düşük verimliliğe sahip olan 2014 yılı (0,933) iken onu takip eden 2019 yılı (0,955) olmuştur. Referans kümesi, her bir KVB'nin daha etkin olabilmesi için referans alınması gereken KVB'ni göstermektedir. Etkin olan KVB içerisinde 2010 yılı (5'er kez) en fazla referans gösterilen yıl olurken, 2015 yılı 2'ser kez referans gösterilmiştir.

Tablo 2. Yurtiçi Taşımacılığının Etkinlik Değerleri, Referans Kümeleri Ve Referans Gösterge Sayıları

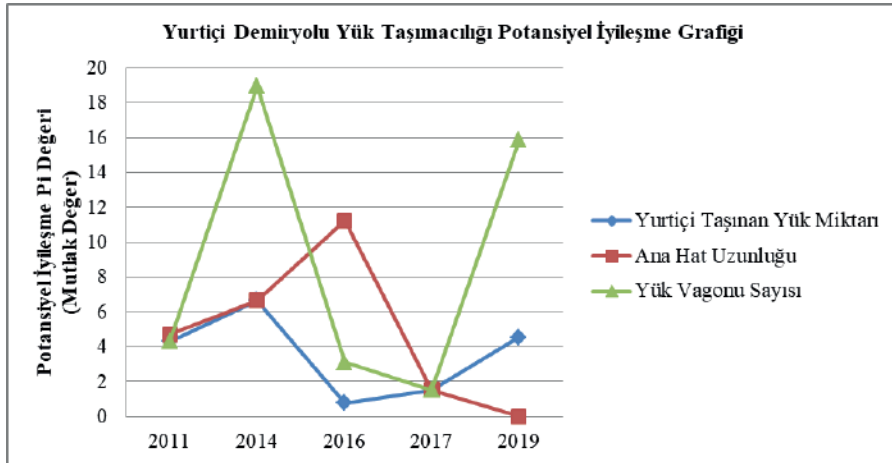
Yıllar	CCR Etkinlik Değeri	Referans Kümesi	Referans Gösterge Sayısı
2010	1.000	2010	5
2011	0,957	2015-2010	0
2012	1.000	2012	0
2013	1.000	2013	0
2014	0.933	2010-2018	0
2015	1.000	2015	2
2016	0,992	2010	0
2017	0,985	2018-2015-2010	0
2018	1.000	2018	3
2019	0.955	2010-2018	0
Ortalama	0.982		

Etkin olmayan KVB değişkenlerinin etkin olabilmesi için, potansiyel iyileşme oranları (Pi değerleri) hesaplanarak Tablo 3’de gösterilmektedir. İyileşme potansiyelinin en yüksekte en düşüğe doğru 2014, 2019 2016, 2011 ve 2017 yıllarında olduğu anlaşılmaktadır. İyileşme potansiyeli en yüksek 2014 yılında olup; yurtiçi taşınan yük miktarını ile ana hat uzunluğunda % 6,67 ve yük vagonu sayısında % 18,97 oranlarında girdi verilerinin azaltılmasıyla potansiyel iyileşme olabilmektedir. Yine 2019 yılında yük vagonu sayısında %15,85 ve yurtiçi taşınan yük miktarında % 4,54 oranlarında iyileşme olabilmektedir. Yurtiçi taşınan yük miktarı ile yük vagon sayısında en fazla iyileşme 2014 yılında (-6,67 ve -18,96) olurken, ana hat uzunluğundaki iyileşme 2016 yılında (-11,22) olduğu anlaşılmaktadır. Bu yıllara benzer şekilde 2016, 2011 ve 2017 yıllarındaki girdilerin Tablo 3’teki kadar azaltılması durumunda etkinliklerin artabileceği anlaşılmaktadır. Bu durumlar, işletmenin elindeki kaynakların olduğunu fakat yeteri kadar değerlendirilemediğini göstermektedir.

Tablo 3. Yurtiçi Taşımacılığında Etkin Olmayan Yılların Potansiyel İyileşme Oranları (%)

Yıllar	Yurtiçi Taşınan Yük Miktarı	Ana Hat Uzunluğu	Yük Vagonu Sayısı	Toplam Pi % Oranı
2011	-4,315857284	-4,70269364	-4,315857143	-13,33440807
2014	-6,670344828	-6,670345329	-18,96729056	-32,30798072
2016	-0,776870928	-11,22922684	-3,096709249	-15,10280702
2017	-1,532380161	-1,532376114	-1,532379999	-4,597136274
2019	-4,536459757	0,000	-15,854	-20,39045976

Yurtiçi demiryolu yük taşımacılığının potansiyel iyileşme yüzde değerlerine yönelik bilgiler Şekil 1'de gösterilmektedir. Buna göre; yurtiçi taşınan yük miktarı, ana hat uzunluğu ve yük vagonu sayıları 2014 yılında artarken, 2016 yılında sadece ana hat uzunluğunda artmış, diğer yıllarda düşme görülmektedir. 2016 yılından 2017 yılına, sadece yurtiçi taşınan yük miktarında bir miktar artmış, diğerlerinde yine düşme görülmektedir. Ana hat uzunluğunun verimliliklerinde; 2016 yılından 2019 yılına kadar düşme görülmekte, fakat yurtiçi taşınan yük miktarı ile yük vagon sayılarında yükselme görülmektedir. Grafikteki yükselmeler o yıllardaki verimliliğin daha az olduğunu göstermektedir.

Şekil 1: Yurtiçi Demiryolu Yük Taşımacılığı Potansiyel İyileşme % Değerleri

Uluslararası demiryolu taşımacılığının etkinlik değerleri Tablo 4'de gösterilmektedir. Verilere göre 2010 ve 2011 yıllarındaki uluslararası

demiryolu taşımacılığının verimli (1) çalıştığı görülmektedir. Diğer yıllardaki etkinlik değeri 1'in altında olduğu anlaşılmaktadır. İşletme 10 yıl içerisinde uluslararası yük taşımacılığında % 77,4 verimli çalışırken, %22,6 oranında verimsiz çalışmıştır. En düşük verimliliğe sahip 2015 yılı (0,580) ve onu takip eden 2017 yılı (0,596) olmuştur. Etkin olan KVB içerisinde 2011 yılı 8'er kez, 2010 yılı 1'er kez referans gösterilmiştir.

Tablo 4. Uluslararası Taşımacılığın Etkinlik Değerleri, Referans Kümeleri Ve Referans Gösterge Sayıları

Yıllar	CCR Etkinlik Değeri	Referans Kümesi	Referans Gösterge Sayısı
2010	1.000	2010	1
2011	1.000	2011	8
2012	0.921	2011-2010	0
2013	0.766	2011	0
2014	0.759	2011	0
2015	0.580	2011	0
2016	0.637	2011	0
2017	0.596	2011	0
2018	0.722	2011	0
2019	0.759	2011	0
Ortalama	0.774		

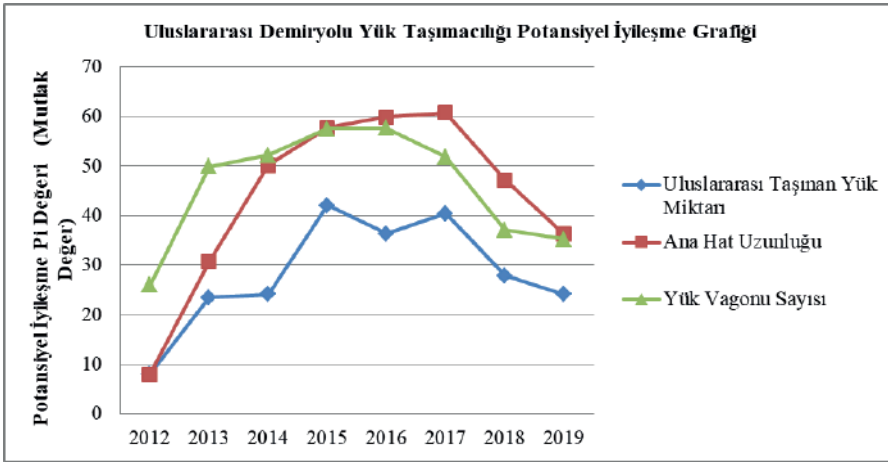
Etkin olmayan KVB değişkenlerinin etkin olabilmesi için, potansiyel iyileşme oranları (Pi değerleri) hesaplanarak Tablo 5'te gösterilmektedir. İyileşme potansiyeli toplamda en yüksek olan 2015 ve arkasından 2016 yılı gelmektedir. 2015 yılı için; uluslararası taşınan yük miktarını % 42,035, ana hat uzunluğunu % 57,64 ve yük vagonu sayılarını % 57,53 oranlarında azaltılması durumunda verimliliğin daha etkin olabileceği anlaşılmaktadır. 2016 yılı için ise; uluslararası taşınan yük miktarını % 36,27, ana hat uzunluğunu % 59,86 ve yük vagonu sayılarını % 57,53 oranlarında azaltılması durumunda etkin olabileceği görülmektedir. Bu yıllara benzer şekilde diğer yıllardaki (2012, 2013, 2014, 2017, 2018, 2019) girdilerin belirlenen oranlarda azaltılması durumunda etkinliklerin artabileceği anlaşılmaktadır. Uluslararası taşınan yük miktarı ile ana hat uzunluğunda en fazla iyileşme 2017 yılında (-40,39 ve 60,72) olurken, yük vagonu sayısında ise 2016 yılında (-57,53) olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, işletmenin elindeki kaynaklarını uluslararası demiryolu taşımacılığında yeteri kadar değerlendirilemediğini göstermektedir.

Tablo 5. Uluslararası Taşımacılıkta Etkin Olmayan Yılların Potansiyel İyileşme Oranları

Yıllar	Uluslararası Taşınan Yük Miktarı	Ana Hat Uzunluğu	Yük Vagonu Sayısı	Toplam Pi % Oranı
2012	-7,929062647	-7,929063866	-25,88937084	-41,74749735
2013	-23,42389019	-30,68998264	-49,81185575	-103,9257286
2014	-24,06646814	-50,10638131	-52,118664	-126,2915135
2015	-42,0357943	-57,64486294	-57,49188027	-157,1725375
2016	-36,27804478	-59,86171038	-57,53148186	-153,671237
2017	-40,39922865	-60,72937487	-51,77642531	-152,9050288
2018	-27,83328502	-47,18452219	-37,04219027	-112,0599975
2019	-24,08638148	-36,23550012	-35,22131171	-95,54319331

Uluslararası demiryolu yük taşımacılığının potansiyel iyileşme yüzde değerlerine yönelik bilgiler Şekil 2'de gösterilmektedir. Buna göre; uluslararası taşınan yük miktarı, ana hat uzunluğu ve yük vagonu sayıları 2012 yılından 2017 yılına kadar artarken, 2016 yılında sadece uluslararası taşınan yük miktarı düşme göstermiştir. 2017 yılından 2019 yılına kadar ise tüm girdi faktörlerinde düşme görülmektedir. Grafikteki yükselmeler o yıllardaki verimliliğin daha az olduğunu göstermektedir.

Şekil 2. Uluslararası Demiryolu Yük Taşımacılığının Yıllar İtibariyle Potansiyel İyileşme Değerleri

SONUÇ VE ÖNERİLER

Demiryolu taşımacılığında kullanılan alt ve üst yapı unsurlarının yatırım maliyetleri oldukça yüksek düzeydedir. Yüksek maliyetli yatırımlar, amortisman gibi yüksek maliyetleri beraberinde getirmektedir. İşletmenin elinde bulundurduğu kaynakları etkin ve verimli kullanılması durumunda, maliyetleri azaltmakta ve karlıklarını önemli ölçüde arttırılabilmektedir. Türkiye'nin en önemli ve tek kamu kuruluşu olan TCDD işletmesinin 2010-2019 yılları arasında yurtiçi ve uluslararası taşıma performansları ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Yurtiçi demiryolu taşımacılığının; 2010, 2012, 2013, 2015 ve 2018 yıllarında etkin çalıştığı, 2011, 2014, 2016, 2017 ve 2019 yıllarında ise etkin çalışmadığı görülmektedir. Ayrıca ortalama etkinlikte % 1,8 oranında kayıp yaşanmıştır. Verimliliğin geliştirilmesi için en fazla referans alınması gereken 2010 yılı (5'er kez) olduğu, ardından 2018 yılı (3'er kez) ve 2015 yılı (2'şer kez) oldukları anlaşılmaktadır (Tablo 2 ve Tablo 3). Ayrıca, Perçin ve Çakır (2012) ile Erturan ve Uysal'ın (2013) TCDD işletmesinde yapmış olduğu etkinlik çalışmasında 2010 en etkin olan yıl olarak belirlenmiş ve referans alınması gereken yılların başında gelmektedir. 2010 yılı için, önceki yapılan çalışmalara benzer şekilde bu çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Potansiyel iyileşme oranı 2014 yılından 2016 yılına kadar ana hat uzunluğunda yükselmeler görülmekte iken yurtiçi taşınan yük miktarı ve yük vagonu sayılarında düşme görülmektedir. Ana hat uzunluğu 2016 yılından 2019 yılına kadar giderek daha etkin kullanıldığı, yük vagonlarının ise 2014 yılından 2017 yılına kadar daha etkin kullanıldığı anlaşılmaktadır (Şekil 1).

Uluslararası demiryolu taşımacılığının; 2010 ve 2011 yıllarında etkin çalıştığı fakat diğer yıllarda (2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018 ve 2019) etkin çalışmadığı belirlenmiştir. Ortalama etkinlik % 77,4 olduğundan % 22,6 oranında kayıp yaşanmıştır. Verimliliğin geliştirilmesi için en fazla referans alınması gereken 2011 yılı (8'er kez) olduğu ve ardından 2010 yılı (1'er kez) olduğu anlaşılmaktadır. İyileşme potansiyeli toplamda en yüksek olan 2015 ve arkasından 2016 yılı gelmektedir. 2015 yılı için; uluslararası taşınan yük miktarını % 42,035, ana hat uzunluğunu % 57,64 ve yük vagonu sayılarını % 57,53 oranlarında azaltılması durumunda etkin olabileceği anlaşılmaktadır (Tablo 4 ve Tablo 5). Uluslararası taşınan yük miktarı, ana hat uzunluğu ve yük vagonu sayıları 2012 yılından 2017 yılına kadar etkin kullanılamamıştır. 2016 yılında sadece uluslararası taşınan yük miktarında bir miktar etkinlik iyileşmesi olsa da 2017 yılına kadar düşme görülmüştür. 2017 yılından 2019 yılına kadar ise tüm girdi faktörlerinde etkinlik iyileşmesi görülmektedir (Şekil 2).

Araştırmada kullanılan girdi ve çıktı değişkenlerinin sayıları ve verilerin belirli bir zaman aralıklarının alınması çalışmanın kısıntını oluşturmaktadır. Fakat belirlenen girdi ve çıktı değişkenleri, demiryolu taşımacılığındaki ana yapıyı oluşturmaktadır. Bunun yanında etkinlik ölçümünde en yaygın olan VZA olmasına rağmen başka yöntemler de kullanılabilir. Gelecekte daha çok girdi ve çıktı değişkenleri kullanılarak etkinlik çalışmaları yapılabilir. Ayrıca tren garlarındaki lojistik operasyonların etkinlikleri araştırılabilir.

Uluslararası demiryolu yük taşımacılığının etkinliği yurtiçi demiryolu yük taşımacılığının etkinliğinden düşüktür. Uluslararası alanda, demiryolu kaynakları yeterince kullanılmamaktadır. Uluslararası demiryolu taşımacılığı sadece 2010 ve 2011 yılında iyi iken, zamanla gerileme yaşanmıştır. Özellikle 2015 ve 2017 yıllarındaki etkinlik en alt seviyelere ulaşmıştır. Bunun sebebi, dış ticaretteki taşımacılığın demiryolundan ziyade diğer taşımacılık türlerinin tercih edildiği anlamına gelmektedir. Dış ticarete demiryolu taşımacılığı cazip hale getirilmelidir.

Kaynakça

- Akdamar, E. & Eren, E. (2021). "Marmara Bölgesi'ndeki konteyner limanlarının etkinlik ölçümü ve potansiyel iyileştirme önerileri", *Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(2), 150-156.
- Banker, R.D., Charnes, A. & Cooper, W.W. (1984). "Some Models For Estimating Technical And Scale Inefficiencies In Data Envelopment Analysis", *Management Science*, 30(9), Printed in U.S.A.
- Bayat, T. & Özdemir, Ş. (2019). "Ulaştırma Altyapısının Bölgesel Bazlı Lojistik Sektörü Üzerindeki Etkinliğinin Veri Zarflama Yöntemi İle Ölçülmesi", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)*, 9(2), 259-286.
- Bhanot, N. & Singh, H. (2012). "Benchmarking the performance indicators of Indian Railway container business using data envelopment analysis", *Benchmarking the performance indicators*, 101-120.
- Blagojević, A., Vesković, S., Kasalica, S., Gojić, A. & Allamani, A. (2020). "The Application Of The Fuzzy Ahp And Dea For Measuring The Efficiency Of Freight Transport Railway Undertakings", *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 3(2), 2620-1747 DOI: <https://doi.org/10.31181/oresta.2003001b>.
- Charnes, A., Cooper, W.W. & Rhodes, E. (1978). "A Data Envelopment Analysis Approach To Evaluation Of The Program Follow Through Experiment In US Public School Education", *Management Sciences Research Group Graduate School of Industrial Administration Carnegie-Mellon University Pittsburgh , Pennsylvania 15213*
- Cowie J. (1999). "The technical efficiency of public and private ownership in the rail industry: the case of Swiss Private Railways", *Journal of Transport Economics and Policy*, 33(1), 241-52.
- Erturan, M.B. & Uysal, F. (2013). "Türkiye'de Demiryolu Taşımacılığının Etkinliği Üzerine Veri Zarflama Analizi Ve Network Veri Zarflama Analizinin Karşılaştırılması", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 419-437.
- George, S.A. Rangaraj, N. (2008). "Performance benchmarking study of Indian Railway zones", *Benchmarking Int*, 15(1), 599-617. <http://dx.doi.org/10.1108/14635770810903178>.
- Gökmen, Ş., Tokatlioglu, Y. & Coşar, K. (2018). "Nicel Karar Yöntemlerinde Güncel Konular :Teori ve Uygulama (Bölüm 3) - Avrupa Ülkelerinin Deniz Ticareti Bakımından Etkinlik Analizi", *Gazi Kitabevi*, ISS: 9786053447672.
- Guzman. I. & Montoya, J.L. (2011). "Technical Efficiency and Productive Change in the Spanish Wide Gauge Railroad Sector", *Innovar*, 21, ISSN 0121-5051.

- Hilmola, O.P. (2007). "European railway freight transportation and adaptation to demand decline: efficiency and partial productivity analysis from period of 1980-2003", *Int J Product Perform Manag*, 56 (3),205-225. <http://dx.doi.org/10.1108/17410400710731428>.
- Kazancıoğlu, F.Ş. (2012). "Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesinin Performans Değerlendirmesi", *Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Der*, 27(1), 219-228.
- Kutlar, A., Kabasakal, A. & Sarıkaya, M. (2013). "Determination of the efficiency of the world railway companies by method of DEA and comparison of their efficiency by Tobit analysis", *Qual Quant*, 47, 3575-3602, DOI 10.1007/s11135-012-9741-0
- Marchetti, D. & Wanke, P. (2017). "Brazil's rail freight transport: Efficiency analysis using two-stage DEA and cluster-driven public policies", *Socio-Economic Planning Sciences*, 59, 26-42.
- Oum, T.H. & Yu, C. (1994). "Economic efficiency of railways and implications for public policy: a comparative study of the OECD countries' railways", *Journal of Transport Economics and Policy*, 28, 121-38.
- Özden, Ü.H. (2008). "Veri Zarflama Analizi (VZA) ile Türkiye' deki Vakıf Üniversitelerinin Etkinliğinin Ölçülmesi", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 37 (2), 167-185.
- Perçin, S. & Çakır, S. (2012). "Demiryollarında Süper Etkinlik Ölçümü: Türkiye Örneği", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(1), 29-45.
- Sameni, M.K., Preston, J. & Sameni, M.K. (2016). "Evaluating efficiency of passenger railway stations: A DEA approach", *Research in Transportation Business & Management*, 20, 33-38
- Sarıkaya, M., Kabasakal, A. & Kurlar, A. (2012). "Türkiye'de Bölgesel Olarak Devlet Demiryollarının 2000-2010 Döneminde VZA İle Etkinliğinin Ve Malmquist Endeksi İle Toplam Faktör Verimliliğinin Belirlenmesi", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 133-155
- UIC (2022). "Uluslararası Demiryolu Birliği", <https://uic.org/> (2022). 05.10.2022
- WDB (2022). "World data bank, Dünya Veri Bankası", <https://data.worldbank.org/> 05.10.2022.
- Yu, M.M. (2008). "Assessing the technical efficiency, service effectiveness, and technical effectiveness of the world's railways through NDEA analysis", *Transp Res Part A Policy Pract*, 42, 1283-1294. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tra.2008.03.014>.
- Yu, M.M. & Lin, E.T.J. (2008). "Efficiency and effectiveness in railway performance using a multi-activity network DEA model", *Omega The International Journal of Management Science*, 36, 1005- 1017.

İş Örneklemesi Yoluyla Kapasite Planlama

Salih Aka¹

Özet

Kapasite planlama bir işletmenin mevcut ve potansiyel kaynaklarından faydalanma durumunu göstermesi açısından üretim faktörleri için hayati önem taşımaktadır. Ana üretim programlama, malzeme ihtiyaç programlama gibi üretim planlamanın gerçekleştirildiği çizelgeleme çalışmaları kapasite planlama ile birlikte çalışmaktadır. İş analizi yoluyla işletmenin üretim kaynakları olan çalışanlar ve makinelerin performans takibi yapılamadığı durumlarda iş örneklemesi istatistiki altyapısı ile standart zaman hesabı için kullanılabilir. Çalışmada kapasite planlama için ihtiyaç duyulan standart zamanlar öncelikle iş örneklemesi yoluyla elde edilmiş sonrasında kapasite planlama adımları doğrultusunda işletmenin potansiyel kapasitesi hesaplanmıştır. Mevcut durum ve potansiyel durum karşılaştırması işletmenin verimlilik konfigürasyonunu ortaya koymaktadır. Rutin zaman etüdü yapılamayan işletmelerde kapasite planlama yapılabilmenin alternatif bir yolunu gösterdiğinden, çalışmanın uygulayıcılar açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

1. Giriş

Kapasite, işletmenin üretim zaman ufku içerisinde sahip olduğu kaynaklar vasıtasıyla, istenen nitelikteki mal ve hizmet miktarının üretilmesidir. Üretim sisteminin hedefler doğrultusunda ulaştığı veya ulaşması beklenen üretim düzeyi sistem kapasitesi olarak belirlenir. Diğer bir ifade ile kapasite, üretim çevrimi içerisindeki üretim miktarı olarak tanımlanır. Bir işletme için kapasite, üretim plan ve programlarının önceden hazır hale getirilmesi açısından kritik önemdedir. Mamulün istenilen miktar ve zamanda üretilmesini sağlayacak olan üretim programlarının başarısı kapasitenin hedeflerle uyumlu olması ile gerçekleşebilir. Kapasite konusunda tesisler, makineler ve çalışanlar dikkate alınmalıdır.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, salih.aka@erzincan.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-6386-8582

Kapasite planlamada aşağıdaki hiyerarşinin takip edilmesi gerekmektedir:

- Kapasite planı belirlenecek zaman dilimi içerisinde değerlendirilir. Küçük zaman dilimi dinamik revizyon gerektireceğinden mümkün olduğunca kapasite hesabı yıl üzerinden gerçekleştirilmektedir.
- Belirlenen zaman dilimi içerisinde işletmenin kullanabileceği üretim kaynakları belirlenmelidir. Tesis içerisindeki makine ve çalışan sayısı gibi üretim miktarını doğrudan ilgilendiren unsurlar ile çalışma süresi, boş bekleme gibi zamana dayalı veriler tespit edilmelidir. Hesaplamalar sonucunda üretim miktarı ve kaynakların kullanım oranı ortaya çıkacak verimlilik ile ilgilidir.
- Kısmi kapasiteler belirlenmelidir.
- Kısmi kapasitelerin birlikte ele alınması sonucunda toplam kapasite bir başka deyişle işletme kapasitesine ulaşmaktadır.

Bu doğrultuda işletme kapasitesi iki aşamalı olarak hesaplanmaktadır. İlk aşamada üretim kaynakları ve yapılacak iş ilişkisi incelenerek kısmi kapasiteler belirlenmekte, ikinci aşamada ise kısmi kapasiteler üretilen mal ve hizmetlere dağıtılarak ikincil kapasite ortaya konulmaktadır.

Bu bölüm çerçevesinde anlatılan konuyu desteklemek için ele alınan örnek işletme, belirli ve ölçülebilir bir zaman standardına sahip olmadığı için rastgele zamanlarda alınan gözlemlerle istatistiki değerlendirmeler yapılarak istenilen standart zaman değerlerine ulaşılmıştır.

2. Kapasite Nedir?

İşletmenin kapasite kapsamına, makine ve çalışanların dışında tesis, arazi ve taşıma araçları gibi farklı unsurlar da girmektedir. Aşağıdaki ifadeler kapasite kavramının farklı şekilde tanımlanmasıdır.

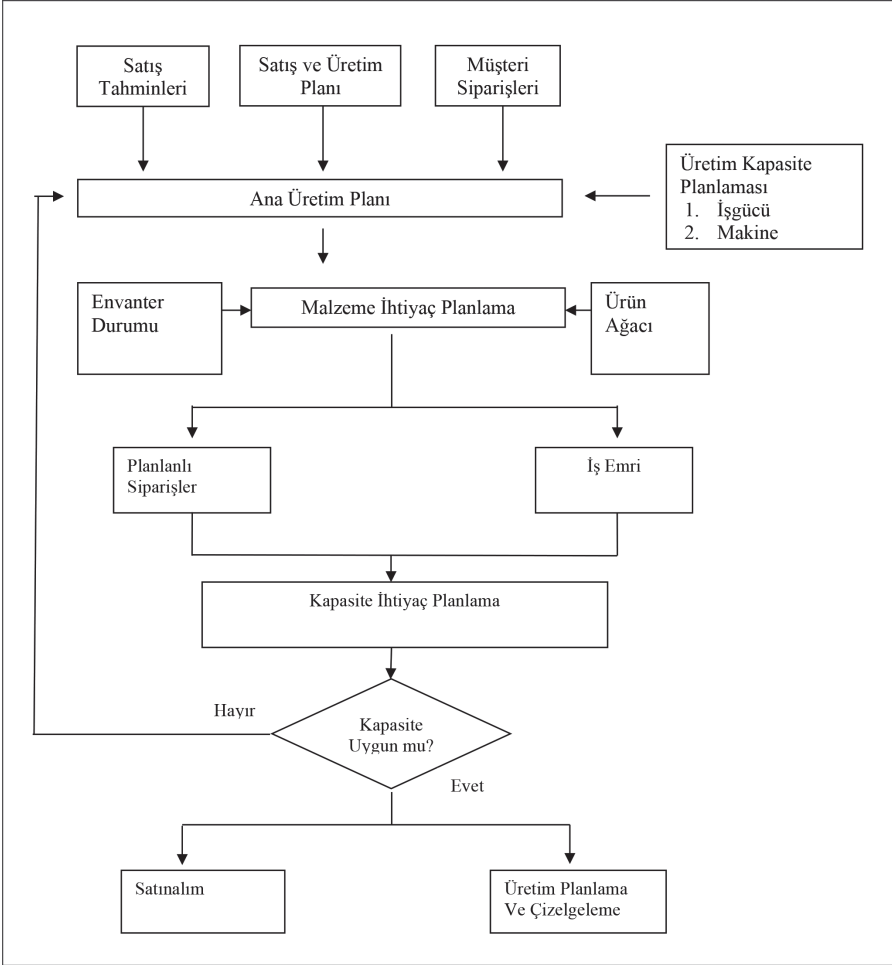
- Toplam iş yükü büyüklüğü
- Ürün karması doğrultusunda, belirli bir zaman dilimi içerisinde gerçekleştirilebilecek maksimum çıktı seviyesi
- İşletmenin hedeflere ulaşma ölçüsü
- Elde bulunan üretim karması ve sabit kaynaklar ile ulaşılabilen en yüksek üretim miktarı gibi farklı ifadeler aslında aynı kavramı işaret etmektedir.

Kapasite nicel ve nitel olarak iki farklı şekilde ele alınmaktadır. Nitel kapasite, çalışan ve üretim araçlarının kullanım zamanları ve kullanım amaçları ve mevcut sayılarını içermektedir. Nicel kapasite ise çalışan ve

makine gibi çeşitli üretim araçlarının performansına yoğunlaşmaktadır. Ayrıca kapasite dört sınıfta incelenmektedir. Teorik kapasite, makinelerin aralıksız çalışmalarıyla ulaşacağı maksimum çıktı seviyesi olarak düşünülür. Kullanılabilir kapasite ise teorik kapasite miktarından zorunlu izinler ve çeşitli nedenlerle meydana gelen duruşlar çıkarılarak hesaplanmaktadır. Daha önceki dönemlerdeki çıktı miktarı seviyesi kullanılabilir kapasiteyi ifade etmektedir. Planlanan kapasite, üretim planının gerçekte uygulanmasıyla ortaya çıkacak kapasite miktarını belirtmektedir. Gerçekleşen kapasite ise tüm belirsizlikler ve planlana aralar dikkate alındıktan sonra elde edilen çıktı düzeyidir.

Kapasite ihtiyaç planlaması, ana üretim programlama ve malzeme ihtiyaç programlama planları doğrultusunda şekillenmektedir. Ana üretim programlaması işletmenin talebine yönelik üretim programını ortaya koyarken, malzeme ihtiyaç planlaması üretilecek olan ürünün yapısında kullanılacak her bir kalem malzemenin zaman ve miktar planlamasını gerçekleştirmektedir. Fakat kapasite ihtiyaç planlaması her iki programlama için kısıt teşkil etmektedir. Kapasite ihtiyaç planlamasının bu hiyerarşideki yeri ve üretim içerisindeki rolü Şekil 1’de görülmektedir.

Şekil 1. Kapasite ihtiyaç planlama ve üretim rolü

Ürün çeşitliliği kapasite hesabında önde gelen problemlerden biridir. Ürün çeşitliliğinin az olduğu özellikle sürekli üretim sistemi çerçevesinde kurulan tesislerde kapasite planlaması çok daha kolaydır. Çimento üretiminde kapasite dorudan üretilen ton miktarı olarak alınırken bir beyaz eşya tesisinin kapasitesi üretilen ürün sayısı ile ortaya konmaktadır. Ürün çeşitliliğinin yoğun olduğu durumlarda çimento üretiminde olduğunu aksine kapasite birimini belirlemek oldukça karmaşıklaşmaktadır. Ürün veya sistem çıktıları adet, ton, litre gibi benzer birimler üzerinden ifade edilebildiği durumlarda kapasite ortak birim üzerinden değerlendirilebilmektedir. Fakat ürün çeşitliliği ve ürün karmaşıklığı arttıkça tek bir birim üzerinden kapasite hesabı yapılamamaktadır. Çıktı açısından kapasitenin belirli bir birim üzerinden

ifade edilemediği durularda, üretim girdi cinsleri üzerinden tanımlanabilir. Kapasite problemleri genel olarak aşağıdaki sebeplerden kaynaklanmaktadır:

- Ana üretim programının gerçekleşen hedeflerden uzak performans sergilemesi,
- Makine ve çalışan performanslarının analiz yetersizliği
- Verinin sağlıklı olarak sağlanmaması,
- Talepteki belirsizlikler,
- Üretim sırasında meydana gelen arızalar, duraklamalar gibi beklenmedik gelişmeler.

Kapasite planlama araçları üretim planlama ve kontrol sürecinin parçalarıdır ve dört sınıfa ayrılmaktadır:

- Kaynak Planlama
- Kaba Kapasite Planlama
- Kapasite İhtiyaç Planlama
- Girdi/Çıktı Kontrolü

Kapasite İhtiyaç Planlama, kapasite seviyesini belirlemektedir. Buradaki amaç üretim planları doğrultusunda iş gücü ve makine ihtiyacının tespit edilmesidir. Kapasite ihtiyacı çeşitli analizler yoluyla değerlendirilir ve malzeme ihtiyaç planının duyarlılığı test edilir. Bu sayede gerçekleşen kapasite kullanım seviyesinin hedefler karşısındaki durumu analiz edilir.

Kapasite planının sağlıklı yapılabilmesi için standart zamanların tespit edilebilmesi önem arz etmektedir. Standart zaman tespiti iki farklı yolla sağlanabilir:

1. İş ölçümü ve zaman etüdü
2. İş örnekleme ve tahmin değerlerine bağlı zaman tespiti

3. Literatür Araştırması

Kapasite talep ve tedarik durumlarından etkilenen ve üretim içerisinde stratejik olarak değerlendirilebilecek kararlardan biridir. Belirli ve belirsiz şartlar altında kapasite planlaması matematiksel olarak programlanmaya çalışılmaktadır. Geng vd. (2009) silikon devre levhasının kısa ömürlü ve fazla miktarda sermaye istediğinden hareketle fazla yatırım yapılmamasını ve bunu önlemenin çaresinin de kapasite planlamadan geçtiğini vurgulamıştır. Üretim, envanter ve yok satma nedeniyle oluşabilecek maliyetleri önlemek

için stokastik modeller kurup farklı senaryolar üzerinden kar maksimizasyonu hedeflenmektedir.

Kapasite problemlerinde genellikle üretim süreci içerisindeki düşük düzeyli envanterler (WIP) dikkate değer darboğazlar yaratabilmektedir. Nitekim Bitran ve Trupati (1989) çok kapasite sorununa WIP açısından yaklaşmış ve kapasitenin etkin şekilde kullanılmayışı WIP' e bağlamıştır. Çok yönlü üretim sistemlerinin ayrı ayrı kapasite planlama alternatiflerine sahip olabildiğini ve bu alternatiflerin maliyetlerinin minimize edilmesinin yolunun WIP' den geçtiğini ortaya koymuşlardır. A/GI/G/1 kuyruk modeli ele alınan WIP sorunun çözümü için kullanılmıştır. Problem başlangıçta lineer olmayan ikili tam sayılı model olarak formüle edilmiştir. Fakat analizlerde her bir bağlantı noktasının diğerinden bağımsız olarak stokastiksel bir süreç izlediği, yapılan network değişim yöntemi tarafından tespit edilince problem basit ikili tam sayılı modele dönüştürülmüştür. Deneysel yöntemler yarı iletken silikon levhası üretiminden bir örnek üzerinde denenmiştir. Benzer olarak Kim ve Uzsoy (2009) WIP sorununu giderebilmek adına iki değişkenli doğrusal olmayan bir model üretmiştir. Ancak yapılan çalışmaların sonunda deneysel yöntemin kuyruk uzunluğunu ve fonksiyonlar arası devir süresini azaltmasına rağmen optimum çözümü garanti etmediği görülmüştür.

Optimum çözüme ulaşmanın güç olduğu durumlarda çeşitli sezgiseller ve yapay zeka teknikleri kullanışlı araçlar olabilmektedir. Nitekim karınca koloni algoritması kapasite planlama konusunda fazlaca tercih edilen yöntemler arasındadır (Den Besten vd., 2000; Gravel vd., 2002; Ying ve Liao, 2003). Wang ve Chen (2009) kapasite planlamanın tek fabrika için değil de aynı tedarik zinciri içerisindeki birçok fabrikanın maliyetlerini minimize edecek şekilde alternatif yöntem olarak karınca algoritması sunmaktadır. Modelle kaynağın yanında malzeme ve teçhizat temini için düşünülmüş senaryolar da bulunmaktadır.

Farklı amaçlara hizmet eden özgün modeller kapasite problemleri çözüm alternatiflerini zenginleştirmektedir. Wang ve Lin (2002) eşzamanlı iki kaynak için kapasite planlama modeli geliştirmiştir. Zorzini vd. (2008) tarafından stratejiler, ürün teslim zamanı ve buna yönelik kapasite belirleme esasına göre oluşturulmuştur. Modelde üretim süreçlerine yönelik, piyasa talebine yönelik ve kapasite planlamaya yönelik ara yüzler bulunmaktadır. Modelin uygulandığı işletmelerde kısa ve orta vadede esnek bir üretim yapısı sistemi oturtulmuş ve müşteri geri dönüşümleri sonucu kapasite değiştirilebilme yeteneği kazandırılabilmiştir. Li vd. (2008) tarafından sistem bir bütün olarak ele alınmış ve bu bütünün içerisinde fazladan yığılmaların,

taşımaların, işlemlerin ve yerleştirme düzeninin kapasiteyi artırdığı bunun da gereğinden fazla maliyet oluşturduğu üzerine vurgu yapılmıştır.

Kapasite üzerine yapılan araştırmalar konuya bakış açısını genişletmiş, ele alınan alt parçaların bir bütün içerisinde maliyetlere yansımaları gösterilmek istenmiştir. Ana amaç kapasite olgusuna esneklik kazandırabilmek, talebe ve müşteri ihtiyaçlarına yetebilecek planlamayı sağlayabilmektir.

4. Uygulama

4.1. İş Örnekleme Teorisi

İş örnekleme olasılık kuramını temel alan istatistiksel bir yöntemdir. İş örnekleme, gerçekleştirilen işe dair rutin ve sürekli zaman verisinin olmadığı kesikli durumlarda oldukça kullanışlıdır (Robinson, 2010; Blay vd., 2014; Josephson ve Björkman 2013). Veriler sonucu elde edilen bilgiler “n” adet gözlem sonucunda olayın gerçekleşme sıklığının tespit edilmesine imkân sağlamaktadır. İş örnekleme çalışmasını gerçekleştiren bir iş analisti çalışanın ne kadar boş kaldığını yüzdesel olarak belirlemek amacıyla rastgele zamanlarda 10 gözlem almış ve 4 kez çalışanın boşta beklediğini belirlemiş ise, çalışanın boşta beklediği sürenin %40 olduğu şeklinde basit bir hesaba ulaşmış olacaktır. Gözlem sayısı istatistiksel yeterlilikte tutulur ve gözlemler gerçek duruma uygun titizlikle yapılırsa, elde edilen yüzdelere belirli bir hata payı dikkate alınarak standart zaman hesabında kullanılmaktadır.

Normal dağılım kullanılarak yapılan hesaplamalarda hata payı göz önüne alınarak bir aralık belirlenmekte ve buna göre gerekli olan gözlem sayısı hesaplanmaktadır. Söz konusu hata payının hesaplanabilmesi için standart sapmaya ihtiyaç vardır.

$$\sigma = \sqrt{\frac{p \times q}{n}} \quad (1)$$

Burada:

σ : Standart sapma

p : Hareketin gerçekleşme sıklığı

q : Hareketin gerçekleşmeme sıklığı

n : Toplam rastgele gözlem sayısı

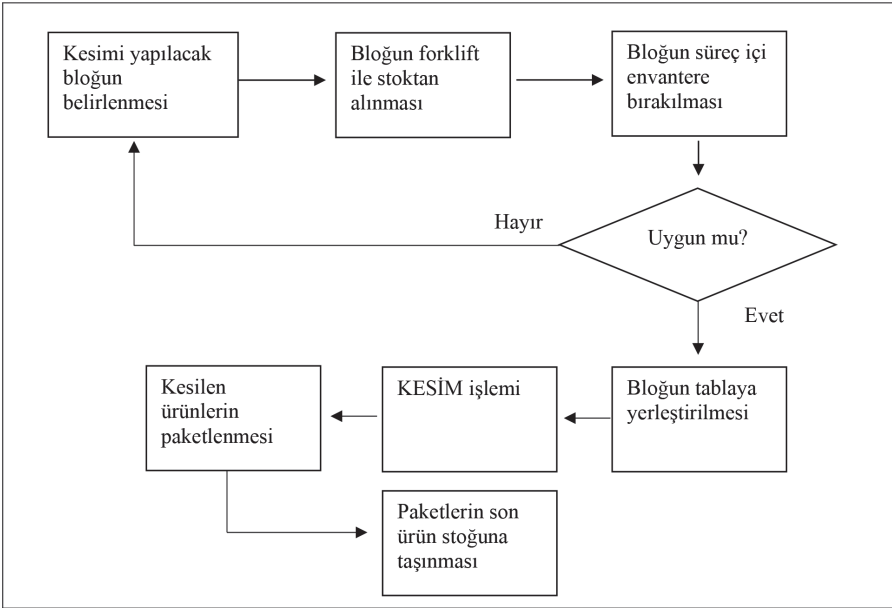
Normal dağılımda güven aralığı kavramı Z (güvenilirlik düzeyi) ve σ terimlerine dayanmaktadır. %95 güven aralığı için Z değeri normal dağılım tablosundan okunarak 1.96 olarak bulunur. Elde edilen güvenilirlik düzeyi

ve varyans değeri hata payının hesaplanmasında kullanılır. Denklem 2 gerekli gözlem sayısının tespitinde faydalanılmaktadır.

$$n = \frac{z^2 \times p \times q}{\sigma^2} \quad (2)$$

4.2. İş Akışı

İşletmelerde yeterli kapasitenin hesaplanabilmesi için gerçekleşen iş akışının iyi takip edilmesi ve makine başına düşen iş yüklerin tespiti önem arz etmektedir. İş akışı tam olarak belli standartlara oturtulamayan işletmelerde verimsizlik ortaya çıktığı gibi kapasitenin tam olarak kullanılması sağlanamaz. Çalışma ev tekstili ve mobilya sektörünün öncü kuruluşlarından birinin sünger imalat biriminde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın gerçekleştirildiği işletmede de bu standartların yeteri derecede ele alınmadığı saptanmıştır. İşletmede iş akımı o gün yetiştirilmesi gereken siparişe ve makinenin çalışma hızına göre değişkenlik göstermektedir. İş yükü, planlacının insiyatifine göre dağıtılmaktadır. Basit olarak iş akımı Şekil 2'de görülmektedir.

Şekil 2. Basit İş Akış Şeması

Sünger blok üretimden çıktıktan sonra işlenebilmesi için soğumaya bırakılması gerekmektedir. Bu amaçla işleneceği zamana kadar stoğa bırakılır. Planlama gereği kesim kararı alınan blok stoktan forklift yardımıyla

çekilir ve süreç içi envantere konulur. Bu aşamadan sonra makine operatörü bloğu süreç içi envanterden alarak makine yanına taşır ve makine tablasına yerleştirir. Küçük bir hazırlık zamanından sonra bloğun uygun ölçüler dahilinde kesimi yapılır.

Kapasite için esas alınan kısım bu kesim zamanıdır. Makine kapasitesinin bulunabilmesi için kesim zamanının doğru tespit edilmesi gerekmektedir. Kesim işlemi tamamlandıktan sonra ürünler paketlenerek üzerlerine sipariş kartları yapıştırılır. Nihai aşamada ürünler son ürün stoğuna taşınırlar.

4.3. Hareketlerin Belirlenmesi ve Tablonun Hazırlanması

İş örneklemede verimlilik hesabı için doğru fikir verebilmesi açısından arasında ilişki bulunan hareketler gruplandırılır. Ana amaç değer katan ve değer katmayan işlemlerin birbirinden rahatça ayrılabilmesini sağlamak olmalıdır. Örneğin; bekleme ve taşıma işlemleri verimliliği artırabilmek için en asgari seviyede olmalıdır. Buna karşın makine başında yapılan işlemin en azami seviyede olması beklenmektedir. Bu sayede çalışan enerjisini yapması gereken ve katma değer yaratan ana faaliyeti ayırabilmektedir.

A: Makinelerin kesim işlemi yapması yani çalışması.

B: Makinelerin boş beklemesi, çalışmaması.

C: Setup zamanları.

D: İşçinin makineyi çalıştırmasının beklenmesi diğer bir ifadeyle makine ve malzeme hazır durumdayken makinenin beklemesi.

E: Makinenin malzemeyi beklemesi.

F: Temizlik işlemlerinden dolayı bekleme.

G: Tamir, bakım, onarım işlemlerinden kaynaklanan bekleme.

H: İşlenmiş yani kesimi bitmiş ürünün alınması için geçen süre.

K: Kesilecek malzemenin kesim işlemi için makine üzerinde yerleştirilmesi için geçen süre.

M: İşçiden kaynaklanan hatalardan dolayı veya malzemedeki defolardan kaynaklanan ek süreler, bekleme, makinenin durdurulup yeniden çalıştırılması, kesim işleminin tekrarlanması... vs.

İş örnekleme tekniğinde verilerin belirlenen zamanlarda seri ve karışıklığa ihtimal vermeyecek formatta düzenlenmesi önemlidir. Tabloya yerleştirilecek unsurlar; makineler, rastgele zamanlar ve hareketlerdir. Tabloda her veri kodlarla ifade edilir. Böylece verilerin birbiriyle ilişkisi belirlendiği

gibi veri tutulması sırasında pratik olarak karşılaşılabilecek sorunların da ötesine geçilmiş olunur. Uygulamada birinci satır rastgele zamanları göstermektedir. Birinci sütun ise makinelerin kodunu içermektedir. Makine için hazırlanan bu tabloda bölümlerin ve makinelerin ayrılması hususu gözletilmiştir. Buna göre iki basamaklı rakamlar kullanılmıştır. Çalışma sahası gözlemlerin kolayca yapılabilmesi için dört bölüme ayrılmış ve her makine saat yönünde numaralandırılmıştır. Örneğin; 11 rakamı, birinci bölgedeki birinci makine anlamındadır. Makine numaraları Tablo 1'de de görsel olarak ifade edilmektedir.

Tablo 1. Örnek İş Örnekleme Tablosu

Rastgele Zamanlar	08:23	08:36	08:50	09:10	09:40	09:55	10:20	10:35	10:50	11:02	11:23	
Makine No	11	H	E	A	A	B	A	H	A	A	A	D
	12	A	H	B	H	B	A	D	A	A	H	E
	21	H	E	A	H	A	B	H	A	A	A	H
	22	K	E	A	E	B	E	K	B	A	A	A
	23	A	D	A	A	A	A	B	D	D	A	H
	31	D	A	A	A	A	A	A	A	A	A	E
	32	H	A	E	H	B	B	K	H	B	A	A
	33	E	A	A	A	E	D	A	A	A	E	E
	41	A	A	A	E	B	K	E	A	K	A	E
	42	A	A	D	A	A	D	B	B	A	B	A
	43	H	A	A	E	A	A	K	A	E	A	H

Makineleri işlevleri bakımından da iki sınıfa ayırabiliriz: döner tablalı kesme makineleri ve dikey kesme makineleri. Döner tablalı makinelerin çalışma hızı ve blok alabilme kapasiteleri dikey makinelere göre daha fazladır bu durum standart zaman hesabında derece olarak ayırma tabi tutulmaktadır.

4.4. Standart Zaman Tespiti

Standart zaman, çalışan ya da makinenin rutin performans standartları altında işi tamamlaması için gerekli toplam zamandır. Standart zaman birim süre için alınabileceği gibi toplu bir zaman kapsamında da alınabilir. Gerçekleştirilen çalışmada da standart zaman bir aylık süre zarfından hesaplanmaktadır. Hem iş örnekleme kullanılması hem de her makine başına düşen üretim miktarının tespitinin yapılamaması üzerine birim süre başına düşen üretim miktarı hesaplanmış daha sonra da çalışma frekansı, toleranslar ve üretim miktarı gibi standart zaman enstrümanlarıyla aylık standart zaman tespiti yapılmıştır.

Hesaplama yapılırken gerekli son unsur da derecelemedir. Doğru bir derecelemenin yapılabilmesi iş analistinin tecrübesine bağlıdır. Ölçümler

iş görenler için olsaydı dereceleme aralığı 50- 150 olması gerekirdi ama yapılan çalışmada iş elemanı makineler olduğu için dereceleme aralığı 50-100 olmaktadır. Formülasyonlar aşağıda sunulmaktadır:

- Standart zaman (STD):

$$STD = GZ (\text{Gerçekleşen zaman}) * Derece * Tolerans değeri \quad (3)$$

Burada dereceler gözlem sırasında belirlenirken gerçekleşen zaman iş örneklemeindeki frekans değeri ile toplam zamanın çarpılması ile elde edilir. Gerçekleşen zaman birim zamandaki üretim miktarının bulunabilmesi için de gereklidir.

- Gerçekleşen zaman (GZ)

$$GZ = \text{Toplam çalışma süresi} * \text{Frekans değeri} \quad (4)$$

Gerçekleşen zamanın bulunmasından sonra da derece ve toleransların ve de birim zamandaki üretim miktarının da çarpılması sonucu makine başına standart zamanlar elde edilir. Buradaki tolerans payları da makine bakım ve zorunlu durmaların toplamı olan payların aşağıdaki formülle hesaplanması sonucu bulunmuştur. Payların hesaplanabilmesi için de iş örnekleme kullanılmıştır.

$$\text{Toleranslar} = 100 / (100 - \text{paylar}) \quad (5)$$

Standart zaman tespitinde anlatılan ifadeler ve formüller hesaplamada kullanılmıştır. Bütün bu değerler kapasite hesabının alt yapısı için gereklidir. İşletmenin ürün bazında üretimine dair veriler Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2. İşletmenin mevcut üretim durumu

Kod	Yoğunluk	Tür	Adet	m^3
05-Sünger	14 DN	Plaka	2646	60,98
05-Sünger	18 DN	Plaka	19780	130,2
05-Sünger	22 DN	Plaka	1095	72,59
05-Sünger	24 DN	Kuştüyü Plaka	334	30,96
05-Sünger	24 DN	Plaka	177	2
05-Sünger	26 DN	Plaka	80	4,56
05-Sünger	27 DN	Plaka	314	20,29
05-Sünger	28 DN	Plaka	371	22,32
05-Sünger	32 DN	YY Plaka	317	17,39
05-Sünger	34 DN	HR Plaka	217	14,75
<i>Toplam Plaka</i>			25331	376,1
05-Sünger	16 DN	Rulo	2410	14,7
05-Sünger	18 DN	Rulo	8501	158,4
<i>Toplam Rulo</i>			10911	173,1
05-Sünger	22 DN	Kontur	160	3,59
05-Sünger	24 DN	Kontur	676	10,17
05-Sünger	24 DN	Kuştüyü Kontur	60	3,39
05-Sünger	27 DN	Kontur	321	9,1
05-Sünger	28 DN	Kontur	221	3,96
05-Sünger	34 DN	HR Kontur	319	24,35
05-Sünger	35 DN	HR Kontur	1045	50,99
<i>Toplam Kontur</i>			2802	105,6
05-Sünger	Karışık	Kırpık	1280	0
05-Sünger	Karışık	Sıynk	1000	0
<i>Diğer</i>			2280	0
<i>Genel Toplam</i>			41324	654,7

Sünger plaka kapasitesinin hesaplanmasında birim olarak “ m^3 ” dikkate alınmaktadır. İşletmenin üretim bölümünce sağlanan ve dolayısıyla kesimi yapılan üretim miktarı $654,7 m^3$ dür.

4.5. Kapasite Planlama Hesabı

Üretim programları makinelerin gerçek kapasiteleri üzerinden planlanmaktadır. Gerçek hayatın belirsizliklerinden kaynaklı olarak makinenin maksimum kapasitesine ulaşması çoğu zaman mümkün değildir.

Ürün çeşitliliğinin az olduğu üretim sistemlerinde makinelerin bireysel kapasitelerine ulaşma imkânları bulunmaktadır. Fakat üretim sistemlerinde bir makinenin diğer makinelerle ilişkileri, işçi ve malzeme ile ilgili gecikmelerden dolayı genellikle maksimum kapasiteye ulaşamaz. Amaç her makinenin gerçek kapasite değerlerini hesaplamak olduğuna göre, makine-saat cinsinden bir makinenin kapasitesi aşağıdaki aşamalar doğrultusunda hesaplanır:

- *Adım 1:*

$$H_{act} = N_r * H_{avail} \quad (6)$$

H_{act} : Fiili saat

N_r : Kapasite hesabı yapılacak makine sayısı

H_{avail} : Zaman dilimi içinde bir birim kaynak için elverişli saat

- *Adım 2:*

$$H_{tp} = H_{act} * E_o * P_w * E_m \quad (7)$$

H_{tp} : Ürün için talebi karşılayabilecek toplam süre

E_o : Örgüt etkinliği

P_w : Operatör verimliliği

E_m : Makine bakım etkinliği

- *Adım 3:*

$$O = H_{tp} / (H_{std} + S) \quad (8)$$

H_{std} : Ürün için standart işlem süresi

S : Ürün için hazırlık süresi

O : İşletmenin toplam kapasitesi dahilinde üretebileceği ürün miktarı

Aşamalar sonucunda yapılan hesaplamalar doğrultusunda dikkat edilmesi gereken birkaç husus bulunmaktadır. Özellikle H_{act} hesabı yapılırken N_r nin bir alınması gerekmektedir. Çünkü kapasite hesabı her makine için ayrı ayrı tespit edilmektedir. Bir diğeri örgüt etkinliği % 95 olarak kabul edilmiştir. Her makinenin başındaki operatörün verimliliği işletme tarafından daha önce yaptırılan çalışmalardan temin edilmiştir. Bunun yanında makine etkinliği makine gözlemleri içinde ayrıca belirtilmiştir. Makine etkinliği için gerekli olan ve “paylar” olarak tanımlanan makine bakım ve temizlik oranının yüzde değerinden geriye kalanı makine bakım ve etkinliğini vermektedir. Bu bağlamda derece olarak tabir edilen makine devir oranından ayrılması gerekir.

İş örnekleme sonucunda çalışma zamanı gözetilerek kaydedilen makinelerin çalışma ve hazırlık süreleri Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3. Makine çalışma ve hazırlık süreleri

	Makine No	Aylık Toplam Çalışma Süresi (saat)	Çalışma Yüzdesi	Makine Başına Çalışma Süresi (saat)	
	Çalışma Zamanı	11	160	0.43	68.8
12		160	0.41	65.6	
21		160	0.36	57.6	
22		160	0.34	54.4	
23		160	0.5	80	
31		160	0.51	81.6	
32		160	0.37	59.2	
33		160	0.54	86.4	
41		160	0.5	80	
42		160	0.49	78.4	
43		160	0.5	80	
		Makine No	Aylık Toplam Çalışma Süresi (saat)	Yüzde Değeri	Makine Hazırlık Gerçek Süresi (saat)
		Hazırlık Zamanı	11	160	0,17
12	160		0,31	49,6	
21	160		0,18	28,8	
22	160		0,25	40	
23	160		0,13	20,8	
31	160		0,13	20,8	
32	160		0,29	46,4	
33	160		0,07	11,2	
41	160		0,19	30,4	
42	160		0,1	16	
43	160		0,23	36,8	
Birim Saat Başına Gerçek Üretim					
$(654.69) / 792 = 0.82 m^3$					

Standart zamanın hesaplanabilmesi için gerekli olan temel zaman bu şekilde hesaplanmıştır. Elde edilen birim saat başına üretim miktarı hem standart zaman hemen hazırlık zamanı hesabında kullanılmıştır. Tablo 4.'de makinelerin standart zamanı için ihtiyaç duyulan paylar ve toleranslar hesaba katılarak hesaplamalar gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4. Standart zaman besapları

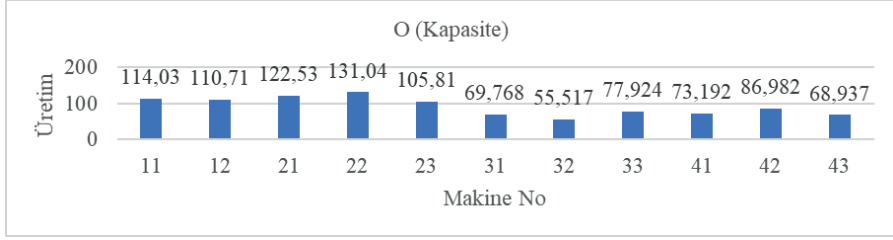
	Makine No	Derece	Gerçek Üretim Zamamı	Birim Saat		Standart Zaman (saat/ m^3)	
				Başına Gerçek Üretim	Tolerans Limitleri		
Çalışma Zamanı	11	0,9	68,8	0,83	1,0101	51,9127	
	12	0,95	65,6	0,83	1,0526	54,448	
	21	0,9	57,6	0,83	1,0101	43,4618	
	22	0,85	54,4	0,83	1,006	38,6109	
	23	0,9	80	0,83	1,006	60,1207	
	31	0,9	81,6	0,83	1,006	61,3231	
	32	0,9	59,2	0,83	1,0204	45,1249	
	33	0,9	86,4	0,83	1,006	64,9304	
	41	0,95	80	0,83	1,0309	65,0309	
	42	0,85	78,4	0,83	1,0101	55,8699	
	43	0,95	80	0,83	1,0204	64,3673	
	Hazırlık Zamanı	11	0,9	9,9	0,83	1,0101	7,47
		12	0,95	11,4	0,83	1,0526	9,462
21		0,9	18,9	0,83	1,0101	14,2609	
22		0,85	18,7	0,83	1,006	13,2725	
23		0,9	20,7	0,83	1,006	15,5562	
31		0,9	27,9	0,83	1,006	20,9671	
32		0,9	28,8	0,83	1,0204	21,9527	
33		0,9	29,7	0,83	1,006	22,3198	
41		0,95	38,95	0,83	1,0309	31,6619	
42		0,85	35,7	0,83	1,0101	25,4408	
43		0,95	40,85	0,83	1,0204	32,8676	

Kapasite planlama için gerekli olan standart zaman ve hazırlık zamanları tespit edildikten sonra geriye bu değerlerin kapasite planlama için gerekli olan modelde yerine konulması işlemi kalmaktadır. Bu işlemler için kapasite hesaplama bölümünde sunulan her bir adımdaki denklem setleri kullanılmaktadır. Tablo 5. Kapasite hesaplama adımlarını içermektedir.

Tablo 5. Kapasite hesaplama

Makine No	N_r	H_{avnil}	H_{net}		
11	1	20*8=160	160		
12	1	20*8=160	160		
21	1	20*8=160	160		
22	1	20*8=160	160		
23	1	20*8=160	160		
31	1	20*8=160	160		
32	1	20*8=160	160		
33	1	20*8=160	160		
41	1	20*8=160	160		
42	1	20*8=160	160		
43	1	20*8=160	160		
Makine No	E_o	P_w	E_m	H_{net}	H_{tp}
11	0,95	0,45	99	160	6771,6
12	0,95	0,49	95	160	7075,6
21	0,95	0,47	99	160	7072,6
22	0,95	0,45	99,4	160	6799
23	0,95	0,53	99,4	160	8007,7
31	0,95	0,38	99,4	160	5741,3
32	0,95	0,25	98	160	3724
33	0,95	0,45	99,4	160	6799
41	0,95	0,48	97	160	7077,1
42	0,95	0,47	99	160	7072,6
43	0,95	0,45	98	160	6703,2
Makine No	H_{std}	S	H_{tp}	O (Kapasite)	
11	51,913	7,47	6772	114,03	
12	54,448	9,462	7076	110,71	
21	43,462	14,261	7073	122,53	
22	38,611	13,273	6799	131,04	
23	60,121	15,557	8008	105,81	
31	61,324	20,968	5741	69,768	
32	45,125	21,953	3724	55,517	
33	64,931	22,32	6799	77,924	
41	65,031	31,662	7077	73,192	
42	55,87	25,441	7073	86,982	
43	64,368	32,868	6703	68,937	
<i>Toplam</i>				<i>1016,4</i>	

Yapılan hesaplamalar neticesinde işletmenin toplam kapasitesi $1016,4 m^3$ olarak tespit edilmiştir.

Şekil 3. Makine kapasite büyüklüğü

5. Sonuç

Rekabetin şirket karlılığını ve ömrünü belirlediği günümüz ortam şartlarında kaynakların mevcudiyetinin ve kullanım kapasitesinin bilinmesi israfı önlemek, dolayısıyla maliyetleri azaltmak doğrultusunda önem arz etmektedir. Bu bakımdan işletmenin üretim yeteneği de talep ve müşteri ihtiyaçlarına göre ayarlanabilmelidir. Yöntem ve tekniklerin gelişmesiyle beraber kapasite planlama konusunda da farklı yaklaşımlar sergilenmektedir. Çeşitliliğin fazla, talebin değişken olduğu ürünler üreten işletmelerde kapasite planlama da bir o kadar zor olmaktadır. Ama tek tip ürün üreten işletmelerde bütünleşik olarak kapasite planlama yapılması yeterli olabilmektedir.

Uygulamanın gerçekleştirildiği işletmede ürünler kullanım özelliği açısından farklı olmasına rağmen yapılan iş aynıdır. Örneğin kuş tüyü plaka ve kuş tüyü kontur kullanıldığı ürün olarak farklılık göstermektedir. Ama bu üretim kısmı ile ilgili olan konudur. Kapasite planının yapıldığı bölüm kesim bölümüdür ve burada ürün farklılığını etkileyen tek etmen hacimlerinin farklı olmasıdır. Nitekim kapasite planı için gerekli olan standart zamanların tespiti için kullanılan iş örnekleme yönteminden faydalanılma gereksinimi de bu sebeptendir.

İşletmeden alınan verilerde üretimin $654,7 m^3$ olduğu görülmüştür. Buna karşın yapılan hesaplamalarda kapasitenin $1016,4 m^3$ olduğu ortaya çıkmıştır. Buradan işletmenin var olan kapasitesinin atıl kaldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Fazla kapasite yararlanılmadığı zaman bir fırsat değil aksine bir maliyet unsurudur. Ayrıca üretimin kapasitenin altında kalması çalışanlar üzerinde de olumsuz etki oluşturmaktadır. İşin yetişeceğini bilen çalışan normal performansının altında çalışmakta, zaman ve kaynakları verimli kullanmamaktadır. Dolayısıyla yapılan analizde de bu sebep gösterilmeye çalışılmaktadır. Kapasite planlamaya dayalı etkin bir üretim strateji izlenilirse $1016,4 m^3$ olan işletme kapasitesinin bu miktardan da fazla olacağı muhakkaktır.

Kaynakça

- Bitran, G. R., & Tirupati, D. (1989). Capacity planning in manufacturing networks with discrete options. *Annals of Operations Research*, 17(1), 119-135.
- Blay, N., Duffield, C. M., Gallagher, R., & Roche, M. (2014). Methodological integrative review of the work sampling technique used in nursing workload research. *Journal of Advanced Nursing*, 70(11), 2434-2449.
- Den Besten, M., Stützle, T., & Dorigo, M. (2000). Ant colony optimization for the total weighted tardiness problem. In *Parallel Problem Solving from Nature PPSN VI: 6th International Conference Paris, France, September 18–20, 2000 Proceedings 6* (pp. 611-620). Springer Berlin Heidelberg.
- Geng, N., Jiang, Z., & Chen, F. (2009). Stochastic programming based capacity planning for semiconductor wafer fab with uncertain demand and capacity. *European Journal of Operational Research*, 198(3), 899-908.
- Gravel, M., Price, W. L., & Gagné, C. (2002). Scheduling continuous casting of aluminum using a multiple objective ant colony optimization metaheuristic. *European journal of operational Research*, 143(1), 218-229.
- Josephson, P. E., & Björkman, L. (2013). Why do work sampling studies in construction? The case of plumbing work in Scandinavia. *Engineering, Construction and Architectural Management*, 20(6), 589-603.
- Kim, S., & Uzsoy, R. (2009). Heuristics for capacity planning problems with congestion. *Computers & Operations Research*, 36(6), 1924-1934.
- Li, Y. P., Huang, G. H., Nie, X. H., & Nie, S. L. (2008). A two-stage fuzzy robust integer programming approach for capacity planning of environmental management systems. *European journal of operational research*, 189(2), 399-420.
- Robinson, M. A. (2010). Work sampling: Methodological advances and new applications. *Human factors and ergonomics in manufacturing & service industries*, 20(1), 42-60.
- Wang, K. J., & Lin, S. H. (2002). Capacity expansion and allocation for a semiconductor testing facility under constrained budget. *Production Planning & Control*, 13(5), 429-437.
- Wang, K. J., & Chen, M. J. (2009). Cooperative capacity planning and resource allocation by mutual outsourcing using ant algorithm in a decentralized supply chain. *Expert Systems with Applications*, 36(2), 2831-2842.
- Ying, K. C., & Liao, C. J. (2003). An ant colony system approach for scheduling problems. *Production Planning & Control*, 14(1), 68-75.
- Zorzini, M., Corti, D., & Pozzetti, A. (2008). Due date (DD) quotation and capacity planning in make-to-order companies: Results from an empirical analysis. *International Journal of Production Economics*, 112(2), 919-933.

Teknoloji ve Yenilik Yönetiminde İkiz Geçiş için AB ‘Adil Geçiş’ Çerçevesi

Senem Demirkıran¹

Özet

Avrupa Yeşil Anlaşması (AYA), nihai hedefi 2050 yılına kadar iklim nötrlüğüne ulaşmak olan Avrupa Birliği (AB)’ni yeşil geçiş yoluna sokmayı amaçlayan bir politika girişimleri paketidir. AB’nin modern ve rekabetçi bir ekonomiye sahip müreffeh bir toplum olması için adil bir hale dönüşmesini desteklemektedir.² ‘Fit for 55’ paketi ise Yeşil Mutabakat’ın amaçlarını yasaya dönüştürmeyi amaçlamaktadır. AB, düşük karbon ekonomisine geçişten en çok etkilenen bölgelere mali ve teknik destek sağlamak için bir Adil Geçiş Mekanizması başlatmıştır. AB’nin ayrıca Dijital Geçiş (DG) için net bir stratejisi vardır.

Avrupa Komisyonu, dijital dönüşümün herkese fayda sağlaması gereken yeni nesil teknolojilerle insanları, işletmeleri ve yönetimleri güçlendirerek dijital çağa uygun bir Avrupa sunmaya kendini adanmıştır. AYA ve DG hedeflerine ulaşmak için politika yapıcılarının, kimseyi geride bırakma kavramı altında adil politikalar geliştirmek için tüm Avrupalıların engelleri ve ihtiyaçları (cinsiyet eşitsizliği, yaş, yoksulluk, enerji Piyasasının bozulması, COVID-19) hakkında bilimsel verilere erişimleri gerekmektedir.

Yakın tarihli politika raporlarına göre, ikiz geçişleri araştıran birkaç çalışma mevcuttur, fakat uzun vadeli politika sonuçları şimdiye kadar kapsamlı bir şekilde analiz edilmemiştir. Gelecekteki araştırmalar farklı bakış açılarını içermelidir. Dijital ve yeşil geçişleri adil geçişin sosyal boyutuyla ilişkilendirmek ve “kimsenin geride kalmamasını” sağlamak için sağlam bir bilgi tabanına ihtiyaç vardır. Politikalar, yeşil ve dijital mekanizmalar ve teknolojiler şu anda önyargılar nedeniyle adil değildir. İkiz geçişlerde teknolojiye, eğitime ve dijital okuryazarlığa erişim eksikliği, dil engelleri, yoksulluk ve kaynak eksikliği adil geçişi etkileyen bazı faktörlerdir. Fakat son araştırmalara göre cinsiyet, yalnızca gelişmekte olan ülkelerde değil gelişmekte olan ülkelerde de aynı zamanda eşitsizliklerin ana nedenlerinden biridir.

1 Dr., Trakya Üniversitesi, senemdemirkiran@trakya.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-9835-4963

2 European Green Deal <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/green-deal/>

1. Adil Geçiş: Bir AB Mücadelesi

Tüm dünyada dijital dönüşüm ve yeşil dönüşüm uygulamaları hükümetlerin stratejilerine planlarına girmiştir. Bu kapsamda, bu dönüşümler sağlanırken adil olmakta yine hükümetlerin gerçekleştirmek istediği temel amaçlardan biridir. Özellikle dijital bölünme adı verilen ve dijital araçların adaletsiz dağılımı ile ilgili olan sorunların çözümü sağlıklı bir dijital dönüşüm ve yeşil dönüşüm için bir zorunluluktur. Bu nedenle hükümetler kamu yönetimi politikalarında dijital bölünmeyi ortadan kaldıracak adil geçiş çalışmalarına öncelikli olarak yer vermektedir.

Dijital bölünme temelde dijital araçlara erişimin adil olmamasını barındırmakla birlikte dijital bölünmede ana sorun cinsiyetler arasındaki dijital uçurumdur. Kadınların, *Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu (2020)*³ verilerine göre teknolojiye temsili yeterince değildir. Rapora göre; 60 milyon çalışanın sadece %22'si teknoloji, %12'si bulut bilişim, %15'i mühendislik-veri ve %26'sı yapay zeka alanında çalışmaktadır (Dünya Ekonomik Forumu, 2020). En gelişmiş ülkelerde bile cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan dijital bölünme söz konusudur. Bu nedenle dijital bölünmeyi ortadan kaldırarak eşit bir Avrupa yaratma idealinde olan AB için 'adil geçiş' bir AB mücadelesidir.

"Adil geçiş" terimi ilk olarak 1980'lerde küresel sendikalar tarafından önerilmiş ve yeşil işleri teşvik ederek fosil yakıttan uzaklaşmanın bir bileşeni haline gelmiştir. Adil geçiş kavramının sendikal kökenleri ise yeşil geçişte sosyal ve çevresel boyutların nasıl dengeleneceği ile ilgilenen çevresel adalet hareketi içinde konumlanmıştır.⁴

1.1. Avrupa Stratejileri

Dijital teknolojiler, Avrupa için muazzam bir büyüme potansiyeli sunmaktadır. Avrupa Komisyonu, dijital dönüşümün herkese fayda sağlaması gereken yeni nesil teknolojilerle insanları, işletmeleri ve yönetimleri güçlendirerek dijital çağa uygun bir Avrupa sunması hedefindedir. İnsanları ilk sıraya koyan dijital çözümler, işletmeler için yeni fırsatlar yaratacak, güvenilir teknolojinin gelişimini teşvik edecek, açık ve demokratik bir toplumu teşvik edecek, canlı ve sürdürülebilir bir ekonomiyi mümkün kılacak, iklim değişikliğiyle mücadele ve yeşil geçişe yardımcı olacaktır.

3 UNO. (2022). *The Sustainable Development Goals Report 2022*. Obtenido de <https://unstats.un.org/sdgs/report/2022/>

4 McCauley, D., & Heffron, R. (2018). Just transition: Integrating climate, energy and environmental justice. *Energy policy*, 119, 1-7.

Avrupa'nın dijital geleceğini şekillendirmek için Avrupa Komisyonu, Avrupa'daki dijital becerilerin seviyesini ve eksikliklerini geliştirmeye yönelik stratejileri oluşturmaya ve projeleri teşvik etmeye kararlıdır. Tüm Avrupalılar okumak, çalışmak, iletişim kurmak, çevrimiçi kamu hizmetlerine erişmek ve güvenilir bilgi bulmak için dijital becerilere ihtiyaç duymaktadır. Dijital beceriler, AB'nin rekabet gücü ve yenilik kapasitesinin önemli bir itici gücüdür ve aynı zamanda sosyal uyum ve kişisel esenliğin de kilit bir belirleyicisidir.⁵

Şu anda AB'nde adil geçiş için ilerleme kaydedilmektedir. Fakat genel olarak, Hedeflere ulaşmaya yönelik eylemler henüz gereken hız ve ölçekte gerçekleşmemektedir. AB, 2030'a kadar hedeflere ulaşmak için on yıllık iddialı bir eylemin başlangıcını 2020 yılında yapmıştır. Eylem on yılı (2020-2030), dünyanın; yoksulluk, cinsiyet eşitliği, iklim değişikliği, eşitsizlik ve finansal açığı kapatma vb. başlıca sorunlarına sürdürülebilir çözümlerin hızlandırılmasını hedeflemektedir. Fakat Sürdürülebilir

Kalkınma Hedefleri 2022 İlerleme Raporuna göre, hem COVID-19 salgını hem de mevcut uluslararası çatışmalar, 2030 Gündeminin⁶ hedeflerine ulaşılmasını tehlikeye atmaktadır. Glasgow'da düzenlenen son COP26 sırasında, bazı taraflar uyum ve hafifletme sinerjilerini ve belirli önlemlerin ikincil sürdürülebilir geçiş hedefleri (SGH)'nde nasıl fayda sağladığını açıklamaktadır⁷. Ayrıca, taraflarca uygulanan önlemler ile SGH'ler arasındaki doğrudan ilişki, bir uyum aracı ve destekçi olarak tanımlanmakta ve sürdürülebilir kalkınma uygulanmasının iklim uyumunu sağlamak için faydaları olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu konferans, uyum çabaları ile sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasındaki sinerjileri belirlemektedir.

1.1.1.Zorluklar ve İhtiyaçlar

“İklim açısından nötr bir ekonomiye adil bir geçiş” ve “AB'nin toplumsal cinsiyet eşitliği de dahil olmak üzere her anlamda kapsayıcılık ve eşitlik taahhüdünün güçlendirilmesi” AB'nin en önemli öncelikleri arasındadır. Son zamanlarda dijital dönüşüm, dijitalleşme, makine öğrenmesi, nesnelerin interneti, yapay zeka ile ortaya çıkan yeni çalışma şekilleri, çevrenin bozulması, enerjiye bağımlılığın artması (ve savaşlar nedeniyle ortaya çıkan küresel enerji piyasası bozulmaları), çok boyutlu olarak ele alınması gereken tüm makro faktörleri ve düşük karbon ekonomisi geçişi ile artan güçler tüm

5 UNO. (2022). *The Sustainable Development Goals Report 2022*. Obtenido de <https://unstats.un.org/sdgs/report/2022/>

6 ONU. (2021). *Conferencia de las Partes en calidad de reunión de las Partes en el Acuerdo de París Tercer periodo de sesiones*. Glasgow.

7 Age.

dünya için enerji üretimi ihtiyacını ortaya koymaktadır. Makro faktörlerin etkilerinin bağlı ve karmaşık yapısı, sosyal-ekonomik-güvenlik-sivil politik katılım sorunlarını ve zorluklarını ortaya çıkartmaktadır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ikiz geçişler için teknoloji eğitimi ve dijital okuryazarlık noksanlığı, dil engeli, yoksulluk ve kaynakların yetersiz olması, cinsiyet dengesi üzerinde olumsuz etki yaratmakta ve cinsiyet eşitsizliği olarak adlandırabileceğimiz durumu ortaya çıkartmaktadır. Kadınlar ve kız çocukları ile erkekler ve erkek çocukları arasındaki cinsiyet eşitsizliğinin temel nedenlerinden biri teknolojiye erişim ve sahip olma durumunun erkeklerde ve erkek çocuklarında kadınlara ve kız çocuklarına oranla daha avantajlı olması yer almaktadır.

AB başta olmak üzere tüm dünyadan elde edilen verilere sahip olan Dünya Bankası (DB), Birleşmiş Milletler (BM) verileri incelendiğinde teknoloji erişimi ve sahipliği ile ilgili dünya genelinde bir cinsiyet eşitsizliği sorunu olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar kadınların ve kız çocuklarının BİT ve teknoloji ile etkileşim kurma oranına göre ortaya çıkmaktadır. Tüm dünya dijital çağın getirdikleri ve Toplum 5.0 süreçlerini doğrudan ya da direk olarak yaşamaktadır. Bu durum ikiz geçiş ile ilgili ister istemez bir zorunluluk ortaya çıkartmaktadır. Ülkeler içinde sonunda uyguladıkları dijital geçiş ve yeşil geçiş uygulamalarını birleştirmek zorunda kalacaklardır.

Dünya genelinde yaşanan teknoloji kaynaklı cinsiyet eşitsizliği durumu ülkelerin kız ve erkek çocukları ile ilgili sosyo-kültürel durumu nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş ülkeler dahil olmak üzere tüm dünyada yaşanan siyasal, sosyo-kültürel, ekonomik ve teknolojik gelişim ve değişimlere rağmen cinsiyete dayalı güç ilişkileri hala gündelik hayatta kendini göstermektedir. Bu nedenle ikiz geçişlerde bu eşitsizliğin ortadan kaldırılmasına yönelik uygulanacak politikalar oldukça önemlidir. AB için tüm üye ülkelerin tüm kaynakları ile sahip oldukları tüm potansiyeli ortaya çıkartmaları gerekmektedir⁸.

Çevre ile ilgili sera gazı emisyonlarının azaltılması⁹, değişen yaşam¹⁰ Avrupa'da teknolojik yenilik¹¹ ile ilgili pek çok çalışma yapılmaktadır. Bu

8 UNO. (2022). *The Sustainable Development Goals Report 2022*. Obtenido de <https://unstats.un.org/sdgs/report/2022/>

9 Rolnick et al. (2022), Lange and Santarius (2020), Hedberg and Sipka (2021), Sipka (2021), Hedberg and Sipka (2020), Pietrón, Staab, and Hofmann (2022), techUK and Deloitte (2020), The Royal Society (2020)

10 WBGU (2019), IASA (2019), Santarius, Pohl, and Lange (2020), Frick et al. (2021)

11 E.g. AENEAS, ARTEMIS-IA, and EPoSS (2021), EFFRA (2021), ASPIRE (2021), Brewster et al. (2019)

araştırmalar, yeşil ve dijital geçişin tüm yönlerine odaklanmamaktadır. Yeşil ve dijital geiřler¹² ile ilgili güncel araştırmalar yapılmaya devam etmektedir¹³. Adil geçişin sosyal boyutu nedeniyle ‘kimsenin geride kalmamasını’¹⁴ sağlamak dijital ve yeşil geçişler ile ilgili geniş bir veri tabanı gerektirmektedir.

2. Adil Geçiş Konsepti

Dnyan zerindeki hızlı teknolojik ilerlemeler ülkelerin ekonomik fayda sağlamak için daha fazla teknoloji kullanmaları ve teknoloji kullanımına bağlı olarak gelişen evre bozulması vd. durumlar karmaşık sosyal ve teknolojik değişimleri gerekli kılmaktadır. Dijital ağ; evresel-sosyal-ekonomik adaletsizlikleri ve eşitizlikleri ortaya çıkarma eğilimindedir. Bundan kaçınmak için ikiz geçiş olarak ifade edilen yeşil ve dijital geçişler; yenilenebilir enerjinin geliştirilmesi, kirli-tehlikeli-kayıt dışı ekonomiyi evre dostu-sağlıklı-yeşil bir ekonomiye dönüştürmek ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek için önemli bir araştır.¹⁵

2.1. Adil Geçiş İhtiyacı

Acil bir geçişi savunan, dünya çapındaki ülkeler ve işletmeler sosyo-çevresel politika geliştirmeyi amaçlamaktadır. 2030 yılına kadar, toplam çalışma saatlerinin ILO araştırmasına gre¹⁶, %2’den daha fazlası iklim krizinin sonuçları nedeniyle kaybedilebilecektir. COVID-19 salgınının ‘sürdürülebilirliğe ve sosyal ve ekonomik hakkaniyete öncelik veren düşük karbonlu bir enerji sistemine geçişi’ destekleyen toplumsal ve ekonomik toparlanma çabaları için katalizör görevi görebileceği üzerine yoğunlaşılması ve çalışmaların yürütülmesi gerekmektedir¹⁷.

McCauley ve Heffron (2018) adil geçişi, ‘karbon sonrası bir topluma doğru ilerlemenin adil ve eşitlikçi bir süreci’ olarak tanımlamakta ve bu sürecin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan bağlamlarda etnik köken, gelir, cinsiyet gibi ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere başlıca küresel

-
- 12 E.g. Hedberg and şipka (2020), Iddri et al. (2018)
  - 13 Muench, S., Stoermer, E., Jensen, K., Asikainen, T., Salvi, M. and Scapolo, F, Towards a green and digital future, EUR 31075 EN,
  - 14 Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2022, ISBN 978-92-76-52451-9, doi:10.2760/977331, JRC129319.
  - 15 Wang, X., & Lo, K. (2021). Just transition: A conceptual review. *Energy Research & Social Science*, 82, 102291.
  - 16 ILO (2019). Working on a warmer planet: The effect of heat stress on productivity and decent work (Link)
  - 17 Wang, X., & Lo, K. (2021). Just transition: A conceptual review. *Energy Research & Social Science*, 82, 102291

adalet kaygıları açısından adalet ve hakkaniyeti araması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁸

Çevre, iklim ve enerji adil geçiş çerçevelerinin her biri geçişin etkileri ve uygulamaları açısından adil ve eşit olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bazı araştırmacılar bu üç adil geçiş çerçevesini emek odaklı adalet kavramı ile birleştirmektedir¹⁹. Bazı araştırmacılar ise çevresel adalet ve enerji adaleti yaklaşımlarının tanınmaya dayalı adaleti yeterince araştırmadığını ve bu nedenle bu alandaki “güç meselelerini” değerlendirmek için analitik bir çerçeve üretmediğini öne sürmektedir²⁰.

Sosyo-ekonomik eşitsizliklerin azaltılması ve kazanç sağlanması için adil geçişe geçiş önemlidir. Bu nedenle adil geçiş kavramı, değişen bir iklim bağlamında adalet odaklı sosyal oluşumlar oluşturmak için disiplinler arası bir yaklaşım geliştirmek; nasıl, kim tarafından yapıldığı, yenilikçi çözümlerin belirlenmesi vb. için açık bir alan ve adaletin temel ilkelerini birleştirmek, çözüm olasılıklarını analiz etmek için sağlam bir çerçeve geliştirmenin anahtarını sunmaktadır ²¹.

İklim krizinin sonuçları tüm dünyada etkisini göstermektedir. Ülkeler dijital ve yeşil geçişlerle bu etkileri azaltma eğilimindedir fakat, ikiz geçişlerin neden olduğu eşitsizlikleri azaltmak için adil geçişin nedenini, nasılımı ve bunların ne ile nasıl ilişkili olduğunu anlamak gerekmektedir²². Tüm gruplar için adil bir geçiş için yol gösterici olan ve tüm grupların görüşlerini yansıtan bir belge olarak Kılavuz İlkeler oldukça önemlidir²³. Dünya genelinde kabul gören Kılavuz İlkeler, adil geçiş için gerekli olan teşvik ve yönetim unsurlarını belirlemektedir. Bu ilkelerin amaçları; tüm grupların daha yeşil ve

18 McCauley, D., & Heffron, R. (2018). Just transition: Integrating climate, energy and environmental justice. *Energy policy*, 119, 1-7.

19 Heffron, R. J., & McCauley, D. (2018). What is the 'just transition'?. *Geoforum*, [e-journal] 88.

20 Williams, S., & Doyon, A. (2019). Justice in energy transitions. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 31, 144-153.

21 Kucuk,N., Balcilar,M., (2010), On the Gender Gap, ICT, and Institutional and Social Infrastructure: A Dynamic Panel DataAnalysis, https://hd-ca.org/s2member_file_download_key=00e5f5684eb710eb5a6df312f64475f3&cs2member_file_download=/Kucuk_Balcilar.pdf

Valberg,S. (2020),ICT, Gender, and the Labor Market: A Cross-Country Analysis, Digitalisation and Development Issues for India and Beyon,Eds: Dibyendu Maiti • Fulvio Castellacci, Arne Melchior, Springer Nature Singapore Pte Ltd.,pp.375-405.

Bakola, L., Chaidi,I., Drigas,A., Skianis,C., Karagiannidis,C.,(2022), Women with Special Educational Needs. Policies & ICT for Integration & Equality, Technium Social Sciences Journal, 28, pp.67-75.

22 Stark, A., Gale, F., & Murphy-Gregory, H. (2023). Just Transitions' Meanings: A Systematic Review. *Society & Natural Resources*, 1-21.

karbon nötr bir ekonomi sürecine geçmelerini ve sosyo-ekonomik korumayı içermektedir. Şu anda adil geçişle ilişkin genel bir çerçeve olmamasına rağmen 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kapsamında katkı sunan ilkeler hem politika çerçevesi hem de pratik araçlar sunmaktadır²⁴.

Cha ve Pastor (2022), adil geçişi, fosil faaliyet azaldıkça ortaya çıkan işçiler ve topluluklar üzerindeki etkilerin hafifletilmesi ve enerji geçişine sosyo-ekonomik hususların dahil edilmesi olarak ifade etmektedir. Adil geçişin ne olduğu ile ilgili tartışmalar devam etmekle birlikte, adil geçişin neyi gerektirdiği ile ilgili genel kabul gören tek bir tanım yoktur²⁵.

3.Önemli bir faktör: Cinsiyet Eşitsizlikleri

Günümüz dünyasında, hayatta geri kalmak teknolojilere erişememektir. Adil geçişler, Gündem 2030'daki "kimseyi geride bırakmama ilkesi" çerçevesinde kapsayıcı yaklaşımlar ve sosyal adalet gerektirmektedir. Adil geçiş için çok önemli olan ve dijital uçurum adı verilen teknolojiye erişim ve sahiplik durumlarındaki adaletsizlik durumu toplum içinde kadınlar/kız çocukları ve erkekler/erkek çocukları açısından eşitsizliğe neden olmaktadır. Cinsiyet farklarından kaynaklanan farklılıkları kapatmak adil geçiş için temel ilkedir²⁶. Teknolojinin kendisini tam olarak anlayabilmek için toplumsal cinsiyet kalıplarını anlamak gerekmektedir²⁷. Teknoloji kullanımında cinsiyet eşitsizlikleri ile ilgili araştırmalar incelendiğinde, BİT kullanımında kadın olmanın etkileri ile ilgili oldukları görülmektedir²⁸.

Kadınlar "dijital çağ geç gelenleri" olarak ifade edilmekte ve teknolojilerin erkekler tarafından öncelikli olarak sahiplenildiği ve kullanıldığı belirtilmektedir. Ataerkil açıdan araştırma yapan araştırmacılar, erkeklerin yakın ilişki içinde oldukları teknolojiyi kadınlardan daha fazla kullandıkları ve edindiklerini ifade etmektedir²⁹. Ataerkil açıdan araştırma

-
- 24 Leenders,A.R.,(2022), How Can UN Digital Policy Enable the Rights of Women?, RUDN Journal of Political Science,24 (1),pp.53-63. Alam,K., Ali,M.A., Erdiaw-Kwasie, M.O.,Murray,P.A.,Wiesner, R.,(2022), Digital transformation among , SMEs: does gender matter?,Sustainability,14,1-20
- 25 Cha, J. M., & Pastor, M. (2022). Just transition: Framing, organizing, and power-building for decarbonization. *Energy Research & Social Science*, 90, 102588.
- 26 Valverde, R. O., Mesías, P. A., & Peris-Blanes, J. (2022). Just transitions through agroecological innovations in family farming in Guatemala: enablers and barriers towards gender equality. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 45, 228-245.
- 27 Mishra,G., Kiran, U.V., (2015), Role of Ict in Achieving Complete Gender Equality in India, International Journal of Technical Research and Applications, 3 (3), pp. 184-189.
- 28 Perifanou,M.A., (2020), Gender Digital Divide in Europe, International Journal of Business, Humanities and Technology,10 (4),pp.7-14.
- 29 Akca, E.B.,Kaya, B., (2016), Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifinden Dijital Bölünme ve Farklı Yaklaşımlar, Intermedia International e- Journal, 3(5), ss.301-319.

yapan araştırmacılar kadınların teknoloji kullanımını etkileyen nedenleri belirlemeye çalışan araştırmaların artmasına neden olmaktadır.

Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu (2020), teknoloji ile ilgili işlerde çalışan kadınların oranının 2027'ye kadar %21'e gerileyeceği yönünde tahminlerde bulunmaktadır³⁰. Günlük hayat içinde doğal bir ihtiyaç olan teknoloji sahipliği ve kullanımı cinsiyet eşitsizliği açısından değerlendirildiğinde kadınların ve kız çocuklarının teknoloji konusunda eğitim ve yönlendirmelerinin gerekliliğini ortaya çıkartmaktadır. Teknoloji kullanımını yaygınlaştırma sonucunda; yaşam kalitesinin artması, eğitim-sağlık-adalet vb. hizmetlerde eşitlik, sağlıklı çevrede yaşama, toplumsal cinsiyet eşitliği vb. pek çok yarar ortaya çıkmaktadır³¹.

Adil geçiş için yeşil ekonomilere geçişler kimseyi geride bırakmamalıdır. G20 ülkeleri adil geçiş stratejileri geliştirip uygulamakta, ekonomilerini yeşillendirmek ve toplumsal cinsiyet eşitliğini geliştirmek için önemli fırsatlar sunmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliğini geliştirmek kadınların ve kız çocuklarının teknoloji sahipliği ve teknolojiye erişimini kolaylaştırmakta ve teknoloji odaklı konularda cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yardımcı olmaktadır³².

Politika yapıcılar, yeşil ekonomiler ile ilgili yaptıkları düzenlemelerde yer alan uygulama, hedef ve politikalar ile cinsiyet eşitsizliği konusunu ilişkilendirmede başarısızdır. Toplumdaki eşitsizliklerin ana nedeni olarak cinsiyet eşitsizliği, kadınların günlük hayat içinde yaşamlarını kısıtlamaktadır. Bunun nedeni ise günümüzde artan bir hızla eğitim-sağlık-adalet vb. pek çok kamu hizmetinin teknoloji kullanılarak sunulmasıdır. Bu durum, kadınların dijital çağın dışına atılmalarına neden olmaktadır. Devlet eliyle uygulanacak olan ikiz geçiş politikalarında cinsiyet eşitliği gözetilmemesi cinsiyet körü politikalara neden olmaktadır.

Adil bir ikiz geçiş için kadınların teknoloji ile ilgili ya da teknoloji araçlarının kullanıldığı mesleklerde az sayıda istihdam edilmesinin nedenleri araştırılmaktadır. Bu araştırmalar iki görüş etrafında şekillenmektedir: İyimser görüş ve kötümser görüş. Gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerin büyük kısmı "iyimser yaklaşım" olarak adlandırılan ve kadınlar için yeni istihdam olanaklarının yaratılması yoluyla cinsiyet eşitliği sağlamayı hedefleyen görüş

30 World economic Forum (2020)

31 McKinsey & Company. (2023). Women in tech: The best bet to solve Europe's talent shortage. Obtenido de <https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights>

32 Doğan, N.K.,(2012), Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, BİT, ve Kurumsal Altyapı: Dinamik Panel Veri Analizi, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar 2012 Cilt: 49 Sayı: 574,pp.68-86.

ile ³³ yeni stratejiler politikalar geliştirme yoluna gitmektedirler. Bunun yanı sıra iyimser görüş adı verilen bu görüş sosyo-ekonomik eşitsizlikleri BİT'in artırdığı ve cinsiyet eşitsizliği yarattığı görüşünü eleştirmektedir²¹.

Kötümser görüş olarak adlandırılan görüş ise kırsal kesim başta olmak üzere yoksulluk, altyapı maliyeti, kızların rolü, kız çocuklarının eğitimi gibi sosyo-ekonomik ve kültürel faktörlerin kadınların BİT'e erişimini ve sahipliğini engellediğini/kısıtladığını ve cinsiyet eşitsizliğini artırdığını savunmaktadır³⁴. Teknoloji sahipliği ve erişiminin teşvik edilerek kadınların hayatlarında sosyo-ekonomik faydalar sağlamak mümkündür³⁵. Özellikle kadınların ve kız çocuklarının teknoloji ile ilgili eğitim seviyesinin artırılması, 2050 yılına kadar "İkiz geçiş nasıl sürdürülebilir?" sorusunun yanıtının arandığı JRC'nin raporunda bahsedilen 10 alandan biridir³⁶.

4. Sonuç

Yeşil ve dijital ikiz geçişlerin sosyal açıdan adil olması gerekmektedir. Bunun için tüm toplumun temsilcilerinin ekonomik ve sosyal refahını etkileyen gelecekteki politikaların geliştirilmesine geniş ölçüde katılması gerekmektedir. Öncelikle özellikle kadınların iklim değişikliği ve gelecekteki yeni dijital teknolojilerin etkisi hakkında temel eğitim ve bilgiye sahip olmalarının sağlanması gerekmektedir. Sonraki aşamada ise vatandaşların ikiz geçiş için teknoloji ve yenilik yönetimi uygulamalarında ekonomik ve sosyal refahı etkileyen gelecekteki devlet politikalarının geliştirilmesine katkı sağlamaları gerekmektedir. Bunun için; politika yapımcılarla etkileşime geçme, açık iletişim sağlama ve politika yapımcılarla iş birliği içinde olmak gerekmektedir.

Politika yapımcılarla politika oluşturma sürecinin başlarında etkileşim kurmak, politika ve programların geliştirilmesinde onların ihtiyaçlarının ve bakış açılarının dikkate alınmasını sağlamaya yardımcı olabilir. Politika yapımcılara açık iletişim sağlamak, katılımdaki zorlukların hafifletilmesine yardımcı olabilir. İş birliği toplumun ihtiyaçlarını ve bakış açılarını dikkate

-
- 33 World Economic Forum (2023). GLOBAL ISSUE: Artificial Intelligence. Retrieved on 10 March 2023 from: <https://intelligence.weforum.org/topics/a1Gb0000000pTDREA2?tab=publications>
- 34 Da Costa, D., (2008), "Spoiled Sons " and "Sincere Daughters": Schooling, Security, and Empowerment in Rural West Bengal, India, *Journal of Women and Culture*, pp.282-308.
- 35 Lagesen, V. A., (2008), "A Cyberfeminist Utopia? Perceptions of Gender and Computer Science among Malaysian Women Computer Science Students and Faculty", *Science, Technology, & Human Values*, Volume 33, Issue 1, pp.5-27.
- 36 Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2022, ISBN 978-92-76-52451-9, doi:10.2760/977331, JRC129319.

alma ve onlarla iş birliği kurma isteklerini arttırmaya yardımcı olabilir ve yeni fırsatlar yaratabilir.

Yeşil ve dijital geçişte eşitsizliklerle ileri düzeyde profesyonel bir şekilde mücadele etmek, disiplinler arası birleşik bir yaklaşım gerektirmektedir. Küresel finansal sistemi iklim güvenliği ve sürdürülebilir kalkınma ile uyumlu hale getirmenin anahtarlarından biri, herkes için adil olan ve ikiz geçişin neden olduğu eşitsizlikleri önleyen, dayanıklı ve sıfır karbonlu bir ekonomi yaratan adil geçiştir. Bu olmadan, Glasgow'daki COP26 zirvesinde bahsedildiği gibi iklim eylemi durma noktasına gelebilir. Büyüyen yeşil ekonomiye yapılan yatırımların artırılması, insana yakışır çalışma koşulları ve olumlu sosyal etkiler sanayileşmiş ekonomilerde enerji yoksulluğunun sona ermesine yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Aeneas, Artemis-IA, and EPoSS (2021), Effra (2021), Aspire (2021), Brewster et al. (2019)
- Akca, E.B., Kaya, B., (2016), Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifinden Dijital Bölünme ve Farklı Yaklaşımlar, *Intermedia International e- Journal*, 3(5), ss.301-319.
- Alam, K., Ali, M.A., Erdiaw-Kwasie, M.O., Murray, P.A., Wiesner, R., (2022), Digital transformation among SMEs: does gender matter?, *Sustainability*, 14, 1-20
- Badagliacco, J. M., (1990), Gender and race differences in computing attitudes and experience, *Social Science Computer Review*, 8(1), pp.42- 63.
- Bakola, L., Chaidi, I., Drigas, A., Skianis, C., Karagiannidis, C., (2022), Women with Special Educational Needs. Policies & ICT for Integration & Equality, *Technium Social Sciences Journal*, 28, pp.67-75.
- Cha, J. M., & Pastor, M. (2022). Just transition: Framing, organizing, and power-building for decarbonization. *Energy Research & Social Science*, 90, 102588.
- Da Costa, D., (2008), “Spoiled Sons ” and “Sincere Daughters”: Schooling, Security, and Empowerment in Rural West Bengal, India, *Journal of Women and Culture*, pp.282-308.
- Doğan, N.K., (2012), Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, BİT, ve Kurumsal Altyapı: Dinamik Panel Veri Analizi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar* 2012 Cilt: 49 Sayı: 574, pp.68-86.
- European Green Deal <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/green-deal/>
- Heffron, R. J., & McCauley, D. (2018). What is the ‘just transition’?. *Geoforum*, [e-journal] 88.
- Hilbert, M., López, P., (2011), The World’s Technological Capacity to Store, Communicate, and Compute Information, Article in *Science*, Cornelius, H.G., (2021a), Women Empowering Themselves To Fit Into ICT, Technology And Women’s Empowerment, Ed: Ewa Lechman, Routledge, London and New York. pp.46-62.
- ILO (2019). Working on a warmer planet: The effect of heat stress on productivity and decent work (Link)
- Kucuk, N., Balcilar, M., (2010), On the Gender Gap, ICT, and Institutional and Social Infrastructure: A Dynamic Panel Data Analysis, https://hdca.org/s2member_file_download_key=00e5f5684eb710eb5a6df312f64475f3&s2member_file_download=/Kucuk_Balcilar.pdf
- Krchová, H., Höesová, KŠ, (2021), Selected determinants of digital transformation and their influence on the number of women in the ICT sector, *Entrepreneurship And Sustainability Issues*, 8(4), pp. 524- 535.

- Lagesen, V. A., (2008), "A Cyberfeminist Utopia? Perceptions of Gender and Computer Science among Malaysian Women Computer Science Students and Faculty", *Science, Technology, & Human Values*, Volume 33, Issue 1, pp.5-27.
- Leenders, A.R., (2022), How Can UN Digital Policy Enable the Rights of Women?, *RUDN Journal of Political Science*, 24 (1), pp.53-63. Alam, K., Ali, M.A., Erdiaw-Kwasie, M.O., Murray, P.A., Wiesner, R., (2022), Digital transformation among, SMEs: does gender matter?, *Sustainability*, 14, 1-20
- McCauley, D., & Heffron, R. (2018). Just transition: Integrating climate, energy and environmental justice. *Energy policy*, 119, 1-7.
- McKinsey & Company. (2023). Women in tech: The best bet to solve Europe's talent shortage. Obtenido de <https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights>
- Mishra, G., Kiran, U.V., (2015), Role of Ict in Achieving Complete Gender Equality in India, *International Journal of Technical Research and Applications*, 3 (3), pp. 184-189.
- Muench, S., Stoermer, E., Jensen, K., Asikainen, T., Salvi, M. and Scapolo, F., Towards a green and digital future, EUR 31075 EN,
- Oktal, Ç., (2017), BİT Kullanımında Toplumsal Cinsiyet Ayırımı, http://ceur-ws.org/Vol-2045/29_Bilisim_2017_paper_16.pdf
- ONU. (2021). Conferencia de las Partes en calidad de reunión de las Partes en el Acuerdo de París Tercer periodo de sesiones. Glasgow.
- Perifanou, M.A., (2020), Gender Digital Divide in Europe, *International Journal of Business, Humanities and Technology*, 10 (4), pp.7-14.
- Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2022, ISBN 978-92-76-52451-9, doi:10.2760/977331, JRC129319.
- Rolnick et al. (2022), Lange and Santarius (2020), Hedberg and Sipka (2021), Sipka (2021), Hedberg and Sipka (2020), Pietrón, Staab, and Hofmann (2022), techUK and Deloitte (2020), The Royal Society (2020)
- Stark, A., Gale, F., & Murphy-Gregory, H. (2023). Just Transitions' Meanings: A Systematic Review. *Society & Natural Resources*, 1-21.
- Tarantino, L., Di Marco, A., (2021), Gender equality: the need for explicit address and actions in ICT and Socio-Technical Systems agendas, 7th International Workshop on Socio-Technical Perspective in IS development (STPIS 2021) 11-12 October, Trento, Italy, pp.258-267.
- UNO. (2022). The Sustainable Development Goals Report 2022. Obtenido de <https://unstats.un.org/sdgs/report/2022/>
- Valberg, S. (2020), ICT, Gender, and the Labor Market: A Cross-Country Analysis, Digitalisation and Development Issues for India and Beyond, Eds: Di-byendu Maiti • Fulvio Castellacci, Arne Melchior, Springer Nature Singapore Pte Ltd., pp.375-405.

- Valverde, R. O., Mesías, P. A., & Peris-Blanes, J. (2022). Just transitions through agroecological innovations in family farming in Guatemala: enablers and barriers towards gender equality. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 45, 228-245.
- Wang, X., & Lo, K. (2021). Just transition: A conceptual review. *Energy Research & Social Science*, 82, 102291.
- Williams, S., & Doyon, A. (2019). Justice in energy transitions. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 31, 144-153.
- WBGU (2019), IIASA (2019), Santarius, Pohl, and Lange (2020), Frick et al. (2021)
- World economic Forum (2020)
- World Economic Forum (2023). GLOBAL ISSUE: Artificial Intelligence. Retrieved on 10 March 2023 from: <https://intelligence.weforum.org/topics/aIGb0000000pTDREA2?tab=publications>

Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar-VIII

Research on Social Sciences-VIII

Editörler:

Doç. Dr. Hasibe Yazıt • Dr. Neşe Köktürk

 ÖZGÜR
YAYINLARI

ISBN 978-975-447-718-4

9 789754 477184